

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

DEPARTEMENT WIJSBEGEERTE

**Een filosofische analyse
van het corruptiefenomeen**

Promotor: prof. dr. LUC VAN LIEDEKERKE

Verhandeling aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Meester in de Wijsbegeerte
door:
DAVOR JOSIPOVIĆ

Antwerpen, 2009

Abstract

In het eerste hoofdstuk wordt kort inleidend ingegaan op het corruptiefenomeen zelf. In het tweede hoofdstuk worden een aantal redenen overlopen die suggereren dat de klassieke indeling van corruptie (in omkoperij, afpersing, nepotisme en fraude) tekortschiet op verschillende manieren. Als antwoord daarop wordt in het derde hoofdstuk een conceptuele analyse van het corruptiefenomeen gegeven. Nadruk erin ligt vooral op een aantal concepten die fundamenteel zijn voor het fenomeen: de corruptor, de institutie, de ideologie en de moraliteit. Deze laatste drie worden dan in de twee eropvolgende hoofdstukken verder uitgediept. Ze zullen aanleiding geven tot het onderscheid van vier soorten corruptie: organisatorische, systemische, individuele en persoonlijke. Uit de algemene analyse volgen tevens enkele interessante probleemstellingen. Welke rol speelt de ideologie in corruptie? Waarom faalt de *stick and carrot* anticorruptie-aanpak? Wat is het gevaar van het uitroeien van corruptie, en kan corruptie überhaupt wel uitgeroeid worden? Op al deze vragen, en meer, zal worden ingegaan. De achterliggende gedachte is dat een beter verstaan van het corruptiefenomeen niet alleen een beter anticorruptie-beleid mogelijk maakt, maar ook betere manieren suggereert om corruptie te beoordelen en te verhinderen.

Voor de digitale pdf-versie, zie: <http://davor.no-ip.com:1983/Philosophy/>

Woord vooraf

Mijn dank gaat in de eerste plaats naar mijn promotor, professor Luc Van Liedekerke. Hij is degene die me in de corruptieproblematiek heeft ingeleid, en dankzij hem ben ik ook in contact gekomen met de bedrijfsethiek: een boeiend maar tegelijk voor de meeste filosofen ongekend onderzoeksdomein. Ik dank hem hartelijk voor zijn begeleiding, kritische opmerkingen en aanmoediging. In dat opzicht wil ik ook de organisatoren en deelnemers van het voortgangsseminarie bedanken. Seminarie zelf was voor mij een goede aanleiding om te beslissen welke kant ik met mijn thesis wou uitgaan. Tevens waren de commentaren van de deelnemers ook behulpzaam voor de verdere uitwerking. Ook mijn “eerste volledige lezer”, Mario Egas, wil ik hierbij hartelijk bedanken voor zijn kritische lezing en talloze grammaticale en stilistische verbeteringen. Daarnaast is deze tekst ook een deel van een veel groter geheel dat de onmisbare voorwaarde voor het schrijven was. Meer dan dank dus ook aan mijn ouders, die het mij materieel en moreel mogelijk hebben gemaakt om de weg te volgen die tot deze eindverhandeling heeft geleid.

EEN FILOSOFISCHE ANALYSE VAN HET CORRUPTIEFENOMEEN	1
<i>Abstract</i>	2
<i>Woord vooraf</i>	3
1. INLEIDING	6
1.1. Afbakening van het corruptieconcept	6
Een historische schets.....	6
Enkele getallen.....	9
Prototypische corruptie.....	12
1.2. Huidige publieke en internationale perceptie van corruptie	13
2. KLASSIEKE TAXONOMIE VAN CORRUPPTIE	17
Omkoping.....	17
Economische afpersing.....	19
Nepotisme.....	20
Fraude.....	21
Voorlopige conclusie.....	22
3. CONCEPTUELE ANALYSE VAN CORRUPPTIE	23
<i>Overzicht van het hoofdstuk</i>	24
3.1.1. Ruwe afbakening van de <i>definiendum</i>	24
Populaire corruptiedefinities.....	24
Corruptie volgens verschillende kennisdomeinen.....	27
3.2. Theoretisch speculatieve bepaling van corruptie	30
3.2.1. Etymologische component van corruptie.....	31
3.2.2. Ideële component van corruptie.....	32
Ideële voorstellingen in de kennisdomeinen.....	32
De institutie: het centrale gegeven in corruptie.....	35
3.2.3. Moreel component van corruptie.....	37
De corruptor.....	38
Moreel vereiste van de (organisatorische) instituties.....	44
4. MOREEL COMPONENT VAN CORRUPPTIE	50
<i>Overzicht van het hoofdstuk</i>	50
Bepaling van de moraliteit.....	50
4.1. Essentiegerichte analyse	54
Categorische imperatieven.....	54
Morele plichten.....	55
Morele rechten.....	55
4.2. Consequentiegerichte analyse	56
4.2.1. Positieve evaluatie van corruptie.....	57
Economische gevolgen.....	57
Socio-politieke gevolgen.....	58
Bedrijfsgerelateerde gevolgen.....	59
Voorlopige conclusie.....	59
4.2.2. Negatieve evaluatie van corruptie.....	59
Economische gevolgen.....	59
Socio-politieke gevolgen.....	61
Bedrijfsgerelateerde gevolgen.....	63
Voorlopige conclusie.....	64
4.2.3. Corruptie moreel gerationaliseerd.....	64
5. INSTITUTIONEEL COMPONENT VAN CORRUPPTIE	68
<i>Overzicht van het hoofdstuk</i>	68
Bepaling van de institutie.....	69
Bepaling van de ideologie.....	77
5.1. Corruptie van institutionele feiten	78

5.2.	Institutionele telos en corruptie.....	79
5.2.1.	Corruptie en het organisatorisch doel.....	79
	Invloed van ideologie.....	79
	Voorbeeld: Hobbesiaanse verdediging van de staat.....	81
	Ideologie rechtvaardigt instituties.....	83
	Ideologie schept een beeld van corruptie.....	84
	Voorlopige conclusie.....	86
5.2.2.	Corruptie en het individueel doel.....	87
5.2.3.	Corruptie en de afwezigheid van het doel.....	90
5.3.	Institutionele structuur en corruptie.....	92
5.3.1.	Corruptie in organisatorisch structuur.....	92
	Ideologie en belangenconflicten.....	93
	Zelfgecreëerde multirol-belangenconflicten.....	93
	Structurele multirol-belangenconflicten.....	96
	Voorlopige conclusie.....	98
5.3.2.	Corruptie door structurele instituties.....	99
	Structurele instituties en organisatorische rollen.....	100
	Structurele instituties en moraal.....	102
	Persistentie van systemische corruptie.....	103
	Voorlopige conclusie.....	107
5.4.	Corruptie en organisatiecultuur.....	107
6.	CONCLUSIE	111
7.	REFERENTIES	113

1. Inleiding

Deze inleiding is hoofdzakelijk bedoeld voor lezers die niet vertrouwd zijn met het thema zoals uiteengezet in de *abstract*. De inleiding heeft twee doelen. Te eerste om het fenomeen corruptie in te leiden. Dit wordt gedaan aan de hand van een historische schets, enkele getallen en enkele ondubbelzinnige voorbeelden van corruptie. In tweede instantie zal het fenomeen in een breder internationaal en publiek kader geplaatst worden.

Afbakening van het concept is bedoeld als een vorm van inleiding in het concept zelf. Afbakening is nodig daar het om een zeer specifieke vorm van corruptie gaat. Corruptie op zich is een zeer breed fenomeen, gebruikt in verschillende contexten. Denk bijvoorbeeld aan de klassieke betekenis van het corrupt lichaam in geval van zware ziekte, of de corrupte menselijke natuur in haar ethische betekenis. Corruptie wordt verder ook gebruikt in literatuur en esthetiek. Over al die soorten corruptie zal het hier niet gaan. Een goede manier om in te leiden in de specifieke vorm van corruptie die hier centraal staat, is om die te contrasteren met wat het niet is. Het probleem is dat deze methode een goed verstaan van de volledige verzameling van corruptie reeds vooronderstelt. Maar zo'n goed verstaan kan men moeilijk verwachten van zijn lezer. Daarom zijn we verplicht om omgekeerd te werk te gaan en gaandeweg de verzameling op te bouwen. Er zijn hiertoe verschillende methoden mogelijk waarvan de historische ons het beste lijkt.

1.1. *Afbakening van het corruptieconcept*

Een historische schets

Het verhaal begint een dertigtal jaar geleden. We kunnen het ook veel vroeger laten beginnen, maar het eigene aan het corruptiefenomeen dat hier centraal staat is de grote publieke belangstelling. Deze belangstelling is vooral te wijten aan allerlei gebeurtenissen en veranderingen in die turbulente laatste jaren. Naast een aantal grote schandalen in de steeds groter wordende bedrijfswereld was vooral het Watergateschandaal uit 1974 een brandpunt van belangstelling. Sommigen klinkt dit allicht bekend in de oren. Het nam zijn aanvang in 17 juni 1972, toen politie in het Democratisch Nationaal Comité vijf inbrekers arresteerde die afluisterapparatuur aan het herin-

stalleren waren. De vijf (waaronder een CIA-spion) werkten voor G. Gordon Liddy, vroeger FBI agent en toenmalig financieel adviseur van Richard Nixons comité voor presidentiële herverkiezingen. In oktober was het vermoeden al onderbouwd dat de inbraak een stuk was van een politieke samenzwering om Nixon opnieuw tot president te benoemen. Echt bewijsmateriaal kwam weliswaar te laat aan het licht, want Nixon was, tot grote frustraties van de oppositie, reeds op 7 november 1972 herverkozen tot president van VS. Niettemin werd hij uiteindelijk beschuldigd door het hoogerechtshof, wat op 9 augustus 1974 tot Nixons aftreding leidde.

In retrospectief verwijst Watergate naar een Amerikaans politiek clubje waarvan de leden hun toevertrouwde publieke plichten schonden en daarbij immorele en onwettige acties niet schuwden om hun politieke ambities te verwezenlijken. Watergate was een gevaar voor de integriteit van Amerikaanse publieke instituties. Het markeert het beginpunt in de explosie van publieke interesse in ethisch gedrag bij ambtenaars, politici en bedrijfsleiders.

Het publieke effect was een gevoel van moreel en spiritueel verval. De Amerikaanse gemeenschap schreeuwde voor een hernieuwde nadruk op waarden, moraal en ethiek, wat tevens deze thema's in het publiek debat bracht. In dit moreel klimaat was de rol van de media onmiskenbaar. Bemiddeld met moderne technologie werden corrupte en onethische handels- en beleidspraktijken beter dan ooit gedocumenteerd en verspreid.¹ Technologie opende de deuren voor speurjournalistiek dat publieke schandalen in het publieke oog hield en zelfs in staat was om publieke opinie en politiek te mobiliseren.² Dit had gevolgen voor bedrijven. Geleidelijk aan werden ze verplicht hun verantwoordelijkheid voor onethisch gedrag op te nemen en ethische beslissingen en gedrag te promoten. Deze trend maakte bedrijfsethiek populair en belangrijk in pu-

¹ Carroll e.a. 1999: 93. "The Watergate scandal in the mid-1970s is a case in point. It was so well covered, documented and exposed by the newly empowered media; thus causing what Samuel P. Huntington calls, 'a journalist *coup d'état*', which toppled President Richard Nixon (1913-1994) [...]" (Wabanhu 2008: 63)

² Amerikaanse Tv-shows zoals "60 Minutes", "20/20", "Dateline NBC", en "Primetime Live" zijn voorbeelden van zo'n soort journalistiek. (Carroll e.a. 1999: 97) Wabanhu (2008: 64) noteert dat juist dit soort journalistiek zorgde voor ontdekkingen en beschuldigingen van onethisch gedrag bij schandalen rond Enron, WorldCom en Arthur Andersen.

blieke en corporatieve debatten. Bedrijfsethiek haalde ethische kwesties in bedrijfssectoren aan, stelde oplossingen voor en zorgde voor een beter verstaan van ethische en onethische aspecten in de handel.³ Geleidelijk aan bracht het in het handelsbeleid ook een paradigmashift tot stand: *shareholdermodel* werd vervangen door het *stakeholdermodel*.

Het *shareholdermodel* stelt dat de hoofdspelers in organisaties de directe interessehebbenden zijn: de aandeelhouders, werknemers en managers. Dat het voor hen zwaar kan mislopen bewijst het Enron-schandaal.⁴ Bij het Enron-schandaal werd, door interne corruptie en onverantwoord winstbejag, een beurskapitalisatie van zo'n 70 miljard dollar in een aantal maanden weggevaagd. Naast de duizend opgelichte aandeelhouders zijn er ook naar schatting 850 miljoen dollar aan toekomstige pensioenen uitgewist van twintigduizend werknemers die via Enrons 401k-spaarplannen hun pensioengelden belegden in Enron-aandelen. En dat was nog niet alles: "enronitis"⁵ trof talrijke grote bedrijven, waaronder Tyco, WorldCom, General Electric, Elan, Irish, etc. "die allen met grote druk op hun aandelenkoersen geconfronteerd werden. Buitenlandse beurzen werden meegesleept in deze vertrouwensbreuk tussen investeerders en bedrijven."⁶

Wat bedrijfsethiek juist leert met het *stakeholdermodel* is dat niet alleen de groep van directe interessehebbenden invloed ondervinden van corporatieve wanpraktijken, maar ook wij, gewone mensen die er op het eerste gezicht geen directe rol in hebben, ons milieu, onze regeringen, onze maatschappij en ons publiek belang in het algemeen. De Bhopal-ramp is hier een prototypisch voorbeeld van. In 1984 zijn tussen

³ Specifiek voor VS noteert Carroll (e.a. 1999: 91-92) dat publiek corruptiebesef in de jaren 1960 vooral gestimuleerd werd door samenzweringen tussen elektronicabedrijven, bedoeld om competitie in te perken. Dit was een aanleiding tot de stichting van de *Business Ethics Advisory Council* die de verbetering van bedrijfsgedrag als doel had. Het initiatief op zich al markeert een belangrijk hoofdstuk in Amerikaanse handelsgeschiedenis. Het was ook de aanleiding tot diverse publicaties rond bedrijfsethiek.

⁴ Voor Enrons gevolgen, hier uiteengezet, wordt gebruik gemaakt van Van Gerwen e.a. (2007: 184-8). Later (in hoofdstuk 5.3.1) zullen de oorzaken besproken worden.

⁵ i.e. "woord waarmee verwezen werd naar een stemming op de beurs waarbij er wantrouwig gereageerd wordt op zelfs maar de lichtste hint van gesjoemel met de cijfers." (Van Gerwen e.a. 2007: 187)

⁶ Van Gerwen e.a. 2007: 187

3400 en 8000 mensen om het leven gekomen, en meer dan 200.000 gekwetst bij het vrijkomen van giftig gas uit de Union Carbide's insecticide fabriek in Bhopal, India.⁷ Deze ramp, te wijten aan incompetentie en systematisch verzuim van veiligheidsvoorschriften, wordt als één van de grootste in de industriële geschiedenis beschouwd. Het overtreft zelfs de Chernobyl-ramp qua doden en gewonden. Juist zulke affaires werden in de laatste dertig jaar de aanleiding voor het ontstaan van beleidvormen zoals maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) en investeren (MVI).

Verder heeft het einde van de koude oorlog de tolerantie van niet-transparante handelspraktijken verlaagd in landen die vrije markteconomie omarmden.⁸ Zo'n 1300 arrestaties op verdenking van corruptie bij ambtenaren, politici en bedrijfsleiders vonden plaats in Italië, in 1991. Deze arrestaties markeerden een trend dat zich overal in de wereld verspreide. In landen die een significant aandeel in de wereldmarkt hadden werden corrupte bedrijfsleiders en politici, die ooit uit vrees voor communisme als ongrijpbaar werden gezien, één voor één terechtgesteld.⁹ Johan Rossant noemde daarom in zijn bekende artikel uit 1995 "1995 het jaar van de grote schoonmaak".¹⁰ Ook globalisatie heeft voor zijn aandeel gezorgd. Omwille van steeds grotere onderlinge verbondenheid en afhankelijkheid zijn de neveneffecten van corruptie op globaal niveau zichtbaar geworden. Heden ten dage is corruptie een zodanig warme kwestie dat er verschillende globale instituties anticorruptie-maatregelen zijn gaan promoten om globale en regionale corruptie tegen te gaan.¹¹

Enkele getallen...

⁷ Miller 2005a: 99

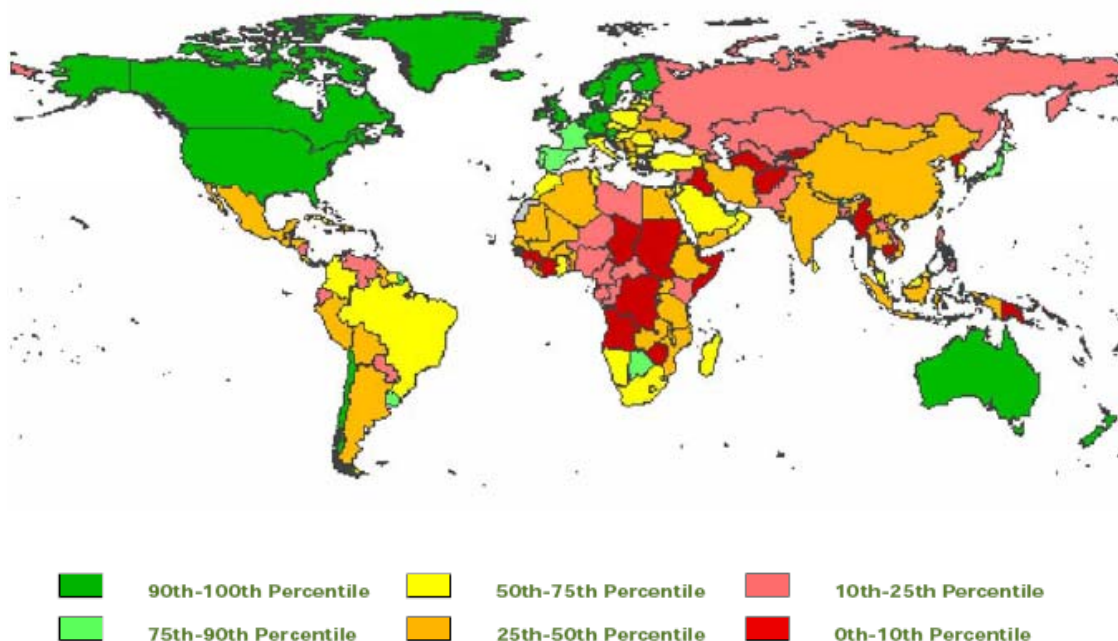
⁸ Tijdens de koude oorlog werden verschillende corrupte praktijken geoorloofd geacht, zolang ze maar communisme tegenwerkten. "For decades the USA would tolerate and even aid thieves like Mobutu, thugs like Noriega, so long as they opposed communism." (Wabanhu citeert Barack Obama, Wabanhu 2008: 65)

⁹ "In Europe, cozy, four-decade-old ties between business and government administrations are rapidly fraying as hundreds of public officials and executives face investigations. South Korea is reeling from the indictments of former President Roh Tae Woo and seven top executives, including the chairmen of Daewoo Corp. and Samsung Group. In Mexico, a widening investigation into alleged money-laundering by relatives of former President Carlos Salinas de Gortari is threatening to snowball into an Italian-style scandal." (Rossant 1995)

¹⁰ Rossant 1995

¹¹ cf. Glynn 1997: 7-8. In hoofdstuk 1.2 zal over globale instituties wat meer gezegd worden.

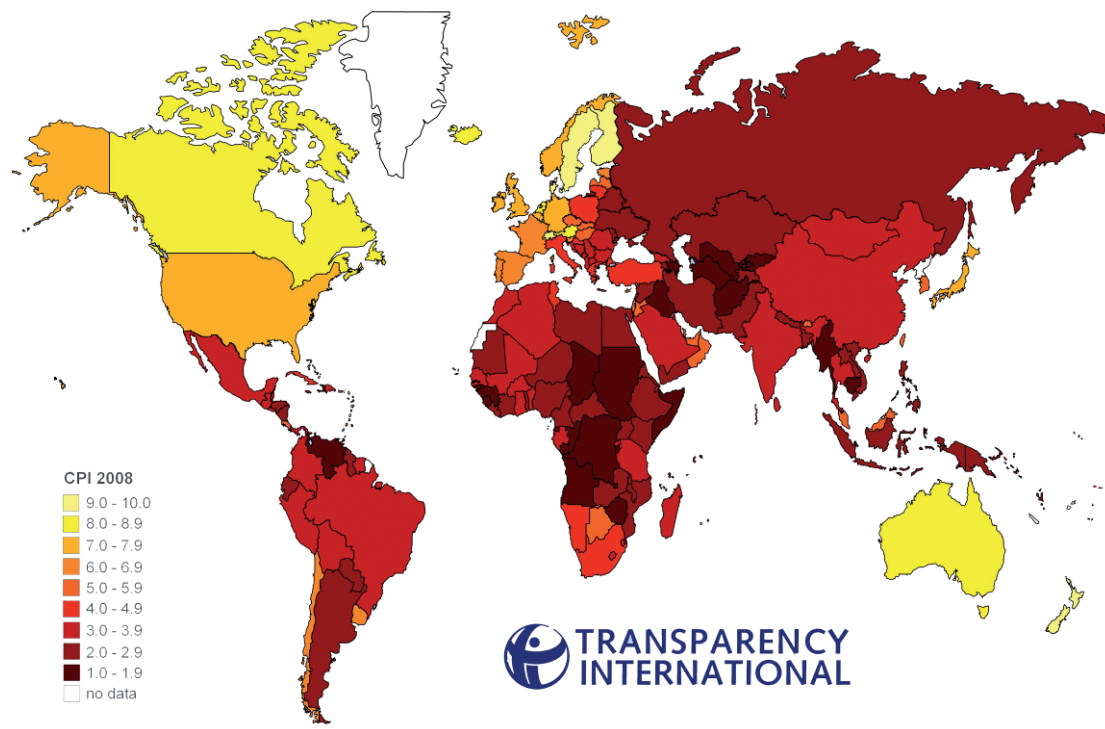
Twee organisaties die jaarlijks een onderzoek laten uitvoeren naar de graad van corruptie zijn de Wereldbank en Transparency International (TI). Wereldbank (Figuur 1) doet dit in het kader van een grootschalig onderzoek naar de zes dimensies van regeren.¹² TI spitst zich expliciet toe op corruptie, en onderzoekt, naast de algemene corruptie (Figuur 2), ook andere aspecten ervan, zoals omkoping (BPI) en publieke impact (GCB). Ook al gebruiken beide studies verschillende aggregatiemethoden, en zij het dat de Wereldbank dubbel zoveel opiniepeilingen en rapporten gebruikt, zijn de twee vrij goed gecorreleerd. Ze geven beide een algemeen zicht op de corruptiegraad per land, bijvoorbeeld hoe inefficiënt het gerecht is, hoe corrupt de politie is, hoeveel er omgekocht wordt, etc.

Figuur 1: Deze grafiek van de Wereldbank toont de graad van regeringscorruptie volgens het “corruptiecontrole”-dimensie.¹³ De data is gebaseerd op een conglomeraat van objectieve en subjectieve data van ondernemingen, burgers en professionele metingen op basis van de vraag naar corruptiecontrole in een land voor het jaar 2007. Hoe hoger het percentage, hoe beter de corruptiecontrole. Origineel is te vinden op <http://info.worldbank.org/governance/wgi>.

¹² *Voice and accountability, political instability and violence, government effectiveness, regulatory burdens, the rule of law en control of corruption.* (Zie Kaufmann e.a. 2008)

¹³ “Control of Corruption: measuring the exercise of public power for private gain, including both petty and grand corruption, or 'state capture'.” (Kaufmann e.a. 2006: 56)

Figuur 2: Deze grafiek is gebaseerd op Transparency Internationals *Corruption Perceptions Index* (CPI) voor het jaar 2008. Corruptie is er gedefinieerd als misbruik van publieke macht voor privaat doel.¹⁴ Net als de vorige is het gebaseerd op subjectieve en objectieve data omtrent de waargenomen corruptie bij ambtenaren en politici. Hoe hoger de score, hoe minder corrupt de regering is. Origineel is te vinden op http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2008.

De laatste jaren zijn ook een aantal pogingen ondernomen om te kijken welke invloed corruptie op armoede heeft. Tussen corruptie en BBP per capita is er wel een correlatie gevonden, maar is nog steeds ambigu.¹⁵ Er heerst wel een algemeen consensus dat ze op één of andere manier met elkaar verbonden zijn.

De kost van corruptie is geschat in veel empirische studies. Wabanhu (2008: 117) verwijst onder andere naar onderzoek van de *Financial Times* uit 1997 dat schatte dat 60 miljard dollar Rusland tussen 1992 en 1996 verliet, een trend dat zich voortzet tegen bijna 12 miljard illegale dollars per jaar. In 1998 schatte de Wereldbank dat de totale hoeveelheid omkoperij in internationale handel opliep tot 80 miljard dollar per jaar. Uit een onderzoek in 2001 blijkt dat meer dan negentig procent van de directeurs van Amerikaanse bedrijven denkt met smeergelddbetalers te concurreren bij het bieden

¹⁴ www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2008/faq, geraadpleegd op 13/05/2008.

¹⁵ Lambsdorff 2006: 24

voor buitenlandse contracten.¹⁶ Daar zulke corrupte praktijken geïstitutionaliseerd lijken te zijn, zijn ze ook zeer moeilijk uit te roeien (cf. *prisoner dilemma*). Verder rapporteert N. Moss dat, volgens de Wereldbank, de ambtenaren in ontwikkelingslanden ongeveer 5% van de waarde van de invoer in hun land aan steekpenningen krijgen.¹⁷ Hij schatte hieruit 50-80 miljard dollar verlies aan economische groei, op jaarbasis.

Corruptie heeft niet alleen economische kosten (en baten).¹⁸ Wabanhu (2008) beklemtoont verschillende malen dat corruptie ook sociale effecten heeft. Het erodeert de patronen van moraliteit, loyaliteit en burgerlijke deugdzzaamheid. Kortom, de fundamenteën van ethiek, die nodig zijn voor het behoud van een ethische handel en een rechtvaardige gemeenschap, die menselijke basisrechten en waardigheid dienen, en die het algemeen goed van de gemeenschap promoten. Op deze sociale gevolgen van corruptie komen we nog uitvoerig terug in hoofdstuk 4.2. Het volstaat voorlopig de lezer er attent op te maken dat corruptie niet louter economische gevolgen heeft.

Prototypische corruptie

De gamma aan voorbeelden waaruit we kunnen putten is zeer uitgebreid, maar wat ze allemaal bindt (i.e. wat ze allemaal tot corruptie maakt) is, zoals we zullen zien, veel minder duidelijk. In volgende hoofdstukken zullen veel corruptiegevallen besproken worden. Hier alvast een aantal prototypische.

Een journalist die constant ongegronde en ongunstige informatie verschaft over een bepaalde politieke partij en zo het electoraal proces met opzet beïnvloedt. Een chirurg die aan de familie van de zieke suggereert dat de operatie de dag zelf of binnen een

¹⁶ Wabanhu (2008: 120) refereert voor deze studie naar S. R. Salbu. De FCPA (zie p14 voor meer), dat in de VS in 1977 was ingevoerd, heeft volgens een aantal studies Amerikaanse bedrijven in een ongunstige positie geplaatst ten opzichte van Europese en Japanse concurrenten. Wabanhu (2008: 112) verwijst naar een aantal studies van Lambsdorff en J. G. Kaikati die grote verliezen voor Amerikaanse bedrijven aan deze act toeschreven. Controversieel suggereerde Robin Theobald dat het beleid ook positieve effecten had: het beschermde de Amerikaanse bedrijven tegen afpersing en extra kosten. In 1988 werd de FCPA onder druk zelfs aangepast om 'smeergeld' toe te laten. Hier kwam een internationaal einde aan sinds de OECD-verdragen van 1994.

¹⁷ Wabanhu 2008: 123

¹⁸ Voor een consequentialistische kosten-batenanalyse,

maand kan gebeuren, en de dag zelf opereert als hem steekpenningen worden gegeven. Een belastinginnehmer die smeergeld vraagt voor snellere afhandeling van belastingformulieren, of u zorgt voor vermindering van belastinggeld. In sommige landen, zoals Indonesië, is deze praktijk alomtegenwoordig.¹⁹ Een trainer die zijn atleten systematisch doopt zonder hun instemming. Etc.

Een interessant geval is het Italiaanse gevecht tegen wereldhonger.²⁰ In de jaren 80 breide Italië zijn ontwikkelingshulp uit waardoor het spoedig 's wereld vijfde grootste donor werd. Uit een onderzoek uitgevoerd in de jaren 90 bleek dat deze ongebruikelijk grote hulpinitiatieven gemotiveerd werden door goede mogelijkheden voor incasseren van steekpenningen. Corruptie stond hier duidelijk aan de oorsprong van een filantropisch initiatief.

1.2. *Huidige publieke en internationale perceptie van corruptie*

Corruptie is een universeel fenomeen, onafhankelijk van sociaal systeem, tijdperk, plaats en klasse. Globalisatie legt ook zijn steentje bij en verheft corruptie tot een internationaal probleem. Vandaar de nood voor een regionale en globale aanpak. Verschillende studies en gevalsanalyses (die nog aan bod zullen komen) laten zien dat corruptie één van de grootste uitdagingen is in de hedendaagse politieke wereld. Burgers, regeringen en grote transnationale organisaties erkennen de economische, sociale, politieke en morele tragedie dat corruptie met zich meebrengt en menen unaniem meer en meer dat het als zodanig bestreden moet worden. Ze zien daarbij het belang van internationale en binnenlandse preventiemaatregelen. Vandaar dat we in de laatste dertig jaar een groeiend aantal anticorruptie-initiatieven zien ontstaan. Wabanhu onderscheidt deze initiatieven in drie soorten.

¹⁹ Cf. Verhezen 2005: 242 en Wabanhu 2008: 123

²⁰ Wabanhu (2008: 119) verwijst naar de studie uitgevoerd door Paola Bollini and Michael R. Reich.

Om te beginnen hebben we nationale regeringsbesluiten en internationale conventies. Een voorbeeld is de Amerikaanse FCPA²¹ (1977): het eerste juridische besluit dat de buitenlandse omkoping criminaliseerde. Een Europees initiatief kwam van OECD²² dat in de jaren negentig een algemeen legislatuur creëerde voor criminalisering en penalisering van omkoping van buitenlandse ambtenaren en in 1997 een lidstatenconsensus bereikte omtrent de effectieve juridische implementatie ervan. De CPCC²³ was ook het eerste Afrikaans initiatief om corruptie een halt toe te roepen.

Naast deze regeringsinitiatieven zijn er ook tal van nationale en globale organisaties die op neveneffecten van corruptie wijzen en al dan niet via *soft laws* en regeringsdruk veranderingen teweegbrengen. Onder andere, organisaties zoals het IMF, de Wereldbank, de UN en de WTO collaboreren internationaal met regeringen met als doel: corruptie detecteren en afstraffen.²⁴

Als derde zijn er ook individuele of groepsgeleide initiatieven. Deze initiatieven, meestal geleid door een moreel verantwoordelijkheidsgevoel, promoten een ethisch verantwoord gedrag en bedrijfsbeleid. Een aantal veelbelovende zijn volgens Wabanhu (2008: 194) “the International Chamber of Commerce, the Transparency International, the Caux Roundtable’s Principles for Business, the Global Sullivan Principles, and the Interfaith Centre on Global Corporate Responsibility.” Ze bemiddelen bij conflicten tussen bedrijven en gemeenschap, promoten *codes of conduct* die bedrijven uitgenodigd zijn te accepteren, bepleiten een sociaal verantwoorde omgang met de

²¹ *Foreign Corrupt Practices Act*, een uitvloeisel van President Jimmy Carters ethisch buitenlands beleidsinitiatief na een golf van morele verontwaardiging voor de massale steekpenningen gegeven door Amerikaanse bedrijven (waaronder die van Lockheed, cf. p25), maar tegelijk ook een strategisch zet om de geloofwaardigheid van Amerikaanse bedrijven op internationaal niveau te verbeteren. (cf. Wabanhu 2008: 166-7)

²² *Organization for Economic Co-operation and Development*. Het ontstond in 1948 als *Organization for European Economic Co-operation* (OEEC), geleid door Robert Marjolin van Frankrijk met als doel het Marshallplan voor de wederopbouw van Europa na Wereldoorlog II te beheren. Het schrijft adviseerende maatregelen voor verantwoord bedrijfsbeleid voor zijn lidstaten omtrent economische productiviteit en efficiëntie. Daarbij worden ook belangen van ontwikkelingslanden in acht genomen. Gehoorzaamheid aan voorschriften is vrijwillig en niet afdwingbaar. (Wabanhu 2008: 171-2)

²³ *Convention on Preventing and Combating Corruption*. Ook al is het geen verdrag om omkoping en afpersing te criminaliseren, is het volgens Wabanhu (2008: 177) toch een stap in de goede richting. Het adviseert ethische praktijken en beleid met als doel corruptie meer transparant, duur en minder moreel aantrekkelijk te maken.

²⁴ cf. Wabanhu 2008: 66; 182

gemeenschap en beïnvloeden de bedrijfscultuur. Al deze initiatieven zorgen op hun manier voor een groter besef van gevaren van corruptie en dwingen een sneller en efficiënter anticorruptiebeleid af, overal waar ze vertegenwoordigd zijn.

En tot slot, maar zeker niet minder belangrijk, zijn er de eenmalige gebeurtenissen in de geschiedenis die mede door hun explosieve en tijdelijke karakter grote veranderingen hebben teweeggebracht. Het Enron-schandaal was de eerste in rij van enkele grote corruptieschandalen (zoals bij WorldCom, Global Crossing, Adelphia Communications, en Tyco International) die uiteindelijk hebben geleid tot het invoeren van de Sarbanes-Oxley wet. Deze wet schrijft strengere regels voor accountantscontrole en beschermt juridisch de *whistleblowers*.²⁵ Soms zijn het ook eenmalige bewegingen die tot verandering leiden. De Amerikaanse *anti-spoils*beweging was bijvoorbeeld ontstaan uit de publieke verontwaardiging tegenover corruptie en zijn negatief effect op de ontwikkeling van nutsbedrijven. Het *spoils*stelsel was tot 1883 (i.e. de invoering van Pendleton Act) een informele praktijk waarbij de winnende partijen aan hun supporters, aanhangers en donateurs ambtplaatsen als beloning toebedeelden. De *anti-spoils*beweging had als doel het vervangen van deze vorm van cliëntelisme met verkozen ambtenaren, democratische verantwoordingsplicht en bureaucratische efficiëntie gebaseerd op het verdienstensysteem.²⁶ Vele waarnemers beweren ook dat de afschuw ten opzichte van de corruptie van de ambtenaren en hun families één van de belangrijkste motieven was voor de Chinese Tiananmen-protest in juni 1989.²⁷ De recentere Oranjerevolutie in Oekraïne en de Hamas democratisch *coup d'état* in Palestina zijn hiermee, wat corruptie betreft, vergelijkbaar.²⁸

Al deze ontwikkelingen hebben op één of andere manier bijgedragen tot de vorming van een publiek beeld van corruptie dat hier centraal staat. In wat volgt zal er dieper op ingegaan worden om te kijken wat de essentiële componenten van dit soort corruptie zijn, grotendeels aan de hand van huidige literatuur en courante corruptievoorbeel-

²⁵ Wabanhu 2008: 109, 281

²⁶ Wabanhu 2008: 104

²⁷ Wabanhu (2008: 130) verwijst hiervoor naar Kathy Chen.

²⁸ cf. Wabanhu 2008: 131

den. Dit zal gebeuren in het kader van de zoektocht naar de definitie van corruptie. Maar eerst gaan we kijken hoe corruptie klassiek wordt opgevat.

2. Klassieke taxonomie van corruptie

Klassiek wordt corruptie gekarakteriseerd door een viertal fenomenen. Ze zullen hier kort besproken en geïllustreerd worden aan de hand van voorbeelden. Dit stuk vormt de inleiding op de conceptuele analyse van corruptie, en tegelijk een betere specificering van wat corruptie is.

Omkoping

Omkoping wordt vaak met corruptie gelijkgesteld. Maar omkoping op zich maakt nog geen corruptie. Kinderen bijvoorbeeld, worden soms dingen beloofd of gekocht, zolang ze maar ophouden met schreeuwen in de supermarkt. Ook al worden kinderen op deze manier omgekocht, zijn de ouders of hun daden daarmee nog niet corrupt. Ter uitsluiting van deze gevallen worden vaak *ad hoc* specificeringen toegevoegd, zoals de noodzaak van een contract. Dit impliceert dan dat corruptie in vorm van omkoping noodzakelijk een contractbreuk veronderstelt. Uit juridisch standpunt zijn beïnvloeding en ambtsfunctie ook belangrijk.²⁹ Maar men kan zich gemakkelijk handelingen inbeelden die niet corrupt zijn, maar toch voldoen aan de *ad hoc* specificeringen.³⁰ Omkoperij kan als middel gebruikt worden om tot een rechtvaardig resultaat te komen. Mensen hebben bijvoorbeeld rechten op bepaalde publieke of morele goederen, en als die goederen hen onrechtvaardig ontzegd worden, kan omkoping, ongeacht het een contractbreuk of een beïnvloeding van een ambtenaar impliceert, moreel verantwoord gebruikt worden om die onrechtvaardigheid op te heffen. Het centraal probleem hier is dat omkoperij ethisch ambigu is terwijl corruptie dat niet is. In volgend hoofdstuk zal geargumenteed worden dat corruptie wezenlijk immoreel is terwijl omkoping afhankelijk van de situatie (im)moreel is. Over omkoping hangt een *prima facie* verbod, over corruptie een absoluut verbod. Verder zal ook geargumenteed

²⁹ Deze twee *ad hoc* specificeringen zijn ontleed aan *Black's law* woordenboek (i.e. een populair juridisch woordenboek in de VS) die omkoping definieert als “a price, reward, gift, or favor bestowed or promised with a view to pervert the judgment of or influences the action of a person in a position of trust.” (Wabanhu 2008: 18)

³⁰ Men kan moreel verantwoord een contractbreuk plegen door geen wapens meer te willen leveren aan ontspoorde regimes. Een ander klassiek voorbeeld is de omkoping van een Naziofficier in ruil voor vrijlating uit het concentratiekamp.

worden dat om over corruptie te spreken, omkoperij noodzakelijk onder een institutioneel kader moet gebeuren.

Vaak veroorzaakt ook één zuivere daad van omkoping nog geen corruptie. Een hamburger aan een politieagent geven in functie van een gunst (bv. u toegang verlenen tot de plaats waar je normaal niet mag zijn) is een vorm van omkoping, maar het constitueert nog geen corruptie. Voor corruptie lijkt herhaling noodzakelijk.

Omkoping wordt in corruptieliteratuur soms ook gecontrasteerd met gift. De opvatting is dat bij een omkoping de gever een vervormd gift aan de ontvanger geeft. Deze visie veronderstelt een ondubbelzinnige opvatting van gift waartegen we de vervormde gift kunnen toetsen. Ondanks de inherente dubbelzinnigheid van het giftfenomeen zelf zijn er toch verdedigbare verschillen die ons in staat stellen om een onderscheid te vormen tussen de twee. De volgende tabel kan als leidraad dienen.³¹

Gift	Omkoperij
Noodzakelijk openbaar	Noodzakelijk geheim
Noodzakelijk contractloos	Niet noodzakelijk contractloos
Niet noodzakelijk met achterliggende intentie	Noodzakelijk met achterliggende intentie
Niet noodzakelijk reciproque van natuur	Noodzakelijk reciproque van natuur
Niet-economisch van natuur	Economisch van natuur
Impliceert morele trots	Impliceert geen morele trots
Impliceert informele druk	Impliceert informele dwang
Veronderstelt erkenningverlangen	Veronderstelt geen erkenningverlangen
Moreel en juridisch acceptabel	Niet moreel en niet juridisch acceptabel

Dit onderscheid is belangrijk daar in vele culturen bepaalde giftpraktijken heersen en het vaak niet duidelijk is of het gaat om authentieke giftuitwisselingen of omkopingen. Sommigen, zoals Verhezen (2005), beschouwen de bovenvermelde criteria als

³¹ Tabel is samengesteld uit overtuigende elementen van Wabanhu (2008: 19) en Verhezen (2005: 341).

valide om te discrimineren. Andere, vooral westerse analisten³², beweren dat zulke vormen van ‘corruptie’ een cultuurelement zijn in vele Zuid-Amerikaanse, Afrikaanse en Aziatische landen. Wabanhu (2008: 21) vindt voor deze opvatting twee hoofdredenen. Ten eerste zijn de giftpraktijken in die landen reeds geïstitutionaliseerd. Ten tweede lijkt er in die landen ook geen morele standaard te zijn waaruit we die praktijken kunnen evalueren. Wabanhu’s kritiek op deze redenen is terecht. Het wil bijvoorbeeld niet zeggen dat indien er in een bepaald land een hoge graad van criminaliteit heerst, de criminaliteit in dat land een geaccepteerd praktijk is. We zullen dit fenomeen uitgebreider behandelen in het kader van systemische corruptie.

Economische afpersing

Met ‘economische’ afpersing wordt gealludeerd naar de tegenpool van politieke omkoperij. Waar omkoperij meestal wordt geïnitieerd door mensen uit de economische sfeer (i.e. bron van geld), wordt afpersing geïnitieerd door mensen uit de politieke sfeer (i.e. bron van macht). Volgend tabel vat de hoofdverschillen samen:³³

	Omkoping	Afpersing
Omkooper	Schuldig (Initiator) Gemotiveerd door macht	Onschuldig Gemotiveerd door dreiging
Omgekochte	Schuldig Gemotiveerd door geld	Schuldig (Initiator) Gemotiveerd door geld

In het licht van de kritiek op omkoping kan hier ook geargumenteed worden dat economische afpersing niet altijd corruptie constitueert. Argumentatie zal wel moeilijker zijn daar het in dit geval vaak om een onschuldig slachtoffer gaat. Toch kunnen we er iets algemeen over zeggen. Wabanhu (2008: 29) verwijst naar Robert Larmers’ voorwaarden die voldaan moeten zijn opdat afpersing ethisch getolereerd zou kunnen worden. Het komt erop neer dat afpersing een *prima facie* verbod is en overreden kan worden door grotere morele rechten, plichten of grote dreigingen. Probleem is dus

³² Zie voetnoot 99, p45.

³³ Tabel is geïnspireerd door Wabanhu 2008: 27-8

weer gelijkaardig aan dat van omkoping: afpersing is ethisch ambigu terwijl corruptie dat niet is. Over afpersen hangt een *prima facie* verbod, en over corruptie een absoluut verbod. Corruptie is wezenlijk immoreel.

Dit klassiek onderscheid tussen omkoping en afpersing verheldert ook bepaalde situaties van corruptie niet. Neem bijvoorbeeld een ouder die een leerkracht omkoopt zodat zijn kind onderwezen kan worden, mits het feit dat recht op onderwijs internationaal erkend is en de ouder een moreel plicht tegenover zijn kind heeft.³⁴ Is dit omkoping, afpersing, of corruptie? In het volgend hoofdstuk zal geargumenteed worden dat het hier gaat om omkoping én afpersing, maar dat alleen de leerkracht corrupt (meer bepaald systemisch corrupt) is, en niet de ouder. Een definitie van corruptie zal geboden worden waaruit eenduidig volgt wie corrupt is en wie niet, onafhankelijk van omkoping of afpersing. Moraliteit zal in deze definitie een cruciale rol spelen.

Nepotisme

Nepotisme is “oorspronkelijk gebruikt als term voor de gunst bewezen door de pausen aan hunne familieleden, daarna ook meer algemeen: partijdigheid waarmede iemand van gezag de leden van zijn familie in de maatschappij vooruithelpt.”³⁵ Vandaar dat nepotisme, naast vriendjespolitiek en cliëntelisme, een specifieke vorm van bevoorrechting is en vaak als corrupt gezien wordt.

Maar is nepotisme effectief een vorm van corruptie? Nepotische praktijken worden door westerlingen zeer snel als corrupt bestempeld. Onze moderne democratieën zijn dan ook een resultaat van een eeuwenlange strijd om nepotische praktijken uit de politieke sfeer te verdrijven. Voorbeelden hiervan zijn de Franse revolutie, de *anti-spoils* beweging in VS en allerhande beleidsmaatregelen die selectie op basis van verdienste promoten. Men vergeet daarbij gemakkelijk dat nepotische praktijken ooit ook de norm waren. In sommige landen zijn ze heden ten dage nog altijd de norm. Denk bijvoorbeeld aan de in sommige landen geïnstitutionaliseerde praktijk van erfopvolging.

³⁴ Voorbeeld ontleend van Jeremy Pope, auteur van de inleiding op Miller S. 2005a: xi.

³⁵ ‘Nepotisme’ in *Woordenboek der Nederlandsche Taal op cd-rom*, 1999, AND Publishers b.v.

Het is ook een illusie te denken dat in onze moderne samenlevingen alle vormen van nepotisme verdreven zijn. Politoloog Carl Devos meent dat de “laatste twintig, dertig jaar wel duidelijk meer kinderen-van [i.e. kinderen wiens ouder ook verkozen is/was voor één van de vier parlementen of die op lokaal niveau een topfunctie uitoefende] op verkiesbare plaatsen staan,” een fenomeen die hij verklaart door bevoorrechtting.³⁶ Sommige auteurs spreken in dit verband over “nieuw nepotisme”.³⁷ Deze speculatie terzijde gelaten: denk aan het erfrecht. Erfrecht is een vorm van nepotisme dat zelfs in ons juridisch systeem is genesteld. Nochtans worden zulke nepotische praktijken niet beschouwd als corrupt. Waarom niet? Dit is geen simpele vraag. Een deel van de opzet van deze thesis is juist gewijd aan de zoektocht van de demarcatielijn tussen nepotisch geïnspireerde corruptie en niet-corrupt nepotisme.

Fraude

Dit is waarschijnlijk de minst vage vorm van corruptie. Fraude veronderstelt een formeel kader van procedures, regels en normen waarbinnen overtredingen zich aftekenen. Vandaar dat misleiding de principiële methode van fraude is. Verder is schade als gevolg ook nodig, anders gaat het louter om misleiding. Daarnaast stelt een juridische invulling nog een aantal extra vereisten, zoals de intentie om te misleiden, effectief misleid worden, en het bestaan van een materieel valse verklaring.³⁸ Fraude komt daarom in allerlei vormen voor, van gesofisticeerde transactieoplichterij tot kleine diefstal, valse overuren, verduistering, gebruik van werkgevers middelen voor private doeleinden, loonlijst- en ziekteverlofvervalsing, etc.³⁹

³⁶ Het Nieuwsblad, ‘1 op 10 Vlaamse verkozenen ‘erft’ zitje’, 14 april 2009

³⁷ Wabanhu verwijst in deze context naar Adam Bellow. In Wabanhu’s (2008: 31) woorden: “drawing on insights of modern evolutionary theories, Bellow shows how nepotism is rooted in our very biological nature. According to Bellow, far from disappearing, the practice (nepotism) has become so resurgent in recent years that we can now speak of a “new nepotism”. In settings ranging from politics, business, and professional life to sports, the arts, and Hollywood, the children of famous and highly successful people have chosen to follow in their parents’ career footsteps in a fashion and in numbers impossible to ignore. [...] As he [i.e. Bellow] argues: nepotism practiced badly or haphazardly is an embarrassment to all, including the incompetent beneficiary, but nepotism practiced well can satisfy a deep biological urge to provide for our children and even benefit society as a whole.”

³⁸ cf. Wabanhu 2008: 32

³⁹ Wabanhu 2008: 31-2

Voorlopige conclusie

Deze klassieke taxonomie van corruptie laat ook moeilijke gevallen buiten beschouwing. Mensen zien corruptie vaak als veel meer dan louter omkoping, afpersing, nepotisme en fraude. Zulke specificering laat systemische corruptie volledig buiten beschouwing. Als Afrikanen hun land als corrupt bestempelen, dan zeggen ze niet dat er in de politiek nepotisme heerst, veel gefraudeerd, afgeperst of omgekocht wordt. Nee; ze bedoelen dat hun land dat alles én nog veel meer (van wat ze onder corruptie verstaan) tegelijk is. Corruptie is een mengelmoes van deze vier vormen, en nog andere die tot nog toe ongespecificeerd zijn gebleven: provisies, vergeldingen, invloeduitoefening, etc.

Ook al werd hier een kritische houding tegenover de klassieke taxonomie van corruptie aangenomen, is het zeker niet de bedoeling om die algeheel te verwerpen. Deze vier begrippen zijn veel makkelijker hanteerbaar dan corruptie. We merken in de eerste instantie vriendjespolitiek of omkoperij, en pas in tweede instantie speculeren we over het al dan niet zijn van corruptie. Dus de klassieke taxonomie heeft zeker zijn nut. Maar wat geargumenteed is, is dat die taxonomie niet voldoende is om ons een helder concept van corruptie te geven. Dit is te wijten aan de inherente complicaties van die begrippen in relatie tot corruptie. Deze complicaties zullen we trachten op te heffen in het volgend hoofdstuk waar we corruptie helderder zullen proberen definiëren.

3. Conceptuele analyse van corruptie

We starten hier met de opvatting van een definitie in zijn klassieke betekenis als bestaande uit de *definiendum*, de *definiens*, en een bepaalde relatie ertussen.⁴⁰ De *definiendum* is datgene wat gedefinieerd moet worden. In ons geval is dat de verzameling van alle corrupte feiten (handelingen of toestanden). De *definiens* is datgene wat definieert (i.e. wat de *definiendum* volledig beschrijft) en wat hier in de eerste plaats gezocht wordt. De relatie tussen de twee moet op zijn minst één van intensionele equivalentie zijn.⁴¹ Met andere woorden, we zijn op zoek naar een definitie van corruptie op basis van betekenis, en waarbij de *definiens* en de *definiendum* exclusief aan elkaar toekomen. We oordelen dat de definitie goed is voor zover de *definiens* het wezen van de *definiendum* vat. Dit legt ten minste twee extra voorwaarden op onze *definiens*: die moet informatief en niet-circulair zijn.

Deze opvatting van definitie inspireert twee mogelijke onderzoeksmethodes. Enerzijds kunnen we ons concentreren op het bouwen van de feitenverzameling (i.e. *definiendum*) en parallel daarmee de *definiens* via *ad hoc* specificeringen uitbreiden. Anderzijds kunnen we ook beginnen vanuit een voldoende brede specificering (i.e. *definiens*) en kijken of het voldoet aan de *definiendum*. Beide hebben hun voor en nadelen. De eerste is beter in beschrijving, terwijl de tweede eerder de norm zet. De eerste veronderstelt een duidelijk afgebakende *definiendum* en de tweede een duidelijke *definiens*. Wat zal blijken is dat hoe meer we ons *definiendum* uitbreiden, hoe minder duidelijk het onderscheid tussen corruptie en niet-corruptie wordt. Aan de andere kant zal ook blijken dat een bevredigende *definiens*, die ons toelaat om corruptie van niet-corruptie te onderscheiden, gewoonweg niet bestaat. Omwille van deze complicaties zijn we verplicht om ‘hybride’ tewerk te gaan. We laten ons leiden door reeds populaire definities, gezond verstand, en een handvol gedachte-experimenten.

⁴⁰ De Pater e.a. 2005: 263

⁴¹ Intensionele equivalentie \rightarrow essentiële eq. \rightarrow natuurlijke eq. \rightarrow extensionele eq., waar ‘ \rightarrow ’ staat voor materiële implicatie. Het volgt dus dat als x en y intensioneel equivalent zijn, ze noodzakelijk ook essentieel, natuurlijk en extensioneel equivalent zijn. (cf. Kirkham 1992: 3-20)

Overzicht van het hoofdstuk

We beginnen eerst met een algemeen overzicht van de literatuur over corruptie, en kijken naar wat daar de centrale elementen zijn. Dit zal dienen als onze eerste afbakening van de *definiendum*. Dan zullen we overgaan op één van de meest geciteerde definities en het uitbreiden via tegenvoorbeelden (i.e. elementen uit de *definiendum* die niet omvat worden door de definitie maar die wel als corruptie gezien kunnen worden) totdat we een zo omvangrijk mogelijke *definiens* hebben. Het zal ook blijken dat hoe breder ons *definiens* wordt, hoe moeilijker we nog tegenvoorbeelden zullen kunnen vinden. Dit is normaal en verwacht. Maar tevens zal ook blijken dat we op basis van gezond verstand moeilijk nog gevallen van corruptie van gevallen van niet-corruptie zullen kunnen onderscheiden. De kracht van de analyse zal ons toelaten om in zo'n dubbelzinnige gevallen op theoretische gronden tussen corruptie en niet-corruptie te onderscheiden.

3.1.1. Ruwe afbakening van de *definiendum*

Hedendaags conceptueel werk in de algemene corruptieliteratuur bestaat niet meer dan uit een korte of voorbereidende voorstelling van courante definities, voorafgaand aan een uitgebreide uiteenzetting over oorzaken en effecten ervan, en manieren hoe die in te perken.⁴² Het probleem is dat de meeste van die definities onbevredigend zijn.

Populaire corruptiedefinities

Nemen we ter illustratie één van de meest geciteerde definities: corruptie als misbruik van macht (door een ambtenaar) gemotiveerd door privaat belang.⁴³ Wat we ons hierbij concreet kunnen voorstellen is een ambtenaar die naar eigen oordeel licenties uit-

⁴² Deflem 1995: 244

⁴³ Verhezen 2005: 243; Miller S. 2005b; Heidenheimer 2002: 7. Dit is tevens de definitie gebruikt voor CPI van Transparency International (zie Figuur 2, p11). Misbruik van macht en geld zijn het vaakst de centrale thema's. Cf. Deflem (1995: 244): "Usually, corruption is defined either to refer to illegal acts related to power offices, official institutions, the civil service, and other political spheres, or in relation to the personal and monetary gain that is involved for the corruptor."

reikt aan bedrijven voor export van grondstoffen uit zijn streek of land. Neem ter illustratie het volgend opmerkelijk voorbeeld uit Pakistan:

“[In Pakistan] the gold trade was formerly unregulated and smuggling was common. Shortly after Benazir Bhutto returned as prime minister in 1993, a Pakistani bullion trader in Dubai proposed a deal: in return for the exclusive right to import gold, he would help the government regularize trade and make some further private payments. In 1994 a payment of US\$10 million to Ms. Bhutto's husband was arranged. In November 1994: Pakistan's Commerce Ministry wrote to the bullion trader, informing him that he had been granted a license to be the country's sole authorized gold importer — a profitable monopoly position.”⁴⁴

Het uitreiken van een licentie aan een bedrijf wordt gezien als een corrupte daad naar mate de ambtenaars keuze geleid wordt door eigen belang (bijvoorbeeld de hoeveelheid steekpenningen die hij krijgt), en niet door publiek belang. Mw. Bhutto is hier duidelijk geleid door eigen belang. Verder misbruikt ze ook haar machtspositie daartoe. Mw. Bhutto's optreden is dus corrupt. Concrete gelijkaardige situaties vinden we overal in de wereld. Paradigmatische voorbeelden zijn Lockheeds omkopeningen tussen 1950 en 1975. Een van de meest onfortuinlijke van deze omkopeningen gebeurde in Japan. In 1976 kwam aan het licht dat toenmalig eerste minister Kakuei Tanaka en een aantal andere toppolitiekers, 9 miljoen dollar aan steekpenningen kregen voor de aankoop van een aantal Tri-Star vliegtuigen (voor All Nippon Airways, een Japans luchtvaartmaatschappij) ter waarde van 1,3 miljard dollar.⁴⁵ Deze onthulling leidde tot terechtstellingen aan beide kanten. Een voorbeeld van eigen bodem is het Agusta- en Dassaultschandaal uit 1988. Bekende en gerespecteerde politieke figuren zoals Willy Claes, toenmalig minister van financiën en later secretaris-generaal van de NAVO, en Guy Coëme, toenmalig minister van defensie, waren betrokken in dit schandaal van omkoping, witwassen van geld, vervalsing en mogelijk zelfs moord.⁴⁶ Ze werden veroordeel voor hun rollen in het binnenhalen van contracten voor het Belgisch leger tegen substantiële steekpenningen (rond 2 miljoen dollar), geïncasseerd op naam van hun socialistische partij. Wat zegt dit allemaal over onze definitie? Kortom dat het

⁴⁴ Lambsdorff 2006: 6. Hij verwijst ervoor naar *The Straits Times* van Singapore uit 1998.

⁴⁵ Van Gerwen e.a. 2006: 82

⁴⁶ BBC News, 'Europe Background: The Agusta affair', 23 december 1998, geraadpleegd op 27 maart 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/241345.stm>

goed één van de meestvoorkomende corruptievormen vat die gebruikelijk zijn in ontwikkelingslanden. Wat het Westen betreft was dit ook zo tot vóór de invoering van de Amerikaanse FCPA in 1977, en de acceptatie van OECD's *Anti-Bribery convention* door de lidstaten, een twintigtal jaar later. Maar een gebrek aan deze definitie is dat er ook andere vormen van corruptie bestaan die er buitenvallen. Laat ons dit toelichten aan de hand van een tweetal voorbeelden.

Ten eerste is corruptie niet altijd gerelateerd aan een persoon met al dan niet publieke macht. Toen bijvoorbeeld Zheyun Ye de toenmalige trainer en een vijftal spelers van voetbulploeg SK Lierse omkocht, werd het als een geval van corruptie gezien.⁴⁷ Nochtans heeft geen enkele van de betrokken partijen een machtspositie, laat staan een ambtsfunctie met discretionaire bevoegdheid. We concluderen dat corruptie niet noodzakelijk misbruik van macht impliceert. Ten tweede is privaat belang niet noodzakelijk gerelateerd met corruptie. Een politieagent die doelbewust bewijsmateriaal creëert of vervalst om de veroordeling van een gearresteerde te garanderen, handelt niet uit eigen belang, maar eerder uit wat men zou kunnen noemen, een misplaatst gevoel van rechtvaardigheid. Deze twee gevallen ontgaan de definitie, nochtans komen ze in de media en zijn ze het onderwerp van publiek belang, en horen tot de vormen van corruptie die we hier trachten te definiëren.

Een gelijkaardig analyse voert Wabanhu uit met Nye's bekende definitie van corruptie,⁴⁸ en een handvol andere. Het lijkt alsof er evenveel definities van corruptie bestaan als mensen die erover schrijven. Omdat de *definiendum* vaak veel groter is dan de omtrek van de definitie, worden in de literatuur ook soms *ad hoc* specificeringen gemaakt ter ondersteuning, om zoveel mogelijk gevallen van corruptie te incorpore-

⁴⁷ De Standaard, 'Paul Put verkocht twee wedstrijden aan gokmaffia', 18 februari 2006 en De Standaard, 'Hoe zit het met omkoopzaak rond Chinees Ye?', 08 mei 2008. Volgens getuigenissen van trainer Paul Put en zijn spelers zou men dit als afpersing kunnen klasseren gezien ze beweren bedreigd te zijn door Ye's handlangers. Maar eveneens hebben ze geld gekregen en beweren ze dat Ye wou investeren in Lierse met het geld dat hij zou winnen bij het gokken.

⁴⁸ Nye definieert corruptie als "a behavior, which deviates from the normal duties of a public role because of private regarding (family, close private clique), pecuniary or status gains; or violates rules against the exercise of certain types of private-regarding influence." Wabanhu's (2008: 10-11) conclusie is dat "Nye's definition of corruption does not include immoral behavior and corrupt practices of someone who is not a public office-holder."

ren. Wat we dus kunnen doen is alle (lees: meeste) kennisdomeinen afgaan en zien wat zij extra aan ons definitie kunnen toevoegen. Het is wel degelijk nodig, want zoals we zullen zien is geen enkel perspectief op zich voldoende om het corruptiefenomeen volledig te vatten.

Corruptie volgens verschillende kennisdomeinen

We zullen hier beginnen met de economische definitie gezien deze, gepaard met de juridische, de dominante strekking van het academisch materiaal over corruptie reflecteert.⁴⁹ In dit discours heeft corruptie te maken met gedrag ten gunste van eigen rekening dat niet strookt met een vooropgestelde (meestal economische) structuur. De intentie van de daad moet overeenkomen met de officiële intentie van de instelling, en indien niet, wordt ze eventueel als corrupt bestempeld en gesanctioneerd.⁵⁰ Daarmee dat het juridisch component ook sterk meespeelt bij de economische bepaling van corruptie. Algemeen wordt corruptie dan gezien als een illegale handeling (in de economische sfeer), hoofdzakelijk gemotiveerd door eigen economisch belang.

Bij corruptie gaat het vaak niet om het economisch, maar om het symbolisch belang, zoals status, of zoals in het geval met de politieagent, om bevestiging van een al dan niet misplaatst gevoel van rechtvaardigheid. Andere motivaties kunnen zijn: macht, verslaving, seksuele voldoening, sadistische neigingen, nobele redenen, etc.⁵¹ Verder is het ook niet zo dat corruptie altijd onwettelijk is. Een voor de hand liggend voorbeeld is de controverse rond het al dan niet legitimeren van omkoping van buitenlandse ambtenaren. Deze vorm van corruptie werd door de FCPA in 1977 als onwettig verklaard, terwijl het in sommige Europese landen twintig jaar later pas als onwettig werd verklaard na signatuur van de OECD's *Anti-Bribery Convention*. Corruptie kan

⁴⁹ Miller S. 2005b

⁵⁰ *Principal-agent* theorie is de articulatie van deze ideale relatie. Sommigen, zoals Pranab Bardhan (1997: 1321), gebruiken het zelfs om corruptie te definiëren. (i.e. als “the use of public office for private gains, where an official (the agent) entrusted with carrying out a task by the public (the principal) engages in some sort of malfeasance for private enrichment which is difficult to monitor for the principal.”)

⁵¹ Miller S. 2005b. Op deze laatste komen we later uitvoeriger op terug.

dus inderdaad legaal zijn, of beter: corruptie heeft in essentie niets met legaliteit te maken. Het socio-cultureel standpunt illustreert dit nog beter.

Uit socio-cultureel standpunt wordt corruptie gezien als een sociale kwestie. Een toestand of handeling wordt er als corrupt bestempeld voor zover het de sociale structuren aantast.⁵² Kwesties van (van)trouw en (on)verantwoordelijkheid staan hier centraal. Corruptie kan hier bijvoorbeeld veroorzaakt worden door transformaties van traditionele sociale normen in ongecontroleerd winstbejag of door een conflict tussen traditionele en moderne normen die globalisatie met zich meebrengt. Corruptie wordt hier dan ook vaak gezien als een cultuurgerelateerd probleem.

Een bestuurskundig standpunt karakteriseert een handeling of toestand als corrupt voor zover deze afwijkt van een voorgeschreven procedure of doel van een bestuurlijk instituut. Deze vorm van corruptie is een dagelijkse praktijk bij de interactie tussen burgers en publieke administratie en diensten.⁵³ Ten opzichte van een juridisch standpunt is intentie van een handeling hier niet zo belangrijk, maar wel het feit van die handeling. Aan de andere kant negeert deze standpunt de gevallen van corruptie die geen directe link hebben met staatsfuncties en bestuurlijke instituties.

Het politieke standpunt sluit nauw aan bij de bestuurskundige. Het verschil ligt in de benadering. Politiek houdt zich bezig met manieren en beleid van een zo goed mogelijk bestuur, terwijl uit bestuurskundig perspectief het bestuur reeds gegeven is. Een praktijk is dan corrupt voor zover het ingaat tegen de geaccepteerde politieke visie of de goede werking van de staat. Nochtans is ‘goede werking’ dubbelzinnig en kan het, zoals we later zullen zien, zorgen voor ambiguïteit rond het begrip corruptie. Publieke macht speelt hier ook een rol. John Mbaku schrijft dat corruptie voornamelijk voor-

⁵² Wabanhu 2008: 6; Deflem 1995: 245

⁵³ Bijvoorbeeld politie, scholen, ziekenhuizen, diensten voor allerhande vergunningen, belastingsafhandeling, etc. Het spreekt voor zich dat in sommige landen deze vorm van corruptie meer uitgesproken is dan in andere.

komt waar leiders hun politieke macht proberen te behouden en zo in corrupte praktijken vervallen.⁵⁴

Ethisch gezien wordt corruptie gebruikt voor agenten, praktijken, instituties, naturen en gewoontes waar de morele integriteit op één of andere manier gebroken wordt. De ethiek, als een normatieve discipline, veronderstelt altijd een theorie waaruit corruptie dan een specifieke betekenis krijgt. Zulke theorieën zijn dan vaak filosofisch, teleologisch, hermeneutisch of theologisch geïnspireerd. Ze hebben allemaal wel één ding gemeen: het feit dat ze corruptie altijd als onethisch en verwerpbaar zien.⁵⁵ Verder wordt corruptie ook unaniem door de meest invloedrijke religies verworpen. Hiertoe baseert men zich op heilige geschriften waar vormen van corruptie expliciet afgekeurd worden.⁵⁶

De publieke opvatting van corruptie, tot slot, is ook een opvatting dat niet over het hoofd gezien mag worden. Deze opvatting wordt geconstrueerd aan de hand van de media, die het publiek verstaan tegelijk creëert en reflecteert. De opvattingen variëren in tijd en plaats. Indien we er dan toch een stabiel element uit moeten destilleren, dan is het dat corruptie een vijand is van rechtvaardigheid en een extra kost voor de samenleving.⁵⁷ Morele aspecten en publieke belangen, eigen aan corruptie, komen het best tot uiting in deze publieke perceptie van corruptie.

Wat kunnen we uit al die perspectieven opmaken? Dat er natuurlijk overlappingen tussen de verschillende kennisdomeinen bestaan die niet uit te sluiten zijn. Vaak speelt bijvoorbeeld eigen belang en publieke interesse in meer dan één enkel kennisdomein een rol. Maar het neemt niet weg dat er een beeld van corruptie gecreëerd wordt, goed genoeg om de contouren van de *definiendum* zichtbaar te maken. En wie

⁵⁴ Wabanhu 2008: 7-8

⁵⁵ Wabanhu 2008: 133

⁵⁶ Het spreekt natuurlijk voor zich dat we hier niet exhaustief kunnen zijn. We houden het bij een voorbeeld: "Isaiah 33: 15. In this verse, Isaiah who is the post-exilic prophet of Israel in the 8th century BC, described the man who will be saved from the horror of destruction as the one who tells the truth, refuses ill-gotten gains, and who flings back bribes." (Wabanhu 2008: 40)

⁵⁷ Wabanhu 2008: 12-3. In ontwikkelingslanden wordt corruptie gezien als een structureel, en dus socio-cultureel probleem.

weet, indien we zo met *ad hoc* specificeringen toe te voegen verder zouden gaan, we uiteindelijk heel de *definiendum* duidelijk afgebakend zouden kunnen krijgen. Maar zoals reeds gezegd is ons leidraad hier de ‘hybride’ methode. We gaan ons gezond verstand gebruiken en voorlopig de grootst gemene delers en de vooronderstellingen van al deze opvattingen zoeken. Dit brengt ons tot wat we de theoretisch speculatieve bepaling van het fenomeen corruptie noemen.

3.2. Theoretisch speculatieve bepaling van corruptie

Een deel van de filosofische bezigheid is om het wezen van dingen te zoeken. Maar het lijkt alsof corruptie ontelbare wezens heeft. Wat uit de talloze contexten waarin corruptie gebruikt wordt blijkt, is dat ze allemaal ideële voorstellingen (zoals persoonsintegriteit, rechtvaardigheid, publieke institutie, socialiteit, economische efficiëntie, etc.) veronderstellen die corruptie op zich (als act of toestand) op één of andere wijze perverteert. Nemen we terug als voorbeeld iemand die beweert dat een ambtenaar corrupt is omdat hij zijn machtspositie misbruikt.⁵⁸ Dan schuilt achter deze propositie een ongeëxpliciteerde maar wel impliciet gekende opvatting van een ideële regeringsfunctie (die de ambtenaar een legitieme opdracht geeft) en een ideële *principal-agent* relatie (die door de ambtenaar zagezegd misbruikt wordt). Weten wat corruptie betekent in deze context (en alle andere gelijkaardige!) is weten wat die ideologische opvattingen inhouden. Het komt er dus op neer die te expliciteren.

Het probleem is dat dit maar één voorbeeld is van de talloze contexten waarin het woord corruptie gebruikt kan worden. En elk van die contexten veronderstelt eigen ideële voorstellingen. Hieruit volgt dat er minstens evenveel definities zijn als verschillende ideologieën die corruptie kan perverteren. Een ondubbelzinnige essentie van corruptie bestaat dus niet. En indien we er dan toch voor één aandringen, dan is het de etymologische betekenis ervan: ‘pervertering’.⁵⁹ Maar die is gedecontextualiseerd en praktisch nutteloos. De ideologieën maken juist dat corruptie verschillende

⁵⁸ Een vaak geciteerde definitie van corruptie waaruit deze propositie is afgeleid, is dat corruptie misbruik is van politieke macht ter voordeel van private doelen. (zie voetnoot 43)

⁵⁹ Zie hoofdstuk 3.2.1: ‘Etymologische component van corruptie’(p31).

betekeningen en connotaties heeft.⁶⁰ Vandaar dat het belangrijk is om alle ideologieën die in verschillende contexten van corruptie kunnen voorkomen toe te lichten. Gezien de reikwijdte van deze thesis beperkt is tot een specifiek soort corruptie, zoals uiteengezet in de inleiding, zullen we ons hier louter baseren op contexten voor zover ze ertoe relevant zijn en met de publieke interesse gerelateerd zijn.

Met het voorgaande in het achterhoofd zullen er drie essentiële gedachten in dit hoofdstuk uiteengezet worden. Ze maken allemaal wezenlijk deel uit van het soort corruptie dat hier centraal staat. Ten eerste is er de etymologische betekenis van corruptie, dat keer op keer in veruit de meeste contexten van corruptie terugkeert. Ten tweede is er ook de gedachte dat achter elke vorm van corruptie één of meer ideële, maar tegelijk ook ongeëxpliciteerde voorstellingen (i.e. ideologieën) schuilen waarvan we menen dat die geperverteerd zijn of worden. En ten derde is er ook een essentieel moreel component dat op één of andere manier altijd meespeelt in deze vorm van corruptie waar publieke interesse en publiek belang centraal staan. In wat volgt zal daarom op elk van die drie thema's ingegaan worden in vertrouwen dat ze tot een beter begrip van corruptie zullen leiden.

3.2.1. Etymologische component van corruptie

Etymologisch heeft het woord corruptie zijn oorsprong in het Latijnse woord *corrumpere*, dat samengesteld is uit *cor-* (afgeleid van *cum* en gebruikt als prefix van veel woorden beginnend met 'r' in de betekenis van "met" of "geheel") en *rumpere* (wat betekent breken). In samengestelde vorm betekent corruptie dan 'geheel afbreken of vernietigen'. Klassiek verwijst het naar een overgang van een zuivere naar een onzuivere of onjuiste toestand, als een proces van verval of perversering.⁶¹ Meestal werd het dan ook in ethische of religieuze contexten gebruikt als verwijzing naar een ont-aarding in een kwaad, ziekte, verlies van zuiverheid of onschuld van individuen of

⁶⁰ Verhezen (2005: 250) verwijst bijvoorbeeld naar John T. Noonan die parallellen trekt tussen corrupt zijn in seksuele betekenis en corrupt zijn in politieke betekenis. Dit is dit te wijten aan het feit dat corruptie praktisch op zowat alles toepasbaar is, zij het in theologische, biologische, seksuele, morele, etc. zin.

⁶¹ Wabanhu 2008: 132.

gemeenschappen. Susan Rose-Ackerman bevestigt dat dit vandaag nog bij meeste commentatoren de gebruikelijke wijze is om over corruptie te spreken.⁶² Deze duiding is voldoende abstract en essentieel om corruptie in eender welke menselijk handeldingsdomein mee te definiëren.⁶³ Maar die is tegelijk veruit voldoende. Dit brengt ons tot de ideologische component.

3.2.2. Ideële component van corruptie

Corruptie, voor zover het naar een toestand refereert, is een bewerkstelligd vervormd ideaal. Corruptie, voor zover het naar een handeling refereert, is een causaal begrip dat vervorming van een ideaal bewerkstelligt. Bij beide gaat het om een vervorming van een ideële voorstelling, en dit is het centrale thema van wat volgt. Voor elk kennisdomein zal nagegaan worden wat de meest courante ideële voorstellingen zijn die in corruptie meespelen. We zullen beginnen met het economisch kennisdomein.

Ideële voorstellingen in de kennisdomeinen

Voor economen zijn het vooral de ideële economische structuren die gerespecteerd moeten worden. Sinds de 16^e eeuw zijn deze economische structuren vooral geïnspireerd door het vrijmarktmodel. Op zich is de vrije markt een idealisatie van de markt. Ruwweg vooronderstelt het viertal dingen: bescherming van marktdeelnemers, bescherming van hun eigendommen, handhaving van contracten, en autonome en vrije deelnemers. ‘Vraag en aanbod’ is het onderliggend mechanisme dat het model laat draaien. Verdere specificeringen hangen af van de marktform. Een concreet voorbeeld hiervan is de affaire rond onze huidige minister van buitenlandse zaken, Karel De Gucht, die verdacht wordt van verstrekken van informatie die zou leiden tot handel met voorkennis.⁶⁴ Idealiter worden alle beleggers geacht evenveel zicht te hebben op de ontwikkelingen die van belang zijn voor een bepaald fonds. Handel met voor-

⁶² Rose-Ackerman 2006: xiv

⁶³ Dat er inderdaad parallellen te trekken zijn in verband met corruptie tussen domeinen die op het eerste gezicht niets met elkaar te maken hebben verwijst naar een gemeenschappelijk grond en een wezenlijk kenmerk van corruptie, en motiveert daarmee ook het elan dat we hier willen volgen. (cf. voetnoot 60)

⁶⁴ De Standaard, 'De Gucht onder vuur over handel met voorkennis', 04 november 2008 en De Standaard, 'Mist rond handel met voorkennis blijft', 26 maart 2009.

kennis druist juist in tegen deze idealisatie van gelijkgeïnformeerde deelnemers van de effectenmarkt. Indien zou blijken dat dhr. Karel inderdaad gevoelige informatie had doorgespeeld, dan is zijn optreden een pervertering van dit economisch ideaal.⁶⁵

Vanuit juridisch standpunt zijn het vooral juridische processen en procedures die belangrijk zijn en die geperverteerd worden. Leven in een rechtsstaat houdt in dat men zich onderwerpt aan de legale ideologie ervan. Deze ideologie vooronderstelt een aantal dingen die noodzakelijk zijn voor de realisatie ervan. Bijvoorbeeld, wetten moeten voldoen aan een relatieve zekerheid, klaarheid, openlijkheid en prospectiviteit (i.e. niet werkend met terugwerkende kracht), en moeten adequaat gepubliceerd kunnen worden.⁶⁶ Een juridisch apparaat veronderstelt verder de presentatie van objectief en rechtsgeldig bewijsmateriaal, waarheidsgetrouwe getuigenisverklaringen, respect voor de rechten van beschuldigen, etc.⁶⁷ Dit zijn allemaal zaken die ondermijnd of geperverteerd kunnen worden.

Op bestuurskundig vlak is onze Westerse staatsinrichting voornamelijk geïnspireerd door het Weberiaans type van rationele en onpersoonlijke bureaucratie.⁶⁸ Moderne wortels ervan zien we in de Franse Revolutie die een private monarchistische regering verving met een representatieve.⁶⁹ Privilege en geërfde beschikkingsrecht (algemener: erfopvolging) werden vervangen door kwalificatie en verdienste. Ambtenaren en koningen werden onderworpen aan de staat en de wet, in dienst van het goed van de gemeenschap. Ze werden geacht de publieke deugden zoals eerlijkheid, onpartijdigheid, wijsheid, oprechtheid, rechtvaardigheid en vertrouwenswaardigheid te promoten en te belichamen.⁷⁰ Deze bestuurskundige ideologie is niet louter een ideaal, maar ook de verwachte norm, waarvan elke afwijking de corruptie constitueert. De Westerse wereld heeft deze bestuurskundige ideologie geaccepteerd en ze met variërend succes ook overgebracht aan de rest van de wereld.

⁶⁵ Noteer dat we ons nog niet uitspreek over het al dan niet corrupt zijn van deze zaak. Verdere voorwaarden zullen nog aan bod komen.

⁶⁶ Sypnowich 2001

⁶⁷ Miller S. 2005a: 4

⁶⁸ Wabanhu 2008: 9

⁶⁹ Caiden 1977: 304-5

⁷⁰ Voor een iets uitgebreidere bepaling van deze bestuurskundige ideologie, zie Caiden (1981: 57).

Natuurlijk zijn er nog andere instanties in het publieke domein, zij het die niet onder deze drie kennisdomeinen vallen, maar die evengoed als idealen doorgaan en al dan niet juridisch ondersteund zijn. Het spreekt voor zich dat we hier onmogelijk exhaustief kunnen zijn. Volgende opsomming dient dan louter ter illustratie. Competitiegereleerde waarden gesteund door hedendaagse regionale en internationale sportfederaties. De *Principal-agent*-structuur die in zowat alle hiërarchische organisatievormen aan bod komt. Veiligheidsprocedures in allerlei contexten. Deugden gerelateerd aan het uitoefenen van bepaalde functies, zoals objectiviteit van journalisten of onpartijdigheid een rechter. Allerlei morele rechten, zoals het recht op leven, privacy, meningsuiting, etc., maar ook plichten zoals beloften nakomen, reciproque handelen, verantwoordelijkheid, aansprakelijkheid, etc. Legitieme onderzoeksprocessen zoals geheime politie- of militaire operaties. Idealen van communicatie (bv. antiplagiarisme). En ga zo maar verder. Al deze idealen kunnen geperverteerd worden, en in het vervolg zullen hier ook voorbeelden van gegeven worden. Maar tegelijk is het moeilijk te expliciteren wat al deze idealen samenhoudt. Niettemin zal een mogelijke conceptualisering hiervan, aan de hand van een samenspel tussen ideologieën en instituties, in het vervolg geboden worden.

Voorlopig eindigen we hier met het socio-cultureel standpunt, met nadruk op het cultureel aspect ervan. Cultuur wordt hier gezien als een structuur dat het individu voorafgaat of transcendeert, en dewelke hem dwingt zich op een bepaalde manier te gedragen.⁷¹ Zo'n structuur is niet iets wat de individu in zijn eigen greep heeft, maar eerder iets dat de individu zelf in greep heeft.⁷² Het heeft, veeleer dan met een rationale constructie, te maken met wat postmoderne filosofen zoals Charles Taylor een horizon noemen, waaronder we ons bevinden en wat betekenis en waarde aan onze daden verleent. Het zijn richtlijnen die de manier waarop we leven, ons gedragen en zelfs denken en voelen bepalen. We beleven ze inherent. Taboes, rituelen, cultureel

⁷¹ Verhezen 2005: 25

⁷² Verhezen (2005: 38-9) verwijzend naar John D. Caputo.

doorgegeven normen en taal behoren tot deze ondoordringbare culturele structuren die voor ons socio-culturele benadering relevant zijn.⁷³

De institutie: het centrale gegeven in corruptie

Indien we één element moeten nemen uit al deze idealen, dan is het hun verwijzing naar conventies, rituelen, sociale normen, organisaties en systemen van organisaties (zoals kapitalisme, communisme, etc.). In één woord zouden we ze (al dan niet constituenten voor) instituties, of enigszins preciezer, sociale instituties, kunnen noemen. Sociale instituties, in hun moderne sociologische betekenis, verwijzen juist naar trans-generationale complexe sociale vormen die zich reproduceren, zoals regeringen, families, talen, handelingsvormen, legale systemen, coöperaties, etc.⁷⁴ We bespreken ze uitvoeriger in hoofdstuk 5. Voorlopig is het genoeg om te verwijzen naar de vier opvallende eigenschappen die ze allemaal hebben: structuur, functie, cultuur en sanctie.⁷⁵

Wat de laatste twee betreft voldoet het hier te noteren dat elke institutie ingebed is in een cultuur bestaande uit informele attitudes, waarden en normen (beperkter: een *ethos*), en een informeel (en al dan niet formeel) sanctiemechanisme. Wat belangrijker is voor het vervolg zijn de twee eerste eigenschappen. Dit wil zeggen dat elke institutie een structuur heeft bestaande uit mensen die verschillende rollen vertegenwoordigen. Deze rollen zijn op zich verbonden met elkaar en bestaan krachtens de functies en/of doelen van de institutie die al dan niet bekend zijn.⁷⁶ Aan de hand van dit laatste zullen we hier een distinctie trekken tussen instituties die een formeel doel hebben en al de andere instituties. Bij dit soort eerste instituties horen organisaties en organisatiestructuren die duidelijke doelen hebben zoals gepercipieerd door economen, bestuurskundigen, politologen... en vooral gewone mensen. Het zijn instituties histo-

⁷³ Verhezen 2005: 25, 101

⁷⁴ Seumas Miller (2007a) verwijst naar enkele courante definities. Bijvoorbeeld Giddens die zegt dat “institutions by definition are the more enduring features of social life [...like] institutional orders, modes of discourse, political institutions, economic institutions and legal institutions.”

⁷⁵ Miller S. 2007a

⁷⁶ Er wordt hier impliciet uitgegaan van een teleologisch opvatting van de institutie. In hoofdstuk 5, bij bepaling van de institutie, volgt de verantwoording.

risch ontsprongen uit de menselijke rationaliteit en ingericht naar een bepaalde ideologie. Ze vervullen steeds een sociale functie of coördineren (zoals regeringen) ondergeschikte instituties zoals het economische systeem, de politie en het militair apparaat, de opvoedende en infrastructurele instituties, etc. Noem ze allemaal organisatorische instituties. De tweede soort instituties is eerder gegrondvest in structuren die we beschreven hebben onder het socio-cultureel standpunt (zie *supra*). Vandaar dat ze geen duidelijk doel nastreven, maar niettemin functies hebben. Ze worden vaak gezien als fundamenteeler dan de organisatorische instituties daar ze er vaak mede voor constitutief zijn.⁷⁷ Noem ze structurele instituties. Vervolgens kunnen we hier corruptie onderscheiden in organisatorische corruptie en structurele corruptie, al naar gelang de vorm van de institutie die geperverteerd wordt. In wat voorlopig volgt zullen we ons baseren op deze eerste soort organisatorische corruptie.⁷⁸

Tot nog toe (bij wijze van herhaling) hebben we twee voorwaarden besproken die voldoende lijken om over corruptie te kunnen spreken. Enerzijds moet er perversie of verval zijn. Anderzijds moet de substantie van die perversie of verval een ideële voorstelling zijn. Uit het voorgaande blijkt dat er voldoende met ideologie doorspekte organisatorische substantie (i.e. instituties) bestaat dat geperverteerd kan worden. Concrete voorbeelden zijn er voldoende. Nixon ondermijnde het democratisch electoraal apparaat. Dhr. Karel lijkt gezondigd te hebben tegen een economisch ideaal, onze politieagent tegen de juridische procedure, de SK Lierse-leden tegen eerlijke competitie, etc. Het lijkt alsof we alle voldoende voorwaarden om over corruptie te kunnen spreken hebben gevat. Maar niets is minder waar. Een voorbeeld om het duidelijk te ma-

⁷⁷ Taal op zich, dat gezien wordt als structurele institutie, heeft een onmiskenbare functie in communicatie en het tot stand komen van organisatorische instituties. Net zo de familie als structurele institutie in het opvoeden en voortzetten van het menselijk ras. Reciproque gifrituelen in creëren van allianties, beloftes houden in het creëren van informele economie, etc. Het zijn allemaal structurele instituties. Miller (S. 2007a) ziet ze als een *agent-to-agent* structuur bestaande uit “(i) differentiated actions, e.g. communication involves speaking and hearing/understanding, economic exchange involves buying and selling, that are; (ii) performed repeatedly and by multiple agents; (iii) in compliance with a structured unitary system of conventions, e.g. linguistic conventions, monetary conventions, and social norms, e.g. truth-telling, property rights.”

⁷⁸ Wat hier organisatorische corruptie wordt genoemd, noemt Seumas Miller (2005b) institutionele corruptie. Er zijn voldoende aanwijzingen dat we het effectief over dezelfde soort corruptie hebben, mede omwille van het feit dat Miller (2007a) niet-organisatorische instituties grotendeels buiten beschouwing laat in zijn bespreking van instituties.

ken.⁷⁹ Stel dat de regering beslist om in een groot rechtsgebied publieke fondsen voor het gerechtelijk systeem te verlagen. Stel dat het gevolg van deze beslissing is dat magistraten minder goed opgeleid zijn en dat hun werklast verhoogt daar ze met minder evenveel werk moeten verrichten. Stel verder dat dit doorheen de decennia leidt tot een geleidelijke kwalitatieve vermindering van gerechtelijke uitspraken. Kortom, de beslissing ondermijnt het gerechtelijk systeem en rechtskunde van het personeel. Maar is er sprake van corruptie? Gezond verstand zegt van niet. Vandaar dat Seumas Miller (2005b) in zo'n geval liever spreekt over corrosie (van instituut, ideaal of persoonlijke kunde) dan over corruptie. Twee gevolgen. Enerzijds lijkt dus dat onze analyse tekortschiet daar het niet de exclusieve voldoende voorwaarden voor corruptie vat. Anderzijds wijst het voorbeeld dat er een subtiel verschil bestaat tussen corrosie en corruptie, wat ons motiveert om verder te zoeken.

3.2.3. Moreel component van corruptie

Hoe onderscheiden we corruptie van corrosie? Het magistratenvoorbeeld laat zien dat “toestand” op zich niet voldoende is om die twee van elkaar te onderscheiden. Maar met act komen we verder. Het is niet ongeloofwaardig om te veronderstellen dat een corrupte toestand het gevolg is van een corrupte act. Uiteindelijk is er geen toestand zonder een oorzaak. We kunnen dus veronderstellen dat een eenduidige relatie tussen oorzaak en gevolg (i.e. act en toestand) bestaat. Deze gedachtelijn volgend kunnen we de corrosie-act definiëren aan de hand van de corrosieve toestand, en de corruptie-act definiëren aan de hand van de corrupte toestand. Concreet volgt hieruit een implicatierelatie van corrosie-act naar corrosietoestand en van corruptie-act en corruptietoestand. Dit laat ons toe om te discrimineren tussen verschillende soorten toestanden aan de hand van de soort act.

Een probleem hier is dat de act zelfs meer ondoorzichtig is dan het effectieve gevolg ervan (i.e. toestand). Informatie verstrekken als act is op zich geen corrupte activiteit. Maar gesitueerd in een bepaalde context kan het wel corruptie veroorzaken. De vermeende informatieverstrekking van Karel De Gucht wordt pas in het kader van de ef-

⁷⁹ Voorbeeld, zoals vele hier, is geïnspireerd door Miller (S. 2005a; 2005b).

fectenmarkt als corrupt beschouwd, maar is op zich is niet corrupt. Een ander voorbeeld is liegen. In lieg-act op zich zien we niet of het een corruptie-act, corrosie-act, of zelfs geen van beiden is. Liegen is een schending van een regel, wet of moreel principe, maar het wordt pas organisatorische corruptie als het een perverterend effect heeft. Des te meer volgt hier uit dat een illegale act, of een schending van een institutioneel regel niet noodzakelijk corrupt is. Bijvoorbeeld, liegen tegen een onbekende is geen act van corruptie, maar liegen in de rechtszaal onder eed wel (i.e. pervertering van het juridisch systeem).⁸⁰ We concluderen dat een predicaat ‘corrupt’ niet aan een act op zich en zonder meer toegevoegd kan worden, en bijgevolg laat een act ons niet toe te onderscheiden tussen corruptie en ondermijning. Het motiveert ons wel om verder te kijken of we uit de actor van de act iets meer kunnen halen.

We definiëren de entiteit die de act uitvoert (i.e. de actor) in functie van zijn act. Onze actor handelt dus per definitie. Noteer hierbij dat omgekeerd we de act niet kunnen definiëren aan de hand van de actor.⁸¹ Wat we dus hebben is een implicatierelatie van actor naar act. Concreter: corrosie-actor impliceert corrosie-act en corruptie-actor (i.e. corruptor) impliceert corruptie-act. Nog concreter: indien we een actor kunnen identificeren als een corruptor, dan volgt hieruit noodzakelijk dat zijn handeling tot een corrupt toestand leidt. Dit brengt ons tot de cruciale vraag: kunnen we een corruptor onderscheiden van andere entiteiten? We volgen hier Seumas Miller die denkt dat we dit kunnen.

De corruptor

Laten we starten met het magistratenvoorbeeld. Zoals reeds gezegd (p36) vinden we dit een geval van corrosie, en niet corruptie. De regering, als actor, was de oorzaak van deze corrosie. Nochtans zeggen we dat de regering niet de corruptor is. (Indien regering wel een corruptor was, dan volgde daaruit dat toestand ook corrupt was. Nu:

⁸⁰ Miller S. 2005b

⁸¹ Er is hier minstens één goede rede voor. Een toestand aan de hand van een entiteit definiëren leiden tot absurde consequenties: bijvoorbeeld zou persoon x (of algemener: entiteit x), waarop corrupte act is gedefinieerd, per definitie corrupt handelen en dus ook per definitie corrupte toestanden veroorzaken.

toestand is niet corrupt, dus regering is niet de corruptor.)⁸² Waarom niet? Gezond verstand zou zeggen: omdat de regering het niet voorzien had, niet voorzien kon, en zeker de intentie niet had om zo'n toestand te veroorzaken. Seumas Miller (2005b) noemt dit de voorwaarde van morele verantwoordelijkheid. Omgekeerd volgt dat een corruptor altijd de corrupte toestand voorziet of het kan voorzien of de intentie heeft om het te veroorzaken.⁸³ De corruptor is dus altijd moreel verantwoordelijk voor zijn act. (Noteer dit als de eerste voorwaarde voor corruptor.) Er volgt dus dat indien de regering de intentie had om het juridisch systeem te ondermijnen, (i.e. indien de regering moreel verantwoordelijk was), dan was spreken over corruptie van het juridisch systeem verantwoord. Zolang dit niet het geval is, is er geen sprake van corruptie.

Een mogelijke complicatie hier is de demarcatie tussen het al dan niet moreel verantwoordelijk zijn. Miller baseert zich hier op de notie van keuze. Morele verantwoordelijkheid impliceert noodzakelijk dat de actor rationeel kan kiezen voor zijn corrupte act (i.e. dat hij een morele actor is).⁸⁴ Er zijn twee zaken die hieruit volgen. Enerzijds volgt dat iemand die gedwongen wordt een corrupte act te stellen (en dus een corrupt toestand) er moreel verantwoordelijk voor is, maar niet noodzakelijk juridisch berispelijk.⁸⁵ Anderzijds volgt ook dat een actor de gecorrumpeerde kan zijn, voor zover hij moreel verantwoordelijk is voor zijn eigen corruptie.⁸⁶ Maar we kunnen ons ook acties inbeelden die een ondermijnend effect hebben maar die niet onder controle van de actor zijn. Strikt gezien, voor zover de actor niet moreel verantwoordelijk gesteld kan worden, spreken we in zo'n gevallen over ondermijning in plaats van corruptie. Het spreekt ook voor zich dat het al dan niet moreel verantwoordelijk zijn in zo'n gevallen voor discussie vatbaar is.

⁸² Logische wet hier gebruikt is *tollendo tollens*.

⁸³ Logische equivalentie hierbij gebruikt is: $\text{Regering} \neq \text{Corruptor} \leftrightarrow (a \wedge b \wedge c)$ met negatie en 'De Morgan' op toegepast: $\text{Regering} = \text{Corruptor} \leftrightarrow (\neg a \vee \neg b \vee \neg c)$

⁸⁴ Wat hij erbij opmerkt is dat dit een zwakke conditie van morele verantwoordelijkheid is daar het gehypnotiseerden of gedrogeerden niet incorporeert. Let wel: een persoon onder dwang is nog steeds een moreel actor daar hij moreel-rationeel kiest voor zijn daad. We gebruiken deze zwakke conditie louter om de zaak niet meer te compliceren. (Miller S. 2005b)

⁸⁵ Denk bijvoorbeeld aan afpersing.

⁸⁶ Denk terug aan de magistraten: indien ze weten dat de regering met zijn beslissing het juridisch apparaat ondermijnt, maar er niets tegen ondernemen, dan zijn zij er (mede) voor moreel verantwoordelijk. (cf. p41)

Wat als een corruptor verantwoordelijk is maar zijn corrupte act toch op morele gronden kan rechtvaardigen? Dit noemen we rationalisering van corruptie. Rationalisering op basis van gevolg zullen besproken worden in hoofdstuk 4.2.3. Hier bespreken we rationalisering onafhankelijk van gevolg. Seumas Miller (2005a: 84-5) definieert moreel verantwoord handelen als vereenzelvigbaar met een objectief moreel principe, legitiem en in lijn met de wil van commune.⁸⁷ In Millers Kantiaansgeïnspireerde analyse speelt ook intentie een belangrijke rol bij de demarcatie (d.w.z. louter het principe navolgen uit gewoonte is niet voldoende; principe moet gevolgd worden omwille van het principe zelf.) Meestal kan een corruptor zijn actie niet moreel verantwoorden. Maar stel dat hij dat wel kan. Kunnen we dan nog spreken over corruptie, of is spreken over ondermijning beter in zo'n geval? Er lijken hier twee mogelijkheden te zijn: ofwel is zijn actie immoreel uit een extern absoluut standpunt en denkt hij alleen dat zijn actie moreel verantwoord is.⁸⁸ In dat geval spreken we van corruptie, maar is de corruptor vaak niet berispelijk.⁸⁹ Ofwel is zijn actie, alles welbeschouwd, inderdaad moreel verantwoord en kunnen we niet meer spreken van een corruptor.⁹⁰ Wat dit laatste betreft lijken er twee contexten te bestaan waarin zoiets kan gebeuren. Ofwel is de toestand reeds gecorrumpeerd en trekt onze actor met zijn perverterende act de toestand recht. Dit wordt verderop besproken in kader van systemische corruptie. Ofwel is de institutionele structuur van dien aard dat het zo'n situaties mogelijk maakt. Dit wordt besproken in hoofdstuk 5.3.1.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd over corruptor. Er is nog een ander vereiste. Organisatorische doelen en processen kunnen ondermijnd worden door externe actoren, en zo resulteren in corrosie. Maar alleen actoren die een rol hebben in de desbetreffende organisatorische processen of doelen kunnen ze effectief ook perverteren.

⁸⁷ Noteer dat alle drie vereisten voldaan moeten worden. Indien niet, dan kan er niet over moreel verantwoord handelen gesproken worden.

⁸⁸ Een tegenvoorbeeld zou kunnen zijn wanneer de actie (en daarbijhorende verantwoording) steunen op verkeerde (niet-morele) informatie. maar let wel: dan is de actor niet moreel verantwoordelijk. (cf. Miller S. 2005b)

⁸⁹ Miller (S. 2005a: 85-90) bespreekt zo'n moeilijk geval van een politieagent die onder morele druk meeneed pleegt.

⁹⁰ Miller (S. 2005b) laat de kwestie open (i.e. of we al dan niet over corruptor kunnen spreken). Daar we verder met deze analyse gaan moeten we aannemen dat het hier niet over een corruptor gaat.

(Noteer de institutionele rol als tweede vereiste voor corruptor.) Neem bijvoorbeeld een actor die niet tewerkgesteld is bij een grote organisatie, noch er op één of andere manier institutioneel mee verbonden is. Stel verder dat hij geleidelijk steelt (door te frauderen) van die organisatie. Op zich ondermijnt zijn act de organisatie en is de actor moreel verantwoordelijk. Nochtans spreken we hier niet over corruptie. Er is pas sprake van corruptie als de actor een rol heeft in de institutie, en die dan perverteert. Een werknemer die geleidelijk steelt is dus wel corrupt daar hij (onder andere) het *principal-agent* ideaal ondermijnt. Interessant hierbij is ook de analyse van de omkoping van de leden van SK Lierse.⁹¹ Waarom noemen we dit een geval van organisatorische corruptie? Niet omdat Ye de spelers had omgekocht, maar eerder omdat de spelers zich hebben laten omkopen. Zij, als spelers van SK Lierse, hebben immers een rol zich te houden aan eerlijke competitie. Maar Zheyun Ye heeft geen enkele rol.⁹² Tussen de twee partijen bestaat louter een causaal verband, maar de verantwoordelijkheid ligt volledig bij de spelers.⁹³ Noteer ook dat de gecorrumpeerde ook een potentiële corruptor kan zijn voor zover zijn rol geperverteerd wordt door een externe actor en hij moreel verantwoordelijk is voor het zich laten corrumperen. In ons voorbeeld van de magistraten zouden de magistraten als corruptors kunnen worden bestempeld indien ze ondermijning zagen maar er geen actie tegen troffen. Tot slot willen we nog vermelden dat burgers van een staat ook rollen hebben en buitenstaanders niet. Dit heeft op zijn beurt implicaties voor allerlei perverteringen die verband hebben met burgerlijke rollen, zoals democratische electorale processen, legerplicht, etc.

Wanneer zeggen we dat iemand zijn rol perverteert? Ten eerste moet de dispositie tot corrupt handelen verhogen. Neem als voorbeeld een (niet-corrupte) ambtenaar die

⁹¹ Zie p26 voor de gevalschets van SK Lierse-corruptie.

⁹² Tijdens het voortgangsseminarie werd gesuggereerd dat Ye ook een rol heeft, namelijk om zich te houden aan spelregels van eerlijke weddenschap. Ye perverteert dus ook zijn rol. We zouden dit dus een geval van dubbele corruptie kunnen noemen. Nochtans, indien Ye ergens in China wedt is hij op geen enkele manier institutioneel, qua rol, verbonden met Belgische instituties, wél met Chinese. Dit rechtvaardigt dan de uitspraak dat Ye geen enkele, in deze context relevante, rol heeft.

⁹³ Een analoog voorbeeld dat Miller (S. 2005b) geeft is een boekhouder en zijn vrouw met dure smaak. Boekhouder perverteert ethische en institutionele vereisten wanneer hij geld verduistert om zijn vrouw haar wensen te bevredigen. Maar ook al is er een causaal verband tussen zijn vrouw en de corruptie die gecreëerd wordt, ligt de verantwoordelijkheid volledig bij hem en het is zijn act die de corrupte toestand creëert.

voor de eerste keer in zijn leven steekpenningen vraagt en afgewezen wordt. Er is geen institutionele corruptie, maar de vraag is of er “persoonlijke” corruptie is. Voor de dispositie ‘steekpenningen vragen’ van de ambtenaar zijn er drie mogelijke uitkomsten. De dispositie kan verhogen, verlagen of gelijk blijven. In de twee laatste gevallen (bv. als een ambtenaar een aversie krijgt voor steekpenningen) spreekt men niet van persoonlijke corruptie. Indien de dispositie verhoogt, dan kunnen we zeggen dat hij tot op een zekere hoogte een dispositie tot corrupt handelen ontwikkelt en vervolgens gecorrumpeerd wordt. Natuurlijk is de grens tussen een niet-dispositionele en dispositionele handeling discutabel en van de concrete situatie afhankelijk. Hier wordt enkel naar de complicatie verwezen, en verder niet op ingegaan.⁹⁴ Ten tweede is louter een hoge dispositie hebben om smeergeld aan te nemen, maar die dispositie nooit concretiseren, niet voldoende om corrupt te zijn. Een persoon met een dispositie om steekpenningen te accepteren, maar die zijn dispositie nooit concretiseert (omdat hem bijvoorbeeld nooit steekpenningen aangeboden worden), is niet corrupt. Concretisering speelt dus ook een belangrijke rol bij corruptie. Tot slot moet de intentie er ook zijn: corrupt act moet gewild en gezocht zijn. Dit strookt met het vereiste van morele verantwoordelijkheid. Omwille van deze drie karakteristieken vergelijkt Seumas Miller (2005b) persoonlijke corruptie met een (on)deugd. Persoonlijke gewoontes vormen per slot van rekening een groot stuk van iemands moreel karakter.

Daar personen institutionele rolbekleders zijn, rijst de vraag welke invloed persoonlijke corruptie heeft op organisatorische corruptie. Hiertoe is eerst een relatie tussen personen, organisatorische rollen, doelen en processen nodig. Deze laatste drie organisatorische componenten kunnen we gemakshalve met elkaar verbinden aan de hand van een equivalentierelatie. De vooronderstelling hier, en die lijkt geloofwaardig, is dat rollen steeds gedefinieerd zijn in functie van een organisatorisch ideaal, doel of proces, en omgekeerd. Wat dit laatste ‘omgekeerd’ betreft: organisatorisch ideaal is volledig afhankelijk van zijn rollen of nog concreter: organisatorisch ideaal is volledig definieerbaar aan de hand van zijn rollen. Voor corruptie betekent dit dat er geen corruptie van rol bestaat zonder corruptie van doel of proces, en omgekeerd.

⁹⁴ Een uitgebreidere analyse vindt men in Miller S. 2005b en 2005a: 85-90.

Nu kunnen we overgaan op de invloed van persoonlijke corruptie op organisatorische corruptie. We proberen die hier kort te expliciteren aan de hand van de het voorbeeld van de ‘Slaper’. Slaper is een ambtenaar die door een externe “spyagency” betaald wordt om te spioneren, maar waarvan nooit een wederdienst gevraagd wordt. De organisatorische idealen, zoals processen en doel(en), worden hier niet geperverteerd. Het ‘Slaper’-voorbeeld laat ons dus onterecht denken dat we te maken hebben met de perversie van een rol (zie *supra*).⁹⁵ Nochtans is persoonlijke corruptie niet uitgesloten. We laten de vraag open of Slapers persoonlijke identiteit hierdoor aangetast wordt, maar merken wel op dat indien we de definitie van deugd strikt nemen, en dus ook de tweede component (i.e. concretisering), dat we dan overtuigend kunnen argumenteren dat hier geen sprake kan zijn van persoonlijke corruptie. Deze tweede component suggereert verder dat organisatorische corruptie, voor zover ondermijning een “concreet” feit is en het door actoren gedragen wordt, altijd ook persoonlijke corruptie impliceert. Maar omgekeerd kunnen we niet zeggen dat persoonlijke corruptie altijd organisatorische corruptie impliceert, daar personen hun identiteit kunnen ondermijnen, onafhankelijk van hun rollen.⁹⁶

Tot slot willen we de rol van de corruptor nog eens benadrukken. We hebben gezien dat een corruptor geen noodzakelijke vereiste is van een corrupte toestand op zich. Die kan zo goed het gevolg zijn van een actor als van een natuurwet (i.e. act zonder actor). Maar wel is er een corruptor nodig indien we een corrupte toestand willen onderscheiden van corrosie. Met andere woorden, het *zijn* van organisatorische corruptie impliceert noodzakelijk een toestand, maar het *kennen* van organisatorische corruptie impliceert noodzakelijk een corruptor. En wat kan een corruptor zijn? Alles wat een

⁹⁵ Seumas Miller (2005b) spreekt zich over dit geval niet uit. Hij wijst louter naar de diepgaande relatie tussen processen, doelen en rollen en lijkt te suggereren dat zo’n complicatie eigen is aan de werking van organisatorische instituties daar ze rollen altijd vooronderstellen. In tegenstelling tot Miller spreken we ons hier wel uit daar we een normatieve definitie willen construeren.

⁹⁶ Veronderstelling hier is dat persoonlijke identiteit meer inhoudt dan louter institutionele rollen die de personen bekleden. Maar is deze veronderstelling wel juist? Later (als we instituties bespreken) zal gesuggereerd worden dat mensen hun persoonlijke identiteit volledig aan instituties te danken hebben. Indien we deze suggestie accepteren, dan kan de implicatie wel altijd getrokken worden. Echt diep zullen we op deze interessante problematiek echter niet ingaan.

institutionele rol bekleden en morele verantwoordelijkheid dragen kan, kan een corruptor zijn.

Het is tijd om kort de kern te herhalen voor we de zaak verder compliceren. We hebben gezien dat pervertering van een geïnstitutionaliseerde ideologie een essentieel element is van corruptie. We hebben ook gezien dat deze essentie geen voldoende voorwaarde is om over corruptie te kunnen spreken. Concreet konden we niet onderscheiden tussen corrosie en corruptie. Daarom hebben we actoren geïntroduceerd. Corruptie, zoals we verder geargumenteed hebben, is het gevolg van de act van de corrupte actor (i.e. corruptor). Die corruptor hebben we gekarakteriseerd als een actor met vier bijkomende vereisten. Ten eerste is zijn act de oorzaak van de corrupte toestand. Ten tweede is hij moreel verantwoordelijk voor deze act. Ten derde is hij niet in staat zijn corrupte act moreel te verantwoorden en indien wel, dan is zijn verantwoording moreel onverantwoord. Ten vierde is hij verondersteld een institutionele rol te bekleden, afgeleid van het institutioneel proces of doel, dat hij met zijn act perverteert. Als de actor aan deze vier voorwaarden voldoet, dan kan hij bestempeld worden als de corruptor en is het effect van zijn act een instantiatie van organisatorische corruptie.⁹⁷

Moreel vereiste van de (organisatorische) instituties

Bij de bespreking van nepotisme (zie p20) hebben we reeds gealludeerd naar de verschillende geïnstitutionaliseerde vormen van corrupte praktijken in Zuid-Amerikaanse, Afrikaanse en Aziatische landen. Pranab Bardhan schetst de situatie zeer scherp:

⁹⁷ Een ietwat technischer formulering, maar equivalent met het voorgaande, is Seumas Millers (2005b) definiëring van organisatorische corruptie: "An act x performed by an agent A is an act of institutional corruption if and only if:

1. x has an effect, E_I , of undermining, or contributing to the undermining of, some institutional process and/or purpose of some institution, I , and/or an effect, E_C , of contributing to the despoiling of the moral character of some role occupant of I , agent B , qua role occupant of I [noteer dat we ter simplificatie stelden dat E_C noodzakelijk E_I impliceert waaruit volgt dat E_C -clausule overbodig is];
2. At least one of (a) or (b) is true [i.e. er bestaat een corruptor]:
 - a. A is a role occupant of I , and in performing x , A intended or foresaw E_I and/or E_C , or A should have foreseen E_I and/or E_C ;
 - b. There is a role occupant of I , agent B , and B could have avoided E_C , if B had chosen to do so."

“It is widely recognized that in developing countries gift-exchange is a major social norm in business transactions, and allegiance to kinship-based or clan-based loyalties often takes precedence over public duties even for salaried public officials. Under such circumstances use of public resources to cater to particularistic loyalties become quite common and routinely expected.”⁹⁸

De bezoekende Westerlingen zijn vaak verbijsterd wanneer een Aziat of een Afrikanen zijn gewone dienst zonder fooi weigert uit te voeren. Vooroordelen van de vorm “Ik rijk, jij arm: afpersing!” worden snel gemaakt. Tevens is dit rede genoeg voor sommige westerse analisten om te besluiten dat “echte” corruptie een particularistisch westers fenomeen is.⁹⁹ Maar is het ook? Hier is wat Pranab Bardhan er verder over te zeggen heeft:

“In most of the same developing countries, public opinion polls indicate that corruption is usually at the top of the list of problems cited by respondents. But there is a certain schizophrenia in this voicing of concern: the same people who are most vocal and genuinely worried about widespread corruption and fraud in the public arena do not hesitate at all in abusing public resources when it comes to helping out people belonging to their own kinship network. (It is a bit like the U.S. Congressmen who are usually livid about the rampant pork-barrel politics they see all around them but they will fiercely protect the "pork" they bring to their own constituency.) [...] Mayfair Yang (1989) notes how people in China generally condemn the widespread use of *guanxi* (connections) in securing public resources, but at the same time admire the ingenuity of individual exploits among their acquaintances in its use.”¹⁰⁰

De meeste van zulke voorbeelden hebben zeker één ding gemeen: het feit dat je ze terzijde wil schuiven en als onoplosbaar verklaren. Maar geen nood, we zijn persistent. Laten we ons daarom concentreren op Bardhans constatering dat corruptie in die landen gezien wordt als één van de hoofdproblemen. Wabanhu (2008: 78) bevestigt dit:

⁹⁸ Bardhan 1977: 1330

⁹⁹ Wabanhu (2008: 78) verwijst naar “Patrick Chabal and Jean-Pascal Daloz [who] have fallaciously and simplistically concluded that corruption in Africa is a habitual part of everyday life, an expected element of every social transaction and embedded in the dominant social imperatives.” Volgens hem vinden ze hun inspiratie hiervoor in Franse neo-patrimoniale school dat corruptie zoekt in ingenestelde informele sociale vormen.

¹⁰⁰ Bardhan 1997: 1330-1

“[Corruption] is always considered immoral and a criminal offence. Across Africa, destructive petty bribes and grand corruption are widely lamented in public. Every rational African talks bitterly about economic and political corruption, except the profiteers of corrupt practices.”

Corruptie kan er inderdaad extreme proporties aannemen. Wabanhu (2008: 125) verwijst naar Katholieke bisschoppen die in 1978 de gemeenschap van toenmalig Zaïre openlijk afkeurden door te zeggen “dat het een punt bereikt heeft waar het individu geen keuze meer heeft dan zelf door corrupte praktijken zijn rechten te verdedigen.” Iets gelijkaardig vinden we in Rome in tweede eeuw v. Chr. onder de naam “defensieve corruptie”.¹⁰¹ Deze vorm van corruptie was de enige manier voor rijke ridders om zich te beschermen tegen overdadige valse beschuldigingen. Caiden geeft ook een aantal historische voorbeelden waar ‘corrupte’ praktijken de norm waren, maar die niettemin op morele gronden verwerpbaar werden geacht.¹⁰² We hebben hier te maken met instituties die zodanig ingeworteld en algemeen aanvaard zijn, dat ze als het ware de idealen, de processen en de doelen van organisatorische instituties reeds geperverteerd (en/of vervangen) hebben.

Het intrigerende, maar tegelijk ellendige aan zo’n voorbeelden is dat er überhaupt geen corruptie lijkt te bestaan. “Once corruption [...] becomes sufficiently widespread as to constitute a normal rather than an exceptional mode of behavior, it ceases to exist.”¹⁰³ Millers (2005b) voorbeeld van het apartheidsregime illustreert deze schijn. Stel u daar een priester voor die systematisch gemengde koppels huwt. (Toen was dit een illegaal praktijk.) Met zijn persistente acties ondermijnt deze priester de rechtstaat. Daarnaast heeft hij de rol om als priester of burger de rechtstaat te respecteren en daar hij het doelbewust ondermijnt is hij er ook moreel verantwoordelijk voor. Rede genoeg om over organisatorische corruptie te spreken. Nochtans wil Miller in dit geval niet over organisatorische corruptie spreken daar de rechtstaat een immoreel

¹⁰¹ Wabanhu 2005: 45. Tegelijk is dit ook een voorbeeld van hoe de monetaire institutie de gerechtelijke infiltreert. We komen hierop terug in hoofdstuk 5.3.2.

¹⁰² Zijn heldere verwoording is een citaat waard: “As a frequent, and sometimes normal, accompaniment of government, it [i.e. corruption] was not an exception from the norm: it was the norm itself, although regarded as wrong.” (Caiden 1977: 305)

¹⁰³ Caiden 1977: 302. Caiden koppelt deze gedachte aan de revisionistische visie van corruptie. Revisionisten zien louter “individuele” (i.e. vergelijkbaar met onze organisatorische corruptie) corruptie, maar hebben geen oog voor systemische corruptie. (cf. 108)

karakter vertoont en op zich niet meer gecorrumpeerd kán worden.¹⁰⁴ Dit is equivalent met te zeggen dat er geen ‘goede’ corruptie bestaat. Corruptie is noodzakelijk en wezenlijk slecht (i.e. immoreel).¹⁰⁵ Op gelijkaardige manier kunnen we het reeds gegeven voorbeeld van de ouder die de leerkracht omkoopt behandelen.¹⁰⁶

Twee opmerkingen hierbij. Ten eerste volgt dat morele erkenning van organisatorische instituties een extra vereiste vormt voor organisatorische corruptie. Een immorele institutie kan niet gecorrumpeerd worden. We hebben dit reeds een hele tijd impliciet aangenomen in onze uiteenzetting. Het is pas bij immorele organisatorische instituties dat de morele component van corruptie als noodzakelijk naar voren treedt, maar ook de dreiging van relativisme meebrengt.¹⁰⁷ Ten tweede volgt niet dat indien organisatorische corruptie in zo’n samenlevingen niet bestaat, er überhaupt geen corruptie kan bestaan. Corruptie is hier slechts van vorm veranderd: van organisatorische naar systemische corruptie.¹⁰⁸ Systemische corruptie vormt er een permanente toestand. Des te meer zijn de twee vormen mutueel uitsluitbaar indien ze betrekking hebben op dezelfde institutie.

Het moreel vereiste van corruptie verwoordt de publieke en ethische visie op corruptie die we eerder kort besproken hebben. De meesten onder ons zien corruptie als iets

¹⁰⁴ Miller S. 2005a: 7

¹⁰⁵ Let wel op: zeggen dat corruptie noodzakelijk immoreel is laat nog niet toe om te zeggen dat elke immorele act, zoals bijvoorbeeld genocide, noodzakelijk corrupt is. (i.e. de twee uitspraken zijn niet equivalent)

¹⁰⁶ cf. p20. Dit is wat Jeremy Pope (in Miller S. 2005a: xi) over dit geval te zeggen heeft: “The child has a right to an education that is recognized internationally. The parent has a moral duty towards the child. Provided the payment is not of a nature that impinges on the rights of other children to be taught (e.g., gives the parent's child an unjustified preference over another child to that other child's detriment), the transaction can only be described as involving a corrupt teacher [...]. Strategies must be directed at the teacher and the environment in which the teacher is functioning rather than at “raising the awareness’ of the parent.” Miller (2005b) maakt nog een onderscheid tussen de wet navolgen en de wet omarmen waaruit we de leerkracht kunnen beoordelen.

¹⁰⁷ Relativisme zal aan bod komen in het kader van moraal in hoofdstuk 4 en als rechtvaardigheid (als deelverzameling van moraal) in hoofdstuk 5.2.1.

¹⁰⁸ Caiden (1977) onderscheiden tussen twee soorten corruptie: individuele en systemische. Individuele corruptie is een corruptie waar entiteiten (bij hen individuen) tegen erkende en duidelijk omschreven normen ingaan. Dit soort corruptie hebben we reeds uitvoerig besproken. Systemische corruptie is een vorm van corruptie zonder dat er tegen normen ingegaan wordt. “[It] occurs whenever the administrative system itself transposes the expected purposes of the organization, forces participants to follow what otherwise would be termed unacceptable ways, and actually punishes those who resist.” (Caiden 1977: 306)

meer dan omkoping, machtsmisbruik, nepotisme, fraude, etc. (i.e. praktijken die klassiek als corrupt worden gezien.) We zien het ook als een zeer immorele praktijk. In de media spreekt men soms over corrupte politieagenten of corrupte politici. Iemand als corrupt beoordelen is een moreel gebrek aan die persoon toekennen en hem (of zijn gedrag) moreel afkeuren. Zo ook moeten instituties waarin deze mensen opereren moreel aanvaardbaar zijn en de daarbijhorende organisatorische processen en doelen ook. Indien ze niet moreel aanvaardbaar zijn kunnen ze niet gecorrumpeerd worden (want ze zijn reeds immoreel) en kunnen we ook niet spreken van organisatorische corruptie bij de perversie daarvan. Ze openen weliswaar de deur voor systemische corruptie.

Tot slot enkele algemene opmerkingen. Ten eerste volgt uit de voorgaande analyse dat corruptie geen concrete authentieke toestand, gesitueerd in tijd en ruimte, vooronderstelt, waarop de corrupte toestand zich dan manifesteert. Een moreel ideaal of minima van een institutie is voldoende om op elk moment de toestand te evalueren. De conditie voor corruptie bestaat alleen maar ten opzichte van een niet gecorrumpeerde conditie. Ten tweede onderscheidt deze morele component het corruptiefenomeen dat hier centraal staat van andere amorele vormen van corruptie, zoals de corruptie van het woord, die in deze context weinig toedoet maar eventueel een verband heeft met instituties. Ten derde spreekt het ook voor zich dat er om een institutie te ondermijnen meestal meer dan één act nodig is. Meeste corruptie een gewoonteactie is.¹⁰⁹ Ten vierde is algemene kennis ook belangrijk voor discriminatie tussen corruptie en niet-corruptie. Het kan dus zijn dat op het moment dat corruptie geschiedt, niemand voldoende kennis heeft om zich van corruptie bewust te zijn. Pas veel later, wanneer men meer kennis heeft, kan men de gepasseerde toestanden als corrupt bestempelen. Ten vijfde zien we ook dat dit laatste vereiste (i.e. het moreel vereiste van organisatorische instituties) onze derde vereiste (i.e. morele verantwoordelijkheid en rol) relateert: het is geen noodzakelijk vereiste meer om over *specie* corruptie te spreken. Het blijft wel een noodzakelijk vereiste voor organisatorische corruptie, maar niet voor systemische corruptie. Tot slot is het belangrijk om op het onderscheid tussen organisatorische en systemische corruptie te wijzen. Organisatorische corruptie veronderstelt een

¹⁰⁹ Miller (S. 2005a: 12) onderscheid gewoonteactie van eenmalige actie en rationele gewoonteactie.

corruptor en een moreel verantwoorde institutie. Systemische corruptie veronderstelt een institutie als corruptor of een immorele institutie. Deze termen, (im)moraliteit en institutie, zullen we later beter specificeren.

Met het voorgaande in het achterhoofd zijn we in staat om tot op zekere hoogte¹¹⁰ een domeinonafhankelijke definitie van corruptie te geven. Het komt het erop neer dat x een corrupte toestand is als en slechts als x een op morele gronden verwerpelijke institutie is of als x een ondermijnde en moreel verantwoorde institutie is en er een corruptor bestaat. Essentiële elementen in de definitie zijn [1] de etymologische betekenis, [2] de institutie, de [3] corruptor en [4] moraliteit. Er is gepoogd rekenschap te geven aan het essentieel element van corruptie (d.m.v. [1]) en vervolgens aan economische, politiekbestuurskundige, juridische (d.m.v. [2] en [3]), sociologische (d.m.v. niet-noodzakelijkheid van [3]), publieke en ethische (d.m.v. [4]) perspectieven. Het wil nog niet zeggen dat we alles over corruptie gezegd hebben. Structurele instituties hebben we nog niet echt besproken. De vraag of die überhaupt gecorrumpeerd kunnen worden bespreken we in hoofdstuk 5.2.3 en 5.3.2. De rol van ideologie in corruptie komt aan bod in hoofdstuk 5.2.1, organisatorische structuur in 5.3.1 en organisatorische cultuur in 5.4. Nu gaan we eerst de rol van de moraal in corruptie bespreken.

¹¹⁰ Elke definitie van corruptie zal altijd bekritiseerbaar en onvolledig blijven. Realiteit en zijn constituenten zijn veel te gecompliceerd om in een aantal pagina's (en zelfs bibliotheken) te vatten, laat staan exhaustief te formaliseren. Een bewijs kunnen we niet geven, maar het neemt niet weg dat er geen pretentie daartoe kan bestaan, zij het louter om onze intuïties te zuiveren.

4. Moreel component van corruptie

In het vorige hoofdstuk hebben we gepostuleerd dat corruptie een wezenlijk immoreel karakter heeft. Dit hebben we gestaafd door de algemene publieke opinie en het feit dat immorele instituties niet gecorrumpeerd kunnen worden. Een aantal vragen omtrent corruptie motiveren een beter begrip van moraliteit. Wat bijvoorbeeld in één land gezien wordt als deel van een routinetransactie, wordt in andere landen gezien als corruptie. Naast dit transcultureel gegeven is er ook een groot stuk van corruptieliteratuur gewijd aan de (morele) evaluatie van corruptie. En de stemmen zijn niet unaniem. Hier wordt gepoogd klaarheid in de discussie te brengen door de vooronderstellingen na te gaan.

Overzicht van het hoofdstuk

We zullen eerst kijken welke concept van moraliteit bij corruptie een rol speelt. Daartoe baseren we ons op descriptieve en normatieve moraliteitsopvatting. Daarna evalueren we corruptie uit twee belangrijkste ethische stromingen. Ze zijn te onderscheiden voor zover de immoraliteit een intrinsiek of extrinsiek component van corruptie is (i.e. voor zover ze essentie- of consequentiericht zijn.) Daar we reeds corruptie definiëerden als perversie, is het intrinsiek immoreel karakter van corruptie reeds bepaald, en rest ons slechts om na te gaan wat die intrinsieke immoraliteit betekent. Wat het extrinsiek immoreel karakter betreft liggen de kaarten anders. Daar corruptie volgens deze opvatting van moraliteit afhankelijk is van consequenties, zal blijken dat niet alle consequenties van corruptie noodzakelijk slecht zijn. Hieruit volgt dat uit het consequentialistisch perspectief corruptie niet noodzakelijk immoreel is. We zullen de argumenten overlopen en argumenteren dat corruptie, voor zover het morele consequenties heeft, geen corruptie kan zijn. Maar eerst een korte bepaling van moraliteit.

Bepaling van de moraliteit

Moraliteit is één van de sociale vormen dat ons gedrag en oordeelsvermogen begeleidt. Wanneer we stellen dat corruptie inherent slecht is, dan doen we er een beroep op. Specifiek houdt het in dat we een actor, act of toestand als immoreel evalueren. Morele evaluatie is klassiek opgevat als bestaande uit twee componenten: enerzijds de morele emotie dat meestal met blaam of verontwaardiging te maken heeft, en ander-

zijds het morele oordeel.¹¹¹ Emotie en oordeel komen samen tot uiting in “blaaamwaardig”. Zo produceert de contemplatie (of aanschouwing) van een wrede act een “blaaam”-emotie, en een oordeel dat de act terecht wreed is.

Er zijn ruwweg twee manieren om blaamwaardig in te vullen.¹¹² De eerste manier is descriptief van aard: het vertrekpunt is een persoon, groep of een gemeenschap. We kijken dan wat men moreel en immoreel vindt. De tweede manier is normatief van aard: het vertrekpunt hier is een moreel doel. Aan de hand van dat doel evalueren we een handeling. We kijken eerst wat de descriptieve invulling oplevert.

Het is een empirisch feit dat verschillende culturen verschillende moraliteiten hantieren. Westerlingen zijn bijvoorbeeld geneigd om aan derden toebedeelde schade als blaamwaardig te zien. Maar in veel culturen lijkt dit niet het geval te zijn. Bij de Ilongot van Luzon werd een jongen pas man als hij het hoofd van een onschuldig persoon van een ander dorp naar huis bracht, waarvoor hij met vrouwelijk gejuich onthaald werd.¹¹³ Prinz (2007: 373) concludeert uit deze en andere gevallen, dat kwaad doen even verspreid is als het verbod erop. Incest is bij ons ook zoiets blaamwaardig. Maar slechts vierenveertig percent van alle culturen hebben het incestverbod, en in sommige culturen wordt incest zelfs aangemoedigd.¹¹⁴ Incest is dus in sommige culturen zelfs niet essentieel immoreel. Zo’n empirische studies voeden het moreel relativisme. Vooraanstaanders van deze visie, zoals Westermarck, verwerpen elk vorm van universalisme en zeggen dat concrete vormen van moraliteit de enige zijn die bestaan.¹¹⁵ Ze spreken dan over de moraal van de Grieken, de Christenen,... en zelfs de Nazi’s.

Hun opvatting is zoals Gert (2008) opmerkt hoogst problematisch. In eerste instantie is het vaak moeilijk om bijvoorbeeld religieuze van morele normen te onderscheiden,

¹¹¹ Skorupski 1998; Prinz 2007

¹¹² Het onderscheid is geïnspireerd door Gert (2008).

¹¹³ Prinz 2007: 373. Verder zegt hij: “Torture, war, spousal abuse, corporal punishment, belligerent games, painful initiations, and fighting are all extremely widespread.”

¹¹⁴ Prinz (2007: 378) verwijst naar oude Zoroastriërs of de Thonga nijlpaardjagers. Verder heeft volgens hem (2007: 378) het christendom neef/nicht incest uitgeroeid terwijl het bijvoorbeeld in de Moslimwereld voor 50-60% is vertegenwoordigd. Voor de vierenveertig percent verwijst hij (2007: 379) naar Thornhills onderzoek.

¹¹⁵ Gert 2008

zeker in pluralistische samenlevingen zoals de onze. Zo'n samenlevingen lijken zelfs geen eenduidig moraal te hebben want niet alle individuen sympathiseren met dezelfde morele normen. In tweede instantie is er ook geen enkele limiet gesteld op de inhoud van wat als moreel kan dienen. Religieuze morele normen kunnen bijvoorbeeld op een oneindig aantal manieren ingevuld worden. In laatste instantie moeten we ook zien of deze opvatting van moraal van enig nut is voor ons begrijpen van corruptie. Klaarblijkelijk laat het ons niet toe om het apartheidsregime als corrupt (i.e. immorele institutie) te ontmaskeren. Door zo'n opvatting van moraal houdt systemische corruptie op met bestaan. Maar het als eerst aangehaald probleem suggereert tevens ook een oplossing: als gemeenschapsmoraal moeilijk houdbaar is, waarom niet overgaan op individueel moraal? Morele bestaat dan uit normen die het individu zo doorslaggevend ziet dat hij ze universeel geadopteerd wil zien worden.¹¹⁶ Dit brengt ons dichterbij de normatieve opvatting van moraal.

Bij de normatieve opvatting van moraal wordt de nadruk niet zozeer meer op het moreel gevoel gelegd, als op de menselijke rationaliteit, en verlangen dat iedereen zich aan de morele regels houdt.¹¹⁷ Een moreel agent (stipulatieve definitie) is juist een agent die volgens deze twee principes handelt. Voor zo'n agent heeft het feit dat masturberen in het karkas van een kip uit Westers perspectief amoreel maar weerzienwekkend gedrag is, maar immoreel uit standpunt van Braziliaanse lage socio-economische klasse, niets met moraliteit te maken.¹¹⁸ Net zo zijn psychopaten uit normatief standpunt niet per definitie amoreel (zoals wel uit descriptief standpunt), op voorwaarde dat ze de morele normen kennen.¹¹⁹ Morele emoties spelen dus bij normatieve opvatting van moraal amper een rol. Ze kunnen alleen een bijkomende ver-

¹¹⁶ Dit is nog altijd een descriptieve definitie. Een persoon kan het zo hij wil inhoud geven. Tweede clause (i.e. willen dat iedereen uw morele code accepteert) is noodzakelijk omwille van blaamwaardigheid: als een andere uw morele codes accepteert dan is hij zeker niet blaamwaardig, maar als hij ze niet accepteert dan kan (i.e. maar moet niet) hij blaamwaardig zijn. (cf. Gert 2008)

¹¹⁷ Skorupski (1998) zou hier niet meer over moraal spreken, maar over ethiek voor zover de normativiteit en redeneren centraal komen te staan en morele emotie op de achtergrond verschoven wordt. Gert (2008) houdt geen rekening met deze (valabel!) distinctie.

¹¹⁸ Voorbeeld ontleend aan Prinz (2007: 381).

¹¹⁹ Blijkbaar kunnen psychopaten niet zo goed onderscheiden tussen morele en conventionele regels. Ze zijn volgens Prinz (2007: 390) daarom een bewijsstuk bij uitstek van een emotionele deficiëntie dat morele consequenties heeft.

sterkende functie hebben. Verder is een normatieve opvatting ook veel flexibeler dan een descriptieve. Men kan eruit argumenteren dat bepaalde gemeenschappen een gebrek aan moraal, of zelfs geen moraal, hebben. Het enige wat je nodig hebt is een morele standaard, een definitie.

Volgens Gert (2008) laten de meeste hedendaagse auteurs die deze normatieve opvatting aanhangen zich inspireren door moraal als hoofdzakelijk bezorg om vermindering van kwaad en onrecht, en noodzakelijk aan een derde partij gerelateerd. Gert (2008, — eigen parafrase) definieert vervolgens normatief moraal als een “informeel publiek systeem gevolgd door morele actoren dat gedrag betrokken op andere begeleidt, en als doel het verminderen van onrecht en kwaad heeft.” Het interessante aan deze definitie is dat moraal als een institutie (i.e. “publiek systeem”) gezien wordt waaraan Gert (2008) twee vereisten aan koppelt: dat (1) iedereen de morele normen kent en (2) dat niemand het irrationeel vindt om zich erdoor te laten leiden.¹²⁰ Dit lijkt juist de karakterisering van moraal die we hier in de eerste plaats zoeken. Volgt dat een immorele institutie noodzakelijk (en wezenlijk) irrationeel in moreel-rationele betekenis is. Een corrupt persoon wil niet dat de anderen corrupt zijn: niemand wil afgeperst of bedreigd worden, zelfs niet de corrupte. Het emotioneel aspect speelt amper een rol: het afkeuren van instituties in landen waar corruptie een wijdverspreid fenomeen is gebeurt niet zozeer op emotionele gronden (integendeel, de mensen voelen zich sterk met die “corrupte” instituties verbonden), als op rationele gronden (i.e. als onrechtvaardig of leidend in het absurde, i.e. niet-universaliseerbaar). In Skorupski’s (1998) termen is corruptie niet zozeer immoreel als dat het onethisch is.¹²¹ Het apartheidsregime is een immorele institutie, niet in moreel-emotionele zin, maar in moreel-rationele zin. Als we dus in het vervolg over immoraliteit van corruptie spreken, dan zal het vooral betrekking hebben op moreel-rationele moraliteit, en niet op moreel-emotionele moraliteit.

¹²⁰ Noteer dat neutrale instituties uit moreel-rationeel standpunt moreel zijn. Bijvoorbeeld de institutie van het verkeer is een moreel institutie. het voldoet aan beide vereisten: (1) iedereen kent de conventies en (2) niemand vindt het irrationeel om zich erdoor te laten leiden.

¹²¹ Skorupski (1998) verbindt moraliteit met morele emotie en ethiek met redelijk gefundeerd gedrag. Gevoel komt in ethiek aan bod zolang het goede actie draagt. (cf. voetnoot 117)

De meeste filosofen die deze normatieve opvatting van moraal koesteren, vinden niet dat ze een nieuw moraal creëren, maar eerder dat ze een rechtvaardiging bieden voor moraal dat door iedereen geaccepteerd wordt. Sinds Immanuel Kant en John Stuart Mill kent dit soort normatief moraal twee populaire funderingen. Een is essentialistisch, het andere (liberaal) consequentialistisch. Corruptie wordt vooral uit deze twee morele perspectieven geëvalueerd. We beginnen met het eerste.

4.1. Essentiegerichte analyse

Kandidaten voor zo'n inherente morele entiteiten zijn in de eerste plaats categorische imperatieven. Morele plichten en morele rechten zijn hier directe uitlopers van. We bespreken ze kort één voor één.

Categorische imperatieven

Essentialistische moraliteit heeft veel te danken aan het verlichtingsgedachtegoed. Twee ideeën die er centraal staan zijn het autonoom mensbeeld en de autonome moraal.¹²² De relatie tussen beide werd pas goed verwoord door Kant die de moraal in de rede van het autonoom subject fundeerde. Twee aspecten van moraliteit zijn hierbij interessant. Ten eerste is volgens Kant het essentiële aan morele principes dat ze universaliseerbaar zijn, onafhankelijk van spatio-temporele contingenties. Vandaar dat je handeling moreel is als en slechts als je oprecht zou willen dat de regel die je volgt universeel gebruikt wordt (i.e. Kants eerste maxime). Diefstal, beloftebreuk, leugens, misbruik van vertrouwen, etc., (i.e. zaken die vaak een deel uitmaken van corruptie) kunnen moeilijk geuniversaliseerd worden. Ten tweede moeten volgens Kant de morele principes de autonomie van het subject respecteren. Er volgt dat je handeling moreel is als en slechts als je handelt zodat je de ander altijd als een doel, en nooit als een

¹²² Verlichtingsdenken bracht enerzijds verandering in het mensbeeld daar nadruk werd gelegd op menselijk kunnen en kritische ingesteldheid, en komaf gemaakt werd met onderwerping aan vreemd gezag. Motto van de tijd werd: "sapere aude". Anderzijds is het feit dat moraal autonoom moet zijn vooral ontstaan als een reactie tegen het de Christelijke moraal, dat gefundeerd is in de vrees voor God, en de hoop in een verlossend toekomst. Eens de mens centraal kwam te staan ging het Christelijk wereldbeeld wankelen, en zo ook het fundament van de moraal. De opzet van verlichtingsdenkers, waaronder Immanuel Kant een uitschieter was, was om moraal vanuit het menselijk discontingent natuur (i.e. rationaliteit) te funderen, los van het Christelijk gedachtegoed.

middel gebruikt (i.e. Kants tweede maxime). Bij afpersing of omkoping zien partijen elkaar vaak als middelen ter verwezenlijking van een hoger doel. Bij fysieke dwang gebruikt men iemands lichaam als middel, en bij liegen iemands rede.¹²³ Corruptie schendt de menselijke autonomie. We concluderen dat corruptie, voor zover het niet universaliseerbaar is of geen respect betuigt voor de autonomie van anderen, essentieel immoreel is.

Morele plichten

Morele plichten zijn geboden en verboden die het handelen van morele agenten leiden. Ze zijn als troeven: ze overrijden andere plichten. Ook al zijn er inhoudelijke verschillen tussen sociale gemeenschappen, zijn er toch relatieve overeenkomsten, zoals niet doden, onderwerpen, stelen, misleiden, beloftes breken, en dergelijke. Ze zijn coöperatiebevorderend en in moderne gemeenschappen meestal ook vastgelegd in het strafrecht.¹²⁴ Iedereen zou er op moreel-rationele gronden ervoor kiezen. In de context van corruptie interesseren ons meer de toevertrouwde plichten dat ontstaan in institutionele kaders. We komen hierop terug in hoofdstuk 5. Het volstaat hier te vermelden dat ze toevertrouwd worden aan mensen in vorm van rollen voor het verwezenlijken van een moreel gerechtvaardigd doel of proces. Deze plichten houden dus ook een morele eis in. Politieagenten, politici en ambtenaren houden posities van publiek belang, en hebben speciale plichten tegenover burgers. Zo ook professionelen tegenover hun klanten. Toevertrouwde plichten ontstaan in institutionele omgevingen en steunen op impliciete (bv. krachtens het nemen van de rol) of expliciete (bv. door eedaflegging) aanvaarding van rollen. Corruptie is immoreel voor zover ze deze morele principes of beginselen perverteert.

Morele rechten

Moraliteit is ook geïncarneerd in rechten, meer bepaald de morele of natuurlijke rechten. Ze omvatten alle rechten waar een individu, een groep mensen of een staat aan-

¹²³ Deze interessante analogie neemt Wabanhu (2008: 146) over van Christine M. Korsgaard.

¹²⁴ Miller S. 2005a: 23-4. Zoals Miller (205a: 84) meerdere malen stelt: “the criminal law typically ‘tracks’ morality.”

spraak op kan maken. Schending van deze rechten resulteert in een moreel kwaad. Enkele voorbeelden hiervan zijn het recht op leven, vrijheid, vrije meningsuiting, soevereiniteit, eigendom, scholing, etc. Sommige van deze rechten zijn cultuurafhankelijk¹²⁵, en andere veronderstellen dan weer bepaalde infrastructurele omgevingen zoals scholen. Rechten die ons hier vooral interesseren zijn degene die naar universaliteit pretenderen, onafhankelijk van contingent geloof of praktijk. Van al is misschien het recht op leven de beste kandidaat.¹²⁶ Corruptie is immoreel voor zover ze op een moreel onverantwoorde¹²⁷ manier deze rechten schendt.

4.2. Consequentiegerichte analyse

Veruit de meeste literatuur dat corruptie evalueert (wat op zich al het grootste corpus van de corruptieliteratuur uitmaakt) is consequentialistisch van aard. De (im)moraliteit van corruptie hangt dus af van de gevolgen van corruptie. Daar corruptie al in essentie reeds een vorm van kwaad inhoudt, stellen de meeste auteurs het op tegen een nog groter kwaad. Afhankelijk van hun waardenafweging bestempelen ze corruptie dan als al dan niet moreel verantwoordbaar en toelaatbaar.

Wat volgt is een schets van meest courante en gecorroboerde visies omtrent de gevolgen van corruptie. De meeste argumenten zijn empirisch, en sommige ook speculatief van aard. Het is niet de bedoeling hier om een exhaustief overzicht te geven van de gevolgen van corruptie. Zo'n opzet zou eerder de omvang van een bibliotheek vragen, dan van een thesis waar onze interesse ervoor niet verder reikt dan een korte schets van de chaos waarin het huidig consequentialistisch debat zich bevindt.¹²⁸ Het

¹²⁵ Bijvoorbeeld bestond individueel eigendomsrecht niet bij Noord-Amerikaanse indiaanse volkeren. Ook hanteren niet alle culturen dezelfde set van objecten dat toegeëigend kunnen worden. Bijvoorbeeld wordt intellectueel goed in China gezien als een sociaal bezit. (Miller S. 2005a: 94)

¹²⁶ Andere morele rechten die de pretentie hebben om universeel te zijn, zijn opgenomen in het internationaal verdrag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) in 1948.

¹²⁷ Seumas Miller (2005a: 63-4) noteert dat schending van morele rechten louter een *prima facie* kwaad is, geen absoluut kwaad. Een recht kan moreel verantwoord geschonden worden. Een misdadiger bijvoorbeeld, kan moreel verantwoord van zijn vrijheid (i.e. moreel recht) beroofd worden, maar een onschuldig burger niet.

¹²⁸ Het is hier zeker *niet* de bedoeling minachting voor al die studies te betuigen. Integendeel, de empirisch gefundeerde statistische analyses van corruptie zijn zeer waardevol. Het is enkel het chaotisch aspect en het gebrek aan een consensus dat hier gedeprecieerd wordt, daar het zo lijkt, onrecht doet aan wetenschappelijke idealen.

merendeel van wat volgt is gebaseerd op Wabanhu (2008) en Lambsdorff (2006). Deze laatste is vooral een zeer goed overzichtswerk van ontwikkelingen van de laatste tien jaar wat de oorzaken en gevolgen van corruptie betreft. We zullen ons beperken tot enkele voorbeelden en essentiële elementen van hun argumentaties. De protagonisten die de positieve consequenties van corruptie verdedigen zullen we de functionalisten noemen, en de protagonisten van negatieve consequenties de moralisten.

4.2.1. Positieve evaluatie van corruptie

De functionalisten verdedigen corruptie vanuit een imperfect markt een/of bestuursysteem.¹²⁹ Corruptie wordt er gezien als tweede beste oplossing voor deze institutionele mankementen. Daartoe onderscheiden ze corruptie, afhankelijk van efficiëntie, nut en brontoewijzing, in doeltreffende en ondoeltreffende corruptie.¹³⁰ Doeltreffende corruptie heeft positieve invloed op de economie, de bureaucratie en de cultuur, en is daarom toelaatbaar; ondoeltreffende corruptie niet en is daarom ontoelaatbaar. Als argumentatiemethode gebruiken ze hypothetische gevalstudies gestaafd met empirische data. Aan de hand van het soort positief effect dat corruptie heeft, namelijk economisch, sociaal-politiek en organisatorisch, zullen we hier hun argumentatie indelen.

Economische gevolgen

Zuiver economische analyse benadert corruptie voor zover ze invloed heeft op de welvaart. Met andere woorden, corruptie zal beoordeeld worden aan de hand van een kosten-batenanalyse. Corruptie heeft, voor zover het welvaart verhoogt, een economische rationaliteit en justificatie. Dit soort argumentatie is vooral gebaseerd op de “efficient grease” theorie. Het punt is dat corruptie, vooral in de vorm van omkoping onder bestuursincompetentie en vervormde markt, kan leiden tot een verhoogde bureaucratische responsiviteit¹³¹, minimalisatie van de onzekerheid bij besluitvorming

¹²⁹ Wabanhu 2008: 3. Wabanhu (2008: 98) identificeert auteurs zoals Nathaniel H. Leff, Robert O. Tilman, David H. Bayley, James C. Scott, Joseph Nye en Samuel Huntington als aanhangers van deze functionalistische visie.

¹³⁰ Wabanhu 2008: 97

¹³¹ Trage bureaucratie impliceert hoge *running costs*, wat uit economisch standpunt op inefficiëntie duidt. Omkoperij, argumenteren ze verder, voedt innovatie en economische ontwikkeling. (Wabanhu 2008: 100; Leff 2002: 312)

(duh!), omzeiling van excessieve staatsinterferentie in de economie¹³², kapitaalformatie, verbetering van marktallocatie door competitieve omkopingsprocedures¹³³, en zo verder. Dat deze positieve gevolgen van corruptie niet uit de lucht gegrepen zijn staven de functionalisten met concrete voorbeelden. Leff bijvoorbeeld noteert hoe boeren met smeergeld Perons economisch beleid saboteerden, waarvoor ze later bedankt werden daar ze er de Argentijnse importcapaciteit mee in stand hielden.¹³⁴

Socio-politieke gevolgen

Uit socio-politiek standpunt pleiten functionalisten dat corruptie sociale integratie kan bevorderen en gewelddadige ontsporingen kan voorkomen. Wat het eerste betreft is corruptie een manier om aan politiek benadeelde minderheden een stem te geven of een manier voor buitenlandse ondernemers om gerepresenteerd te worden in de politieke sfeer.¹³⁵ Wat het tweede betreft zijn er wetenswaardige gevallen in de geschiedenis waar corrupte praktijken bloedvergieten en strijd substitueerden.¹³⁶ Corruptie werd ook tijdens de koude oorlog gebruikt om politieke partijen te versterken, waardoor indirect ook de politieke ontwikkeling bevorderd werd.

¹³² “The implied government administration acts are regulations, inconsistent rules, taxes, extortion, government’s control on some goods/services such permits, foreign currency, and credit and rate interest.” (Wabanhu 2008: 102) Zo’n overdreven staatsinmenging in de economie treft men volgens hem vooral in ontwikkelingslanden.

¹³³ Volgens Jacob van Klaveren, die Wabanhu (2008: 5) aanhaalt, zorgt een corrupte bureaucratie ervoor dat ambtenaren die op zoek zijn naar extralegale inkomsten, punten van maximale opbrengst in de publieke vraagcurve vinden en zo economische en bureaucratische efficiëntie creëren.

¹³⁴ Leff 2002: 315. Iets gelijkaardig had men met de Indonesische geleide economie onder President Sukarno. (Wabanhu 2008: 108-109) Een ander voorbeeld dat Leff (2002: 315) geeft: “[...] the honesty and efficiency of the French bureaucracy were in great measure responsible for the stifling or economic innovation and progress during the eighteenth century. By way of contrast, the laxity [which allowed corrupt practices] of the British administration permitted the subversion of Colbertism, and allowed new economic processes and activities to flourish.”

¹³⁵ “The racially, ethnically and religiously discriminated entrepreneurial class in the third world often is denied access to formal political and administrative processes. In this situation corruption may be useful in facilitating the symbiotic relationship between the marginally small business class and bureaucrats, whereby bureaucrats supplement their incomes by extracting bribes in return for overlooking commercial transgressions.” (Wabanhu refererend naar Roberts J. Williams, Wabanhu 2008: 106) Cf. Leff 2002: 310. Voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld de Chinese ondernemerselite in Thailand en Indonesië.

¹³⁶ “For two hundred and fifty years before 1688, Englishmen had been killing each other to obtain power [...] The settlements of 1660 and 1688 inaugurated the Age of Reason, and substituted a system of patronage, bribery, and corruption for the previous method of bloodletting.” (Wabanhu citeert Ronald E. Wraith and Edgar Simpkins, Wabanhu 2008: 106)

Bedrijfgerelateerde gevolgen

Uit organisatorisch standpunt zien functionalisten corruptie als een noodzakelijk en intrinsiek deel van handeldrijven daar totale controle onbetaalbaar is en niet elk aspect van de organisatiewerking legaliseerbaar is. Ze concluderen daaruit dat een optimaal niveau van corruptie in een organisatieomgevingen nooit nul is. Vandaar dat ze pleiten dat management “onbeduidende” provisies, fraudes, interne diefstallen, verduisteringen en falsificaties van financiële rapporten best tolereert daar het een efficiënt manier is om loonschalen te stabiliseren en kosten te minimaliseren.¹³⁷

Voorlopige conclusie

Voor functionalisten is corruptie louter een “lesser of two evils.”¹³⁸ En niemand kan ontkennen dat in al hun argumenten een graantje waarheid schuilt. Problemen rijzen wanneer we van corruptie de *conditio sine qua non* maken voor de economische en politieke ontwikkeling, modernisatie, sociale integratie, etc. Dit getuigt van minachting van de inherente immoraliteit van corruptie. Dan is Wabanhu’s kritiek ook terecht wanneer hij zegt dat functionalistische argumentatie kortzichtig op selectief en vooroordeeld empirisch materiaal steunt, en moreel inconsistent is.¹³⁹

4.2.2. Negatieve evaluatie van corruptie

Hier laten we moralisten aan het woord. Hun argumenten zijn een mengeling van statistische studies en concrete voorbeelden. Wat ze trachten aan te tonen is dat corruptie, op een paar voorbeelden na, zeer destructieve gevolgen heeft voor de economie, de socialiteit, de sociale rechtvaardigheid, de politiek en de organisatiecultuur. We beginnen met de economische gevolgen van corruptie.

Economische gevolgen

¹³⁷ Wabanhu 2008: 109

¹³⁸ Of een rationeel “tweede beste” oplossing. Wabanhu (2008: 99-100) refereert in deze context naar Bryan W. Husted en James C. Scott.

¹³⁹ Wabanhu 2008: 109-10. Wat de morele inconsistentie betreft zegt hij (2008: 110): “Asking Tanzanian public officials to act in violation of moral principles must be consistently equal and morally proper to asking American public officials to do the same [...]”

Moralisten beweren dat de “efficient grease”-theorie kortzichtig is. Ook al kan het op korte termijn voor goede gevolgen zorgen, zijn de lange-termijnconsequenties desastreus. Ten eerste zijn er verschillende studies die toekenning van handelslicenties, import quota’s en andere regeringsgeïnduceerde handelsrestricties correleren met corruptie.¹⁴⁰ Corruptie creëert volgens hen gewoontes waarbij ambtenaren bewust verträgen creëren en nieuwe regularisaties invoeren.¹⁴¹ Ten tweede ondermijnt corruptie de competitie en de openheid van de markt daar bedrijven met minder of geen politieke connecties geen gelijke kansen hebben om contracten te bemachtigen. Indien men in zo’n corrupt omgeving contracten uitdeelt, dan deelt men ze aan reeds corrupte en onverschillige bedrijven.¹⁴² Ten derde zijn er indicaties dat corruptie in de economische sfeer meer nevenwerkingen heeft dan belastingen.¹⁴³ Bedrijven rekenen smeergeld gewoonweg als kost, en verlagen daarmee de kwaliteit van het product en/of rekenen het bij de prijs van het product. Uiteindelijk komen de steekpenningen uit publieke fondsen¹⁴⁴ en is er geen sprake van kapitaalformatie, maar eerder van verhoging van de staatsschuld.¹⁴⁵ Wei (2002) correleert corruptie met directe buitenlandse investeringen en suggereert daarmee ook dat corruptie vergelijkbaar is met taxatie.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Wabanhu (2008: 118-9) verwijst naar studies van Donatella D. Porta, Alberto Vannucci, Pranab Bardhan en Douglas D. Southgate et al. Bijvoorbeeld: 75% van Indonesiërs betaalden illegale commissies aan ambtenaren om geen lastige verträgen te ondervinden bij afhandeling van hun administratieve certificaten. (Verhezen 2005: 242) Des te meer: “Frank Flatters and W. Bentley MacLeod [...] provide evidence that Indonesian tax collectors actively opposed simplifications in property tax administration, income tax laws and tariff structures for fear that they would lose opportunities for bribe extraction and extortion.” (Wabanhu 2008: 123)

¹⁴¹ Wabanhu (2008: 123) refereert naar Vito Tanzi.

¹⁴² Rose-Ackerman 1997: 42

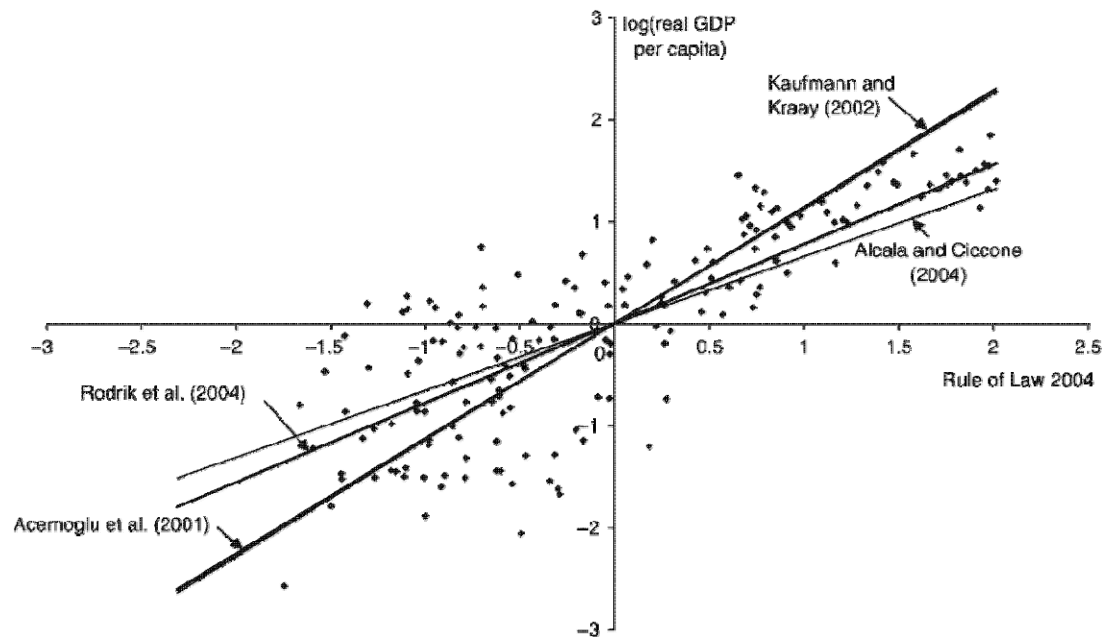
¹⁴³ “According to Andrei Shleifer and Robert W. Vishny, the illegality of corruption and the need for secrecy make it much more distortionary and costly than its sister activity taxation.” (Wabanhu 2008: 113) Wederman noteert als kritiek dat de vorm van corruptie een belangrijke rol speelt in deze bevindingen. Corruptie als politieke strategie om groei te stimuleren is niet noodzakelijk economisch schadelijk, zoals het voorbeeld van Zuid Korea in de periode van 1963-1993 bewijst. (Wabanhu 2008: 117; Lambsdorff 2006: 26) Lambsdorff (2006: 27) suggereert daarom dat veranderingen in corruptie mogelijk beter correleerbaar zijn met BBP.

¹⁴⁴ Wabanhu (2008: 114) refereert naar M. McMullan.

¹⁴⁵ “Corruption costs African countries an estimated 25 percent of its combined national income [...] – some \$148 billion a year.” BBC News, ‘The Cost of Corruption in Africa’, 17 februari 2006, geraadpleegd op 9 april 2009, <http://news.bbc.co.uk/1/world/africa/4723572.stm>

¹⁴⁶ Wabanhu (2008) verwijst in deze context nog naar statistische studies van Paolo Mauro, Lorenzo Pellegrini, Reyer Gerlagh (p116-7) en Ibrahim F. I. Shihata (p119) die tot gelijkaardige conclusies komen. Lambsdorff (2006: 28-9) voegt er nog enkele studies bij. Hij (2006: 29) concludeert dat “the evidence of an impact of corruption on FDI appears sufficiently well established to argue in favor of a significant negative effect.”

Ten vierde tast corruptie de reputatie van bedrijven aan, wat zijn weerslag vindt in de beurscijfers.¹⁴⁷ Ten vijfde is de kans groot dat de markt inefficiënties begint te vertonen die typerend zijn voor monopolies.¹⁴⁸ Tot slot willen we nog vermelden dat er een consensus groeit (en tot op zekere hoogte reeds heerst) tussen beleidsmakers en academici dat een goed bestuur en een sterke rechtstaat aan de kern liggen van de economisch ontwikkeling. Figuur 3 vat de resultaten samen.

Figuur 3: Volgens Kaufmann (2006: 52) vat deze grafiek de hoofdresultaten van verschillende crossculturele empirische studies samen. Beide, BBP en rechtstaatindex zijn genormaliseerd zodat hun gemiddelde nul is, en standaarddeviatie één. De landscores illustreren een vrij goede positieve correlatie tussen economische ontwikkeling (BBP per capita) en kwaliteit van de rechtstaat. Deze laatste indicator is gebaseerd op een conglomeraat van objectieve en subjectieve data van ondernemingen, burgers en professionele metingen.¹⁴⁹

Socio-politieke gevolgen

¹⁴⁷ “William K. Black reported that the exposure of major frauds by chief executive officers and the series of collapse of the U.S companies have combined to reduce the capitalization of U.S stock markets by roughly \$7 trillion [...because of] loss of trust [...and] withdraw from investing in equities.” (Wabanhu 2008: 119) Zie ook Lambsdorff 2006: 36.

¹⁴⁸ “If a briber succeeds in preventing other sellers from receiving equal entry into a government market, it becomes possible for the briber to engage in the inefficiencies characteristic of monopolies. The bribing firm can impose higher prices, engage in waste, and neglect quality and cost controls because the monopoly secured by the bribe will secure a sizable profit without need of making the price or quality of its products competitive with those of other sellers.” (Wabanhu citeert Manuel G. Velasquez, Wabanhu 2008: 107)

¹⁴⁹ Kaufmann e.a. 2006: 56; 2008

Wat sociale en politieke gevolgen betreft zijn er verschillende studies. Ten eerste zijn er sterke indicatoren dat corruptie voor slechte staatsinfrastructuur zorgt daar alleen voor investeringen gekozen wordt waarop veel smeergeld kan geheven worden, en niet voor investeringen die van publiek belang zijn, zoals educatie, zuiver water, gezondheidszorg, etc.¹⁵⁰ Verder is corruptie een verspilling van publieke middelen die op zich al lijden door belastingfraude.¹⁵¹ Corruptie ondermijnt transparantie en is antidemocratisch. Ingenestelde corruptie bemoeilijkt ook elk vorm van institutionele reformatie.¹⁵² Ten tweede krijgen degenen die de overhand hebben tot vitale informatie, politieke connecties, geld en dergelijke, wat voor frustratie zorgt bij eerlijke mensen die de kost dragen maar niet mee kunnen profiteren.¹⁵³ Het ontkent basisrechten aan velen,¹⁵⁴ verhoogt de kloof tussen rijk en arm,¹⁵⁵ geschoold en niet-geschoold, etc.¹⁵⁶ en creëert publieke woede en politieke instabiliteit.¹⁵⁷ Ten derde is corruptie ook nefast voor sociale verantwoordelijkheid. Corrupte bedrijven kunnen ongevoelig en rampzalig worden voor het algemeen goed, de menswaardigheid en de

¹⁵⁰ In brede literatuur wordt gesproken over ‘white elephant’ projecten (i.e. projecten waaruit veel en onopgemerkt smeergeld gehaald kan worden, die publieke interesse negeren en vaak ook kort na voltooiing begraven worden.) Er zijn verschillende studies hierover. (cf. Wabanhu 2008: 111-2, 114, 115) Er is ook robuust bewijs dat corruptie regeringsuitgaven voor educatie verlaagt, en voor defensie verhoogt. (Lambsdorff 2006: 32-3) Vermoedelijk omwille van grotere provisies. Wabanhu noteert hierbij Moody-Stuarts observaties “that certain industries and the size of contracts are typically involved when international businesses are bribing politicians in developing countries. [...] with the exception of consultancies, projects of interest for a head of state might represent contracts up to US\$ 200 million; for a minister contracts up to US\$ 20 million will suffice. Projects of less than US\$ 2 million will only rarely catch the eye of a person in a higher political position. A 5% commission was reported to be a fairly standard rate.” (Wabanhu 2002: 85)

¹⁵¹ Lambsdorff (2006: 37) verwijst naar verschillende studies. Een concreet voorbeeld geeft Verhezen (2005: 259): “At present, Indonesian tax officials have been given so much power that internal bidding and negotiation has become a very profitable business for both the officials and potential taxpayers, at the expense of the Indonesian Treasury [...]”

¹⁵² Bijvoorbeeld in Japan is de hoofdreden, volgens William K. Black die Wabanhu (2008: 118) aanhaalt, voor het feit dat er geen echte staatsreformatie komt de ijzeren driehoek van Japanse politiek: zakenlui, bureaucraten en politici.

¹⁵³ Wabanhu 2008: 122. Verder citeert hij (2008: 125) Dieter Frisch: “Corruption kills off the spirit of development, for nothing is more destructive to a society than the pursuit of a ‘fast and easy buck’, which makes honest people who work hard appear naïve or foolish, and crooks and dishonest people go about as the wise and very important people.”

¹⁵⁴ Wabanhu 2008: 147

¹⁵⁵ Lambsdorff 2006: 23. Corrupte privatiseringsprocedures zijn voorbeelden bij uitstek die ongelijkheid veroorzaken. (Rose-Ackerman 1997: 32, 36, 42)

¹⁵⁶ Lambsdorff 2006: 33-4

¹⁵⁷ De relatie tussen corruptie en politieke stabiliteit is zowel in antieke als in moderne studies onderzocht geweest. Corruptie kan op korte termijn goed zijn, maar op lange termijn is het altijd slecht. (Wabanhu 2008: 129-131)

omgeving.¹⁵⁸ Men verhoogt zo de kansen op Bhopal-achtige schandalen¹⁵⁹, Unocal-¹⁶⁰ of Nestlé-praktijken¹⁶¹. Ten vierde houdt het ook criminele groeperingen in stand, samen met sociaal onoorbare praktijken zoals prostitutie, witten, drugshandel, gokken, etc.¹⁶² Tot slot tast het de sociale en culturele normen aan en creëert morele decadentie, wijdverspreide nalatigheid, radicaal subjectivisme en gebrek aan moreel engagement.¹⁶³ Het eindpunt is de systemische corruptie, waar eerlijkheid ver te zoeken is en burgers niet eens moeite doen om corruptie aan te geven.¹⁶⁴

Bedrijfsgerelateerde gevolgen

Corruptie heeft ook slechte gevolgen voor organisaties op lange termijn.¹⁶⁵ Bedrijven verlenen zich tot corruptie, niet omdat ze reeds van oorsprong corrupt zijn, maar omdat ze in handel willen blijven. Wat vaak gethematiseerd wordt zijn de gevolgen van corruptie op organisatiecultuur en *ethos*. We zullen dit fenomeen uitgebreider bespreken in hoofdstuk 5.4. Het volstaat hier op te merken dat corrupte economie gedrevenheid voor immorele handelspraktijken (omdat anders moeilijk te concurreren valt) bij de bedrijfstop creëert; een fenomeen dat zich doorzet onder de werknemers.¹⁶⁶ Het

¹⁵⁸ Wabanhu 2008: 127

¹⁵⁹ Zie p8 voor gevalschets.

¹⁶⁰ “[Unocal,] an American multinational corporation, was alleged to support the brutal military rule in Myanmar or Burma. It backs such inhuman and totalitarian government simply because it wants to complete its financial goals via exploiting child and forced labor in Burma” (Wabanhu 2008: 49)

¹⁶¹ “[...] Nestle Corporation continued marketing and selling infant formula in the Third World despite knowing that the use of the product was increasing infant mortality.” (Wabanhu refereert naar Manuel G. Velasquez, Wabanhu 2008: 88) Voor Nestlé *infant formula*-gevvalschets, zie Van Gerwen e.a. 2006: 103-4.

¹⁶² Wabanhu 2008: 125

¹⁶³ “Richard A. Bernardi and Katie M. Vassill have discovered that corruption eventually lowers the level of man’s ethical sensitivity and of society’s moral consciousness.” (Wabanhu 2008: 151) Ghana is een voorbeeld bij uitstek: “Herbert M. Werlin attested that corruption in Ghana has served to intensify ethnic tensions, to ruin the efficiency of municipal government and has crippled merit systems of hiring and promotion, thereby generating an atmosphere of distrust which pervades all levels of administration, and undermined the philosophy of African socialism [...]” (Wabanhu 2008: 125; cf. p151)

¹⁶⁴ Dit wordt mooi geïllustreerd in de Schellingdiagram (Figuur 4, p104).

¹⁶⁵ “Corruption leads to the following corporate pathology: moral defensiveness: that everyone does it; self-fulfilling prophecy: there is no way to do business without paying bribes to public officials; addiction – defined as maladaptive dependency on ultra-specific set of circumstances: they have never really proved that corruption causes bankruptcy; falsification – the attempt to prove the “company’s right” at whatever cost to effectiveness or credibility.” (Wabanhu verwijzend naar Robert C. Solomon, Wabanhu 2008: 99)

¹⁶⁶ Wabanhu 2008: 124

vervormt ethiek en goede handelspraktijken. Het resulteert in moreel relativisme en nalatigheid van sociale, geologische, ethische en legale verantwoordelijkheden. Kortom: het perverteert de idealen van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Voorlopige conclusie

Ondanks de polemiek noteert Wabanhu (2008: 154) dat er stilaan een globaal consensus groeit dat de gevolgen van de corruptie grotendeels schadelijk zijn. Ondanks de speciale gevallen hier en daar, is corruptie, “op oorlog na, de grootste bedreigingen voor democratie, socio-politieke stabiliteit, en economische groei en ontwikkeling.”¹⁶⁷ De zoveel anticorruptie-initiatieven die we de laatste dertig jaar zien opkomen bevestigen zijn stelling.

4.2.3. Corruptie moreel gerationaliseerd

Uit filosofisch standpunt is zeggen dat het goed (of naar beter) gaat niet voldoende om de zaak te sussen. Betekent het dat corruptie uit consequentialistisch standpunt moreel onbepaalbaar is? We zullen hier argumenteren dat dit niet zo moet zijn, en (sterker) niet zo is als we de klaarheid van het begrip willen behouden. Het uitgangspunt is dat de consequentialistische evaluatie van corruptie steunt op morele rationalisaties. Excuses zijn in de gewone omgang voorbeelden bij uitsteking van rationalisaties. “Ik kon er niets aan doen want ik was zó dronken als een kanon.” In tegenstelling tot excuses steunen consequentialistische rationalisaties uitsluitend op moreel verantwoorde gevolgen. We zeggen bijvoorbeeld dat corruptie in “dat” specifiek geval goed is omdat het de sociale integratie bevordert.

Consequentialistische rationalisaties van corruptie zijn speciaal: ze leunen sterk aan bij moreel verantwoord kwaad.¹⁶⁸ (Herinner u hoofdstuk 4.1: corruptie is essentialistisch slecht, i.e. een kwaad.) Twee vormen van rationalisaties lijken hier succesvol. De eerste vorm is dat men iets intrinsiek slecht doet (i.e. corruptie veroorzaakt) ten behoeve van een groter moreel doel. Dit is een *specie* van wat men ‘noble motif’-

¹⁶⁷ Wabanhu 2008: 154

¹⁶⁸ Miller S. 2005a: 84

corruptie noemt. ‘Nobel motief’-corruptie wordt verdedigd op basis van het netto moreel goed dat het scheidt. Dit geeft de mogelijkheid om ‘nobel motief’-corruptie op te splitsen in moreel toelaatbare corruptie (i.e. corruptie met een moreel doel én een effectief positief netto moreel goed) en moreel ontoelaatbare corruptie (i.e. corruptie met een moreel doel én een negatief netto moreel goed).

De tweede vorm is dat men het intrinsiek kwade (i.e. corruptie) relateert. Dit gebeurt vaak bij transculturele corruptie. Transculturele corruptie is corruptie te wijten aan mankementen eigen aan de transculturele interactie. Een van die mankementen is het gebrek aan psychologisch dwang om zich volgens de sociale normen van de tegenpartij te schikken. Men relateert hun normen met de leuze: ‘als in Rome, doe als de Romeinen doen’. Eigen normen is men dan weer wel geneigd te respecteren, zolang men zich op eigen bodem bevindt. Kortom: een vreemde plek wordt een plaats waar zowat alles mag. Vooral deze vorm van corruptie heeft voor de Bhopal-ramp gezorgd. Management deed amper moeite om striktere veiligheidscontroles bij zijn werknemers af te dwingen. Verder vonden ze het ook niet zo erg dat er zoveel mensen binnen de veiligheidsperimeter van hun bedrijf leefden: praktijken die op Amerikaanse bodem niet door de beugel konden. Ze redeneerde letterlijk, “als in India, doe als Indianen doen”... met desastreuze gevolgen van dien.

Een geval waar beide vormen van rationalisering aan bod komen is de Lockheed-affaire, en vooral de rationalisering van Carl Kotchian, toenmalig directeur van Lockheed, voor het betalen van steekpenningen.¹⁶⁹ Lockheed was in moeilijkheden, en om faillissement te ontkomen (waarbij duizenden werknemers op straat zouden komen) en het van een toekomst te verzekeren moest Kotchian contracten bemachtigen. De concurrentie was groot en Japan de toen grootste onverzadigde markt. Kotchian stond voor een dilemma. Om te slagen, zo redeneerde hij, moest hij gebruik maken van alle middelen die in Japan gebruikelijk waren (i.e. immorele praktijken zoals omkoping). De gevolgen van zijn keuze zijn reeds besproken (cf. p25). Enerzijds is dit een geval van ‘nobel motief’-corruptie daar Kotchian uitdrukkelijk zegt dat hij op ethische

¹⁶⁹ Relevante elementen van Kotchians verdediging kan men vinden in Van Gerwen e.a. 2006: 82-3

gronden zou geweigerd hebben, maar toch voor omkoping koos omdat hij het moreel verantwoord vond. Anderzijds speelt hier ook een vorm van morele nalatigheid mee, voor zover Kotchian de ingeburgerde Japanse handelspraktijk relateert. Uitdrukkelijk zegt hij dat hij geen enkele Amerikaanse wet overtrad en gebruik maakte van handelspraktijken waarvan volgens S.E.C.¹⁷⁰ de 300 andere bedrijven ook gebruik van maakten.¹⁷¹ Zijn identificatie met de personen waarmee hij handelt is zwak. Des te meer houdt hij geen enkele rekening met de gevolgen voor Japan. Omkoping van de eerste minister van een land is een regelrechte ondermijning van de democratie.

Is dit een geval van corruptie? Zonder twijfel, langs beide kanten (i.e. Lockheed en de Japanse overheid). Beide partijen hebben rollen, zijn moreel verantwoordelijk voor hun daden en ondermijnen er moreel verantwoorde instituties mee. Wat Lockheed betreft is dit een geval van ‘nobel motief’-corruptie voor zover Kotchian overtuigd was dat hij met zijn daad iets goed deed. Maar is het moreel gerechtvaardigde corruptie? Kotchian handelde niet volgens een universeel(-baar) moreel principe, noch was zijn actie de enige mogelijkheid.¹⁷² Daar Kotchian ook meerdere malen steekpenningen uitbetaalde en voor zover deze corrupte praktijk bij hem een vorm van gewoonte was, versterkt het onze bewering dat het inderdaad om organisatorische (en zelfs persoonlijke) corruptie gaat.

Maar wat doen we met ‘nobel motief’-corruptie dat voor een positief netto moreel goed zorgt? Om klaarheid van het begrip te behouden, lijkt het best in zulke gevallen om niet over corruptie te spreken. Corrupt kan een moreel goede gevolg niet zijn: dat is de vooronderstelling. In het volgend hoofdstuk, eens we een duidelijk beeld van instituties hebben, zal geargumenteed worden dat indien zulke “speciale” gevallen zich toch voordoen, ze eerder te maken hebben met imperfecties en/of immoraliteit van de instituties zelf. Met andere woorden, zulke “speciale” gevallen van corruptie

¹⁷⁰ *U.S. Securities and Exchange Commission* is de Amerikaanse toezichthouder van de verschillende financiële markten.

¹⁷¹ Lindsey, Robert (1977). ‘Kotchian Calls Himself The Scapegoat’, *The New York Times*, July 3, 1977

¹⁷² Lockheed kon even goed lobbyen voor strikter toezicht op antiomkoping-legislatuur (Miller S. 2005a: 97) of antiomkoping-akkoorden sluiten met andere vliegtuigleveranciers. (Van Gerwen e.a. 2006: 86) (Zie ook Wabanhu 2008: 107).

doen zich vaak voor in kaders die niet aan de definitie van corruptie voldoen, en dus geen corruptie zijn.

5. Institutioneel component van corruptie

Instituties hebben de belangrijkste plaats in corruptie. Ze zijn hetgeen gecorrumpeerd wordt, of hetgeen zelf corrumpeert. In dit hoofdstuk zal nagegaan worden wat die instituties nu juist zijn en wat hun verband is met de ideologie (die we in hoofdstuk 3.2 verbonden hebben met ideële voorstellingen, i.e. “hoe de dingen zouden moeten zijn”).

Overzicht van het hoofdstuk

In wat volgt zal eerst het begrip van institutie uitgediept worden, en vervolgens het begrip van ideologie. Een aantal begrippen, zoals institutioneel feit, doel, structuur, cultuur, regel, conventie en norm zullen de basis vormen voor ons betoog. Institutionele feiten zijn belangrijk voor zover ze intrinsiek verbonden zijn met instituties en ons er ook toegang tot verschaffen. Hun perversering, en invloed op instituties, zal eerst besproken worden. Vervolgens, in hoofdstuk 5.2, zal ingegaan worden op het doel van de institutie. Het doel is de bezieling van de institutie dat op een drietal manieren meespeelt: ofwel op macroniveau als collectief belang (i.e. bij organisatorische instituties), ofwel op microniveau als individueel belang (i.e. bij “individuele” instituties), en ofwel als een latent gegeven (i.e. zoals bij structurele instituties). In diezelfde hoofdstuk zal ook het belang van ideologie uitgepluisd worden. De ideologie speelt een grote rol bij de eerste, eventueel bij de tweede, maar amper bij de derde institutievorm. Het belang van ideologie voor corruptie is daarom vooral bij organisatorische instituties belangrijk. Verder zal ook ingegaan worden op corruptie bij “individuele” en structurele instituties. Wat “individuele” instituties betreft zal geargumenteed worden dat ze, net als organisatorische instituties, gecorrumpeerd kunnen worden, maar in brede literatuur onterecht onbesproken zijn. Wat structurele instituties betreft zal geargumenteed worden dat ze niet gecorrumpeerd kunnen worden, maar wat tegelijk niet maakt dat ze niet voor corruptie kunnen zorgen (i.e. als systemische corruptie). Dit laatste aspect zal besproken worden in hoofdstuk 5.3.2, in het kader van institutioneel structuur. Verder zal in hoofdstuk 5.3.1 geargumenteed worden dat belangenconflicten, te wijten aan institutionele rollen of niet-institutionele stimuli, de (exclusieve) oorzaken van organisatorische corruptie zijn. Tot slot zal er ook in hoofdstuk 5.4 gewezen worden op de invloed van institutionele cultuur op corruptie. Maar

nu, zoals reeds aangekondigd, volgt eerst de bepaling van institutie, en vervolgens van ideologie.

Bepaling van de institutie¹⁷³

Seumas Miller definieert institutie als “op zijn minst een structuur van sociale regels (waaronder wetten), conventies (waaronder procedures) en normen die als een regulariserende instantie dient voor één of andere vorm van generische gezamenlijke activiteiten in overeenstemming met min of meer conceptualiseerbare doelen.”¹⁷⁴ Deze definitie is zeer abstract en daarbij maakt ze ook datgene wat ze definieert zeer ontastbaar. Instituties kunnen we niet aanwijzen in de realiteit zoals we bijvoorbeeld objecten kunnen aanwijzen. Dat maakt de bepaling van instituties moeilijk, maar niet onmogelijk. Het hoofddoel van dit stuk is om ze op de één of andere manier tastbaar te maken.

Hoe kan men iets tastbaar maken dat wezenlijk ontastbaar is? Tastbaarheid moet men hier niet te letterlijk opvatten (i.e. met de vingers aftasten), maar eerder figuurlijk (i.e. met het denken). In de fysica worden vaak ontastbare zaken conceptueel tastbaar gemaakt. Voorbeelden bij uitstek zijn de vier fundamentele krachtvelden, waarvan gravitatie de bekendste is. Niemand heeft gravitatie ooit werkelijk gezien. Maar iedereen weet heel goed wat het is daar iedereen toegang heeft tot objecten waarop de gravitatie inwerkt. Searle’s begrijpen van instituties lijkt hier sterk op. Volgens hem hebben

¹⁷³ Dit stuk is voornamelijk gebaseerd op Searle 1995, Smith 2003 en Miller S. 2001, 2007a.

¹⁷⁴ Miller S. 2001: 181 — eigen vertaling. Voor Seumas Miller vormen instituties een deelverzameling van sociale vormen. “Social forms are constructions out of prior nonsocial (especially natural) individual and interpersonal actions; but once constructed these social forms become a regulating, though not fully determining, framework within which higher order individual and interpersonal human actions are performed. [...] social forms do not constitute a monolithic structure; rather they comprise a miscellany of sometimes competing conventions, norms, institutions, and socially conditioned theories and narratives.” (Miller S. 2001: 11-2) Verder zegt Miller dat daar instituties een structuur veronderstellen, het erop wijst dat ze ook niet reduceerbaar zijn tot hun constituenten (i.e. regels, conventies en normen). Een regel bijvoorbeeld kan wel geïnstitutionaliseerd worden, maar institutionalisering maakt het nog niet tot een institutie. Het blijft een regel, weliswaar geïnstitutionaliseerd. Institutie is complexer daar het een relatie tussen verschillende van zijn constituenten veronderstelt. In de sociologie wordt het bijvoorbeeld vaak als synoniem gebruikt van sociale organisatie. (Pintore 1998) Maar we moeten ook zien dat we er geen té complexe sociale vormen onder rekenen. Meestal worden instituties gezien als niet in staat om zichzelf te reproduceren of te onderhouden. Complexe sociale vormen, die daartoe wel in staat zijn, zoals clans, gemeenschappen, staten en dergelijke zijn dus geen instituties. (cf. Miller 2007a)

we vat op instituties voor zover we toegang hebben tot hun objecten: institutionele objecten. Dus, wat zijn dan die institutionele objecten? Een ‘politieagent’, een ‘schroevendraaier’, een ‘winnaar’, de ‘Europese verkiezingen’ en ‘België’ zijn er een aantal. Vier dingen maken ze speciaal.

Ten eerste steunen deze begrippen op een fundamenteel (ontologisch) onderscheid tussen brute objecten en sociale objecten.¹⁷⁵ Op zich constitueren deze objecten respectievelijk de fysieke en sociale realiteit. Sociale realiteit wordt vaak gecontrasteerd met fysieke realiteit. Jacques Monod verwoorde ooit dit contrast op een mooie manier door te stellen dat fysieke realiteit doof is voor menselijke muziek en onverschillig tegenover menselijke hoop, lijden en misdaden. Fysieke realiteit bestaat hoofdzakelijk uit deze dove, onverschillige (i.e. brute) objecten.¹⁷⁶ Sociale realiteit bestaat dan weer uit sociale objecten. Het is een hogere menselijke dimensie die ze mogelijk maakt en het is daar waar we institutionele objecten, instituties en corruptie moeten zoeken.¹⁷⁷ Wat zijn dan die sociale objecten?

Ten tweede zijn ze sociale objecten omdat ze tot een hogere dimensie van realiteit behoren (i.e. sociale realiteit) dat als het ware bovenop de wereld van fysieke deeltjes en krachtvelden supervenieert. Er is geen enkele wetenschappelijke beschrijving die zaken zoals de reeds vermelde, of ‘huwelijken’, ‘voetbal’, ‘regeringen’, en zelfs ‘stoel’ en ‘tafel’ kan vatten. Degene die het probeert is gedoemd te falen.¹⁷⁸ Volgens Searle kan dit onderscheid alleen begrepen worden in het licht van de distinctie tussen intrinsieke (i.e. objectief in ontologische zin) en toeschouwergerelateerde (i.e. subjectief in ontologische zin) predicaten.¹⁷⁹ Toeschouwergerelateerde predicaten vooronderstellen

¹⁷⁵ Wat Searle betreft kan men zeggen dat zijn uitwerking geïnspireerd is door G. E. M. Anscombes onderscheiding tussen brute feiten en institutionele feiten.

¹⁷⁶ Brute feiten veronderstellen taal om uitgedrukt te worden, maar zijn verder onafhankelijk van menselijk opinies, attitudes, en sociale realiteit. De vooronderstelling hier (en ook die van Searle 1995: xi-xiii) is dat werkelijkheid bestaat onafhankelijk van ons denken en correct gevat wordt door de moderne wetenschap.

¹⁷⁷ Volgens Searle is deze hogere dimensie mogelijk dankzij de menselijke capaciteit van symbolisatie en collectieve intentionaliteit. (Smith e.a. 2003: 304)

¹⁷⁸ Wordt besproken in het vervolg.

¹⁷⁹ Dit onderscheid is gebaseerd op ontologisch objectieve en subjectieve entiteiten (i.e. afhankelijk of de modus van bestaan gegarandeerd wordt door het bestaan van subjecten.) (cf. Searle 1995: 8)

een menselijke dimensie van interesses, intenties en doelen *waaruit* we de dingen bekijken. Als we deze menselijke dimensie abstraheren, houden we alleen intrinsieke predicaten over. Neem bijvoorbeeld een politieagent. Zijn intrinsieke predicaten zijn bijvoorbeeld een zekere massa, moleculaire compositie en afmetingen. Maar indien we aan hem (als bruut object) het predicaat ‘politieagent’ plakken, dan specificeren we een aspect van hem dat toeschouwergerelateerd is. Een veelgebruikt voorbeeld van zo’n institutioneel object is geld. Doorheen de geschiedenis kwam geld in verschillende fysische vormen voor, i.e. als sikkels, goudstuk, papier, en nu zelfs virtueel. Nochtans is het één en hetzelfde sociaal object gebleven: een algemeen gebruikt ruilmiddel, waarvan de waarde min of meer vastligt (i.e. het geld). Voor Searle, in een zin, supervenieert sociale realiteit op de fysieke realiteit, en is er niet toe reduceerbaar. De predicaten waardoor we objecten identificeren als sociale objecten bestaan alleen tegenover onze intentionaliteit. Een goede manier om deze distinctie tussen sociale en fysieke realiteit voor ogen te houden, is om u af te vragen of een sociaal object (als sociaal object: dus verwijzend naar zijn toeschouwergerelateerd predicaat) zou bestaan als er geen mensen waren. Indien het niet zou bestaan, dan is het een sociaal object. Een essentieel punt voor het vervolg is dat sociale, en daarin ook de institutionele realiteit kan begrepen worden alleen in het licht van deze distinctie.

Ten derde, en dit is wat institutioneel object onderscheidt van louter sociaal object, hebben we namelijk het postulaat dat een institutioneel object een toegekende statusfunctie veronderstelt. Searle onderscheidt vier vormen van statusfuncties: deontische, symbolische, honorerende en procedurele.¹⁸⁰ Een politieagent heeft bepaalde deontische statusfuncties die andere burgers niet hebben. Uniform, trouwring, *performatives*, etc. hebben symbolische statusfuncties. Een winnaar van een wedstrijd heeft een honorerende statusfunctie. Tot slot, een “x” (i.e. aankruising) op een stembiljet is een procedurele statusfunctie dat leidt tot het verkiezen van een kandidaat. Volgens Searle zijn deze vier vormen reduceerbaar tot één enkele primitieve statusfunctie-operator dat een collectief geaccepteerd vermogen belichaamt en het menselijk handelen struc-

¹⁸⁰ Searle 1995: 99-102

tureert.¹⁸¹ We illustreren dit in de volgende paragraaf in een aantal punten aan de hand van een schaakspel en het geld.

Voor één, werkt volgens Searle de oplegging van functie alleen ten opzichte van mensen.¹⁸² De staatsfunctie van het object moet op één of andere manier aan een persoon worden geassocieerd, en verleent hem daarbij een vermogen in de vorm van rechten, plichten en/of verantwoordelijkheden. Het vermogen van een pion op een schaakspel is een vermogen ten opzichte van de speler, niet van pion zelf. Zo ook verleent een briefje van vijf euro de eigenaar het vermogen om het op zijn rekening in een bank te storten, dingen of diensten te kopen, toegang tot bepaalde evenementen te krijgen, etc. Voor twee, variëren deze vermogens van enkelvoudig tot meervoudig, van positief tot negatief en van categorisch tot conditioneel. Onze pion kan bepaalde bewegingen maken, andere weer niet. Zo ook kan geld gebruikt worden om bepaalde dingen te kopen, en andere (zoals diploma's) niet. Voor drie, is het ook belangrijk dat deze statusfuncties collectief geaccepteerd worden om een institutie te vormen. (Merk ook op dat acceptatie ook een impliciet kennen van de institutie vooronderstelt.) Geen collectieve acceptatie; geen institutioneel feit en ook geen institutie. Als bijvoorbeeld de spelers de regels van het schaken aan hun laars lappen (of hun eigen regels volgen), dan schaken ze niet. Dit collectief element komt ook goed tot uiting bij geld: de reeds vermelde vormveranderingen konden alleen doorgevoerd worden krachtens de collectieve acceptatie. Maar acceptatie van een institutioneel feit is op zich is niet genoeg om een institutie in stand te houden. Seumas Miller (2001: 186-7) benadrukt dat institutionele feiten (en dus statusfuncties), naast geaccepteerd te zijn, ook moeten functioneren in een breed sociaal kader. Een chirurg bijvoorbeeld die niet kan opereren (en sluw altijd gebruik maakt van andere chirurgen als hij moet opereren) heeft wel een collectief aanvaarde status als chirurg, maar houdt met deze status geen institutie in stand. Zo ook moet geld gebruikt worden, en schaken gespeeld. Kortom, alleen een benoeming van een chirurg, geld, of het vastleggen van schaakregels is niet voldoende om de institutie in stand te houden. Deze 'functionele' component verwijst naar de

¹⁸¹ Searle 1995: 109-10

¹⁸² Searle 1995: 97-98

intrinsieke band tussen instituties en menselijk handelen waarin de functionaliteit van de statusfunctie tot uiting komt. Voor vier, zijn hiermee zeer complexe structuren te creëren. Een schaakspel is een voorbeeld bij uitstek. Alle statusfuncties samen maken de institutie “schaakspel”. Geld zit ook verweven in een heel netwerk van andere instituties, en daarmee onmogelijk om in een paar zinnen te vatten.

Ten vierde, Searle spreekt niet graag over institutionele objecten, maar liever over institutionele feiten.¹⁸³ Het probleem met objecten is dat er in de strikte zin geen institutionele objecten bestaan, zoals er fysieke objecten bestaan. De schrijver van deze thesis is tegelijk een Belgische burger, student wijsbegeerte aan de UA, zoon, lid van verschillende organisaties, etc. Dus, ook al spreken we van verschillende sociale objecten, in wezen gaat het om één en dezelfde object: de schrijver van deze thesis. In zover onze notie van sociaal object coherent is, is het dankzij sociale en institutionele feiten die altijd een oordeel inhouden. Bijvoorbeeld, dat de schrijver inderdaad een Belgische burger is, is een objectief oordeel. Maar tegelijk is er ook een duidelijk onderscheid tussen het feit dat de schrijver een Belgische burger is en dát hij ook een student is.¹⁸⁴ Er is nog een andere rede waarom het beter is te spreken over feiten in institutionele contexten: statusfuncties kunnen toegekend worden aan verschillende ontologische entiteiten zoals objecten, maar ook mensen, groepen, *speechacts* of gebeurtenissen. Door over feiten te spreken zit men niet vast aan (fysieke) objecten. Des te meer en beter benadrukt men met ‘feit’ ook de toeschouwergerelateerde dimensie. Omwille van deze redenen zal in het vervolg over institutionele feiten en niet over institutionele objecten gesproken worden.

Tijd om in een paar zinnen samen te vatten. Wij zijn gestart met het postuleren van de sociale realiteit dat wezenlijk verschilt van fysische realiteit en dat uit sociale feiten bestaat. Deze sociale feiten hebben we breed gedefinieerd als feiten geconstitueerd door collectieve intentionaliteit en symbolisatie. Vervolgens hebben we daaruit insti-

¹⁸³ Smith e.a. 2003: 301-4

¹⁸⁴ Feiten, in sociale realiteit, zijn voor Searle (1995: 12-3) altijd objectieve epistemische oordelen, gebaseerd op ontologisch objectieve en/of subjectieve entiteiten. (cf. voetnoot 179) Noteer dat ontologisch subjectieve entiteiten epistemologisch objectief beoordeeld kunnen worden. Een voorbeeld hiervan is het oordeel dat de schrijver hiervan een Belgisch burger is.

tutionele feiten gedestilleerd door aan sociale feiten een extra conditie op te leggen: statusfunctie. Verder hebben we het belang van de sociale functionaliteit en collectieve acceptatie voor institutionalisering van deze statusfuncties benadrukt. Laten ons nu keren tot instituties. Volgens Searle houden instituties institutionele feiten in stand. De in institutionele feiten geïncarneerde statusfuncties, die via bepaalde relaties vermogens verlenen aan individuen, promoten een soort gedrag en degraderen andere. Dit brengt ons to Seumas Millers definitie van instituties (cf. p69) waar hij zegt dat instituties onze gezamenlijke actie aan de hand van sociale regels, conventies en normen regulariseren. Wat Searle's analyse duidelijk maakt, en Millers veel minder, is welke sociale vormen juist instituties zijn door instituties volledig te koppelen aan institutionele feiten. Instituties zijn die handelingsstructuren die institutionele feiten in stand houden.

De kracht van Searle's opvatting is dus niet te onderschatten. Neem bijvoorbeeld een institutioneel feit zoals het "gerechtelijk systeem". Er zijn talloze andere institutionele feiten dat het "gerechtelijk systeem" overspant, en nog eens talloze plichten, rechten en verantwoordelijkheden, gerelateerd aan deze institutionele feiten die de actoren hebben en die de institutie (als functionerende en geaccepteerde structuur) in zijn geheel in stand houden. Het is bijna wonderbaarlijk hoe zoveel rijkdom en complexiteit in één term verscholen kan liggen, terwijl wij in ons spreken er zo gemakkelijk mee omgaan. Hetzelfde geldt voor 'familie', 'regering', 'ethisch handelen' (i.e. moraal!), etc. "The size of the metaphysical burden one is carrying only increases; and one sometimes wonders how anyone can bear it."¹⁸⁵

Seumas Miller (2001: 182-91) vindt dat Searle's opvatting van instituties tekortschiet. Zijn kritiek laat zich herleiden tot het feit dat hij Searle's instituties onbezield en arbitrair vindt. Millers grootste pointe is dat we vermogens niet zómaar aan objecten verlenen. Er moet een hogere *a-priori* orde bestaan die heel het toekenninggebeuren van statusfuncties waarde en redelijkheid verleent. Kortom, er moet een collectief, en dus

¹⁸⁵ Searle 1995: 4

moreel normatief, teleologisch perspectief bestaan.¹⁸⁶ Deze teleologische morele goederen, of middelen om ertoe te komen, zijn einden van instituties, en die conditioneren onze sociale normen, rollen, activiteiten en toegekende vermogens.¹⁸⁷ Want hoe anders zouden we weten hoe en welke statusfuncties toe te kennen, te verdelen, in te richten, etc.? De deontische macht van een politieagent bijvoorbeeld, is niet arbitrair, maar is gerechtvaardigd in termen van een moreel goed (e.g. wet en orde) dat tegelijk zijn functie waarde verleent. Net zo zijn universiteiten gericht naar productie van kennis, economische systemen naar het materieel welzijn, journalistiek naar het overdragen van objectieve en onpartijdige informatie aan de massa, etc.

Instituties, volgens Miller (2001 en 2007a), worden gedragen in menselijke gezamenlijke¹⁸⁸ acties gericht naar één (of meerdere) gedeelde doel(en). Ze zijn natuurlijk van oorsprong daar hun doel een natuurlijke menselijke behoefte bevredigt.¹⁸⁹ Deze naar *telos* gerichte gezamenlijke acties zijn voor hem bouwsteentjes van het teleologisch coöperatief model van sociale instituties. Een fundamenteel uitgangspunt van dit model is sociale coöperatie.¹⁹⁰ Voor zover instituties een individuele en rationele oorsprong hebben (i.e. doel) zijn ze goed vereenzelvigbaar met ideologieën. Ze zijn er

¹⁸⁶ Seumas Miller beklemtoont dit op verschillende plaatsen in zijn werk (S. 2001, 2007a). Searle verwijst ook naar het belang van teleologisch component van functies wanneer hij zegt dat “whenever the function of X is to Y [i.e. zijn karakterisering van statusfunctie], X and Y are parts of a *system* where the system is in part defined by *purposes, goals and values generally*. This is why there are functions of policemen and professors but no function of humans as such – unless we think of humans as part of some larger system where their function is, e.g., to serve God.” (Searle 1995: 19) Nochtans laat hij dit onuitgewerkt, waarschijnlijk doordat hij meer geïnteresseerd is in de ontologie van de sociale realiteit, dan in het normatief karakter ervan.

¹⁸⁷ Miller S. 2001: 193

¹⁸⁸ Seumas Miller (2001: 7; 45) postuleert dat elke menselijke actie categoriseerbaar is als menselijke individuele actie of inter-persoonlijke actie. Een gezamenlijke actie is, net als een sociale actie, een deelverzameling van een inter-persoonlijke actie. Hij definieert gezamenlijke actie als een individuele actie noodzakelijk verweekeld met een andere individuele actie in dienst van een gedeeld doel.

¹⁸⁹ Instituties ontstaan uit al dan niet natuurlijke of ideologische menselijke behoeften als hoofdproduct of bijproduct. Militaire en politionele instituties zijn de hoofdproducten van een collectieve nood aan veiligheid en orde. (Hun specifieke inrichting, zal geargumenteed worden, is afhankelijk van ideologie.) Bedrijven (als systemen van instituties) zijn een bijproduct van de collectieve behoefte aan profijtmaximalisatie. (cf. Miller 2007a)

¹⁹⁰ Een andere wijdverspreide tendens is om alle sociale actie te definiëren in termen van macht. (Miller S. 2001: 18-23) Seumas Miller (2001: 21) verwerpt machtsdimensie niet, maar bevestigt een ander, contrasterend, eigenschap van sociale actie (i.e. coöperatie).

zelfs deels door gedefinieerd.¹⁹¹ Maar wat doen we met instituties die schijnbaar geen duidelijke *telos* hebben? Uit teleologisch perspectief is doel er altijd, maar kan het, afhankelijk van tijd of plaats, bewust, latent of impliciet in handelen van actoren aanwezig zijn.¹⁹² Dit brengt ons tot het reeds gemaakte onderscheid (zie p35) tussen organisatorische en structurele instituties. Bij organisatorische instituties is doel bewust aanwezig bij institutionele actoren, bij structurele instituties aan de andere kant is het latent of impliciet aanwezig in hun handelen. Dit heeft implicaties voor corruptie: kan een structurele institutie wel gecorrumpeerd worden daar ze voornamelijk rust op sociale normen die op het eerste gezicht geen eenduidig doel hebben? We behandelen deze vraag in hoofdstuk 5.2.3.

Maar er is nog een ander onderscheid mogelijk. Millers opvatting van een collectief doel sluit bepaalde instituties uit die weer door Searle's opvatting terecht instituties genoemd kunnen worden. Bijvoorbeeld, het vaderschap is een institutie in Searle's termen daar het de vader bepaalde vermogens, plichten, rechten en verantwoordelijkheden oplegt, en zeker in traditionelere samenlevingen waar vaders nog een strikte rol hebben (bv. persoon die primair voor inkomen zorgt). Verder dient deze institutie ook geen collectief doel, maar louter een individueel, namelijk het opvoeden van eigen nageslacht. Voor zover dit doel individueel is zou Miller ze geen (sociale) institutie noemen.¹⁹³ Het probleem met zulke instituties is dat ze ondermijbaar zijn, maar oncorrumpeerbaar lijken. In hoofdstuk 5.2.2 zal het tegenovergestelde beweerd worden.

Tot slot nog een opmerking. Instituties zijn een structuur van conventies, regels en sociale normen. De sociale normen zijn "regelmatigheden in acties dat (morele) kracht bezitten in een sociale groep met leden die geloven dat ze zich ertoe moeten schikken."¹⁹⁴ Ze zijn verder onderverdeelbaar in amorele en morele sociale normen. In tegenstelling tot een conventie gebeurt navolging van de sociale norm omwille van de norm zelf, terwijl navolging van conventie gebeurt omwille van de praktische en

¹⁹¹ Een andere component dat de definitie uitmaakt is dat de activiteiten geregeerd zijn door sociale normen. (Miller S. 2001: 28; 30)

¹⁹² Miller S. 2007a

¹⁹³ Voor Miller is collectief doel noodzakelijk voor instituties.

¹⁹⁴ Miller S. 2005a: 10 — eigen vertaling, en verder ook p15-6.

nuttige gevolgen. Het probleem van onze werkwijze is dat er geen enkele institutie bestaat dat bijvoorbeeld uitsluitend bestaat uit conventionele regels. Elke institutie is altijd een mix van al deze componenten. Het beste wat we kunnen doen is ze verdelen in instituties die overwegend rusten op de conventies enerzijds, en instituties die overwegend rusten op de sociale normen anderzijds. De instituties waaronder de organisaties, organisatorische systemen, maar ook onze institutie van hoffelijkheid, horen bij instituties die vooral rusten op conventies. Organisaties hebben dan weer een duidelijk doel en zijn een deelverzameling van organisatorische instituties, terwijl hoffelijkheid als institutie een duidelijk doel mist. Institutie van de taal, net als van de belofte, zijn ambigue gevallen: hebben ze, of hebben ze geen doel? Huwelijken, giftrituelen, families, etc. zijn dan weer instituties die sterk op sociale normen steunen en vaak een duidelijk doel missen.

Bepaling van de ideologie

Freeden (1998, eigen vertaling) definieert ideologie als “bewust of onbewust gehouden ideeën, geloof en attitudes die ons begrippen van de sociale realiteit reflecteren of vormen.” Verder zegt hij dat ze “collectieve actie gericht op behoud of verandering van sociale praktijken en instituties adviseren, rechtvaardigen en bekrachtigen.” Deze visie zal vooral belangrijk zijn voor onze opvatting van organisatorische instituties. Terloops moet vermeld worden dat ideologie hier niet gebruik wordt in de pejoratieve betekenis (i.e. als historisch vervormd politiek gedachte dat bepaalde relaties van dominantie in stand houdt of versterkt) dat vaak sinds Karl Marx en Friedrich Engels ermee geassocieerd wordt. Ideologie wordt hier eerder in neutrale betekenis gehanteerd als zijnde een verzameling van verschillende families van culturele symbolen en ideeën die een rol spelen in menselijke perceptie, begrip en evaluatie van sociale (en politieke) realiteit.¹⁹⁵ Daarom mag het ook niet al te gemakkelijk met een politieke school geassocieerd worden. Twee redenen hiervoor. Politieke doctrines zijn vaak te beperkt: twee Trotskisten kunnen het bijvoorbeeld over bepaalde beleidsmaat-

¹⁹⁵ cf. Freedon 1998. Noteer dat hij schrijft “culturele symbolen én ideeën”. Op dit punt lijkt hij net als Seumas Miller te denken dat *telos* (in deze context van actie) bij culturele symbolen kwijt is, en bij ideeën aanwezig is. Deze (mogelijke) dichotomie bespreken we in hoofdstuk 5.2.

regelen oneens zijn. Politieke doctrines zeggen vaak ook niets over aspecten van de sociale realiteit die er buitenvallen, zoals bijvoorbeeld het spirituele aspect. We doelen dus op een meer omvattend begrip van ideologie: een ideologisch systeem als het ware. Tot slot nog een laatste opmerking. Corruptie, zoals hier gebruikt, heeft altijd te maken met een *de facto* toestand die het perverteert. Dat heeft implicaties voor de ideologie. Die moet op de één of andere manier aanwezig zijn; kortom: die moet geïnstitutionaliseerde zijn.¹⁹⁶ Institutionalisering, zoals reeds gezien, veronderstelt een collectieve acceptatie, waardoor ons ideologieconcept wezenlijk sociaal is, en ingeworteld is in het menselijk handelen.

In het licht van de voorgaande twee bepalingen delen we het vervolg in delen van de institutie die relevant zijn voor corruptie.

5.1. Corruptie van institutionele feiten

Institutionele feiten zijn direct verbonden met de instituties. Indien ze ondermijnd worden, dan heeft dit een directe weerslag op de instituties. Een voorbeeld om dit te illustreren:

Het verschil tussen advertenties en redactionele artikels is alom bekend. De één dankt zijn bestaan aan de advertentie-institutie, de andere aan de verslaggevinginstitutie. Journalistiek als institutie is idealiter neutraal en objectief. Advertentie-instituties hebben dit eerste vereiste niet. Dash zal altijd witter dan wit wassen, Telenet de snelste zijn, Pedigree het beste hondenvoedsel zijn, etc. Advertenties suggereren dat de producten waarvoor ze staan de beste zijn. Problemen ontstaan met advertorials. *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands* (2002) definieert het als een “advertentie die is vormgegeven als een objectief artikel.” Als advertenties nieuws dreigen te worden, kan dit op lange termijn tot de devaluatie (en dus ondermijning) van de neutraliteit van de journalistiek leiden. Voor zover er een moreel verantwoordelijke

¹⁹⁶ Een ideologie dat niet geïnstitutionaliseerd is kan *de facto* niet gecorrumpeerd worden. Massale privatisering van overheidstaken en staatseigendommen onder kapitalistisch bewind kan enigszins als *de dicto* corruptie van het communistisch ideaal gezien worden, maar niet *de facto*.

rolbekleder achter steekt, kunnen we spreken van corruptie, anders is het louter een ondermijning.

5.2. *Institutionele telos en corruptie*

5.2.1. Corruptie en het organisatorisch doel

De instituties die hier centraal staan zijn diegene met een welomschreven doel. De meeste organisaties, handelgerelateerde instituties, spirituele instituties, educatieve instituties en dergelijke, hebben duidelijk gekende (en soms zelfs formeel neergeschreven) doelen. Zoals alle organisatorische instituties ontstaan ze volgens de teleologische opvatting uit de menselijke nood. Deze nood kan men op twee manieren verstaan, zijnde ofwel natuurlijk, ofwel ideologisch van oorsprong. Bij het eerste is de nood onafhankelijk van ideologie, maar de voortvloeiende institutionele inrichting niet. Bijvoorbeeld, de mens heeft van nature nood aan veiligheid, maar hoe die veiligheid ingevuld wordt (i.e. met welke instituties) is afhankelijk van de ideologie. Het zelfde kan gezegd worden van de menselijke nood aan voedsel, een respectabel leven, vrijheid, rechtvaardigheid, commune, uitwisseling, etc. Het spreekt voor zich dat het hier niet de bedoeling is in te gaan op alle mogelijke menselijke noden, maar eerder om te laten zien welke invloed ideologie op instituties (en indirect ook op corruptie) heeft. Daartoe baseren we ons vooral op instituties die betrekking hebben op sociale ordening. Deze instituties hebben reeds een zeer lange geschiedenis en worden de dag van vandaag uitvoerig besproken in de politieke filosofie. De institutie die waarschijnlijk de meeste invloed heeft op sociale ordening, is de staat en heel het netwerk van institutionele feiten dat daaraan verbonden. We gaan ons er niet toe beperken want het is niet de enige institutie die bijdraagt tot de sociale orde. Ook economische en religieuze instituties spelen mee in de sociale ordening.

Invloed van ideologie

Ten tijde van het kolonialisme heerste er bij de Europeaan een superieur gevoel tegenover elke gekoloniseerde “primitieve” cultuur. Het was voor een stuk te wijten aan de waarden crisis veroorzaakt door ontmoetingen met andere culturen, en de daarmee samengaande poging om de Europese suprematie te bevestigen. In veel toenmalige praktijken en literatuur vindt men van deze zelfingenomenheid de sporen terug. Denk

aan civiliserende en religieuze missies, gerechtvaardig uit verschillende hoeken: theologie (met name Christendom), filosofie (natuurlijke wet), antropologie (comparatieve methode), politiek en uiteindelijk zelfs (Sociaal) Darwinisme. Het apartheidsregime in Zuid Afrika is hier een laat uitvloeisel van. Het staat bekend voor de systematische uitsluiting van zwarten uit onderwijsinstellingen, hun verbod op politieke participatie en besluitvorming, en hun verbod op gemengde seksuele relaties of gemengd huwelijken.¹⁹⁷ Wat is het probleem hier? Collectieve acceptatie en functionaliteit. Instituties die het apartheidsregime ondersteunden werden onderhouden door de opvattingen van de meeste blanken en (naar alle waarschijnlijkheid ook) van vele zwarten.¹⁹⁸ Het systeem hield vijftig jaar stand en bezweek uiteindelijk omwille van internationale druk. Dit getuigt van een ingewortelde en geïnstitutionaliseerde ideologie dat de inferioriteit van de zwarten en superioriteit van de blanken rechtvaardigde.

Naast het apartheidsregime hadden we nog, om een paar te noemen, het eugenetisch beleid in de Angelsaksische landen, voornamelijk gepromoot uit het Sociaal Darwinisme, en de millenniadurende rechtvaardiging van slavernij door religies en 's wereld prominentste denkers. Wat doen we met zulke ideologieën die bepaalde groepen mensen discrimineren? Uit ons *hedendaags* standpunt zijn zulke instituties op morele gronden absoluut verwerpbaar en zelfs in strijd met de fundamentele rechten van de mens (cf. p55). Indien we veronderstellen dat er *toen* geen sprake was van zulke immoraliteit, dan volgt dat de ideologie een moraliteitsverandering met zich meebrengt. Dit wil nog niet zeggen dat moraliteit een ideologie veronderstelt. Bepaalde morele rechten, zoals het recht op leven, lijken onafhankelijk van ideologie. Het is eerder zo, dat een deelverzameling van de moraal mee met de ideologie verandert. Daar ideologie op sociaal niveau een rechtvaardigende functie heeft, gaat het om rechtvaardigheid (als deelverzameling van moraal.) Rechtvaardigheid, voor zover het op morele redelijkheid gebaseerd is, strookt met ons concept van moraliteit dat meespeelt in corruptie. Daar rechtvaardigheid afhankelijk is van ideologie, is corruptie er deels ook van afhankelijk.

¹⁹⁷ Miller S. 2001: 22-3; 141 en 2007a

¹⁹⁸ Miller S. 2001: 31 — eigen parafrase

Onze samenlevingsvormen veranderen voortdurend en de vraag naar rechtvaardigheid wordt keer op keer terug gesteld, zij het in een andere vorm.¹⁹⁹ In Middeleeuwen bijvoorbeeld stond de juiste relatie tussen staat en kerk op het spel; in de vroege moderne tijd stond de juiste inrichting van de staat op het spel (i.e. absolutisme tegen constitutionalisme); in de negentiende eeuw brachten industriële ontwikkelingen nieuwe vragen naar voor, zoals de vraag naar rechtvaardige inrichting van het economie- en welvaartsysteem: vragen die nog tot op de dag van vandaag geen eenduidig antwoord hebben.

Veel politieke en sociale denkers hebben systemen ontworpen om deze prangende sociale vragen op te lossen. Volgens Plant (1998) veronderstelden ze allemaal dat “om een bepaalde reeks politieke regelingen te rechtvaardigen ze de basisbehoeften, de aandrijvingen, de wensen, de belangen en de doeleinden van mensen moesten begrijpen.” Hij onderscheidt twee duidelijke karakteristieken in al hun pogingen. Allereerst zijn ze kennistheoretisch van funderende aard voor zover hun conceptie van de goede politieke orde rust op een objectieve ware opvatting van de menselijke natuur. Vervolgens zijn ze universalistisch van aard voor zover hun opvatting van de menselijke natuur niet beperkt is tot een bepaalde cultuur of gemeenschap, en hun conclusies leiden tot een algemeen begrip van de gemeenschap en de politiek. In wat volgt, wordt kort de Hobbesiaanse verdediging van de staat als voorbeeld gegeven.

Voorbeeld: Hobbesiaanse verdediging van de staat

Al van oudsher speculeert men over hoe de mens zou leven buiten een sociale, politieke en geciviliseerde samenleving, eenzaam, zonder kleren, vuur, huizen, wet en regering. De opvattingen variëren tussen twee extrema's: enerzijds het met joods (en later christelijk) gedachtegoed beïnvloede Gouden Tijdperk en anderzijds een duistere (vervallen) presociaal tijdperk. Reeds rond 60 v. Chr. vinden we, aansluitend bij deze tweede interpretatie, bij Lucretius, een Romeins poëet en filosoof, speculaties over gebreken en gevaren van de prepolitieke conditie. Hij distilleert hieruit het belang van

¹⁹⁹ cf. Miller D. 1998

wederzijds voordelige overeenkomsten voor het overleven van de mensheid.²⁰⁰ Thomas Hobbes, de 17-eeuwse Britse politieke filosoof, beschrijft deze natuurlijke toestand en zijn implicaties voor de mens in navolging van deze, voor zover we ze met enig recht de Epicurische inzichten mogen noemen,²⁰¹ uitvoerig in zijn *Leviathan*.

Hobbes vertrekt daar van de premisse dat alle mensen relatief gelijk zijn in mentale en fysieke capaciteiten. Verder verlangen mensen ook vaak naar hetzelfde, en gekoppeld aan het feit dat er in natuurlijke toestand geen exclusieve eigendomsrechten bestaan (tenzij *de facto*) en goederen relatief schaars zijn, zijn eindeloze conflictsituaties voor de hand liggend. Om deze conflictueuze component bij te staven beroept hij zich op voorgaande theorieën van de menselijke natuur die competitiviteitdrang, vrees en trots centraal stellen. Deze drie duurzame menselijke eigenschappen zijn in zekere mate vindbaar in elke individu. Hobbes stelt dat in zo'n natuurlijke toestand deze conflict-versterkend werken en onvermijdelijk leiden tot een oorlog van allen tegen allen.²⁰²

Tegelijk ziet Hobbes oorlog ook als het “grootst mogelijk kwaad waarin praktisch niemand bewust zich aan zou willen zondigen.”²⁰³ De vraag is dan wat ons te doen staat om niet in dat grootste kwaad te ontsporen? Hobbes' antwoord is om onszelf er toe te verplichten ons “recht op alles” op te geven. Maar het probleem dat zich hierbij voordoet is dat niemand zich aan iets wil binden wat zijn leven in gevaar kan brengen.²⁰⁴ Vandaar Hobbes' bekende uitspraak: “Covenants, without the Sword, are but

²⁰⁰ Hoekstra 2007: 113

²⁰¹ Kinch Hoekstra (2007: 127) merkt op dat deze opvatting van rechtvaardigheid als overeenkomst om elkaar niet te benadelen en die dus in wezen sociaal is, kan teruggevoerd worden tot Epicurische opvattingen over rechtvaardigheid. In deze context verwijst hij naar Clarendon, die denkt dat Hobbes zijn ideeën van natuurlijke toestand en uitvinding van regering juist uit deze traditie put.

²⁰² “Competition drives men to master the persons, wives, children, and cattle of others; diffidence, to defend them with violence; and glory, to attack others ‘for reputation’, whether of themselves or ‘their kindred, their friends, their nation, their profession, or their name’.” (Hoekstra 2007: 119)

²⁰³ Sorell 1998

²⁰⁴ Dit probleem noemt men het ‘collectieve actie probleem’. Het houdt in dat een persoon die (in het licht van de *prisoner dilemma*) rationeel zijn doelen nastreeft mogelijk keuzes zal maken die tot collectief irrationele (i.e. in dit geval niet Pareto-optimale) uitkomsten leiden. (Kymlicka 2002: 130) Hobbes zelf anticipeerde dit ook. Gezien de risico's van coöperatie in natuurlijke toestand zeer hoog zijn (leven en dood staan op het spel en wantrouwen is dus groot, en het gaat ook meestal om een eenmalig spel) is iedereen redelijkerwijze geneigd om niet te coöpereren. Degene die toch unilateraal coöperereert wordt, zoals Hobbes zegt, als een prooi gezien. (Hoekstra 2007: 115) We kunnen hieruit opmaken dat oorlog

Words, and of no Strength to secure a man at all.”²⁰⁵ In de Soeverein ziet Hobbes de *Sword* die onpartijdig de middelen tot vrede voorschrijft, maar ze tegelijk ook afdwingt. Dus ook al is de natuurlijke toestand één van vrijheid, gelijkheid en de meest extensieve (*de facto*) rechten, het is er ook één dat de mensen in vernietiging en miserie leidt. Maar door zich aan de Soeverein te onderwerpen ruilt de mens bewust een aantal van zijn vrijheden in voor een groter eigen en algemeen goed (bv. sociale orde). Soeverein is als een verslossing.²⁰⁶ En die is er al zegt Hobbes; wat men te doen staat is die te omarmen.²⁰⁷

Sporen van Hobbes’ denken vinden we vandaag de dag bijvoorbeeld terug in de rechtvaardigheidstheorie van David Gauthier (i.e. rechtvaardigheid als wederzijds voordeel) en bij Thomas Donaldson and Thomas W. Dunfee die sociaal contract als een theoretisch middel ter verdediging van coöperaties gebruiken.

Ideologie rechtvaardigt instituties

Er zijn minstens twee manieren waarop zulke ideologieën invloed hebben op corruptie. Ten eerste vormen of rechtvaardigen ze instituties. Zoals reeds gezegd is Hobbes één van de vele denkers die een bepaalde visie van institutie wil rechtvaardigen en funderen in een ideologie. Willend of niet, hij houdt daarbij een overtuigend antianarchistisch betoog. Regeringen zijn er, door de mens en voor de mens, met als inzet een beter leven. Men accepteert de regering als expressie van publieke affiniteit. Tegelijk speelt de plaats van religie een grote rol in zijn *Leviathan*. Zijn gedachten, net als die van anderen, werden gepopulariseerd en verheven tot een standaard in elk politiek debat. Nieuwe ideologieën werden gecreëerd. Net zoals zulke ideologieën gebruikt werden om instituties te vormen, werden andere gebruikt om ze te desintegreren. Utilitarisme bijvoorbeeld begon als doctrine bij ‘Filosofische Radicalen’ die de feodale Engelse samenleving bekritiseerden.²⁰⁸ Tegelijk is het tegenwoordig onbruikbaar in han-

niet alleen een natuurlijk oorzaak van de menselijke passies is (i.e. Hobbes’ initieel antwoord), maar tevens een redelijke strategie voor de eigen veiligheid (i.e. Gauthiers antwoord).

²⁰⁵ Ryan 1996: 226

²⁰⁶ Hoekstra 2007: 122

²⁰⁷ Hoekstra 2007: 113

²⁰⁸ cf. Kymlicka 2002: 45-8

den van minderheden die voor hun rechten vechten. Die minderheden vinden hun steun dan weer in het liberaals gedachtegoed. En het gaat zo maar verder.

Fundamentele vragen over inrichtingsvormen van onze organisatorische instituties staan hier op het spel en die ideologieën trachten ze rechtvaardig op te lossen.²⁰⁹ Bijvoorbeeld, wat staatsautoriteit betekent en of individuen een morele plicht hebben zich eraan te onderwerpen. Wat daarbij de beste staatsinrichting is qua vorm en structuur? Voor hoever de staat neutraal moet zijn ten opzichte van bepaalde sociale vormen (zoals religie)? Wat de principes zijn die beslissingen moeten leiden? Welke sociale waarden mogen meespelen en welke niet? Etc. Geen enkele van deze vragen kan beantwoord worden los van een ideologie.

Volgens David Miller (1998) is tegenwoordig het liberaal gedachtegoed het meest invloedrijke, maar tegelijk staat het van verschillende kanten onder druk. Wat de universele aanspraak van de staat en de neutraliteit ervan betreft, staat het onder druk van het communitarisme. Uit het oogpunt van distributieve rechtvaardigheid staat het onder druk van het libertarianisme. Het liberaal onderscheid tussen private en publieke sfeer staat onder druk van feminisme. Verder staat het liberaal beleid ook onder druk van verschillende milieubewegingen die argumenteren dat de liberale affiniteit met markteconomie en consumptie, als middelen tot persoonlijk goed, onvoldoende is om huidige milieu-uitdagingen aan te pakken. Wat doen we met zo'n conflicterende ideologieën? Is één anarchist voldoende om een geïnstitutionaliseerd liberaal systeem systemisch corrupt te vinden? Waarschijnlijk niet, net zoals één hamburger noch de politieke institutie, noch de integriteit van de agent zal perverteren. Een verder ongespecificeerd niveau van publieke afkeur moet altijd bereikt zijn om over corruptie te kunnen spreken.

Ideologie scheidt een beeld van corruptie

²⁰⁹ David Millers' (1998) artikel is in dit opzicht zeer goed daar het een samenvattend werk van politieke filosofie vormt en daarbij verwijst naar een handvol andere politieke kwesties die behandeld worden in vorm van artikels in de *Routledge Encyclopedia of Philosophy*.

Verder bieden deze ideologieën, naast rechtvaardiging, ook betekenis aan corruptie. Corrupt persoon is iemand die zijn rede niet consulteert voor hij naar zijn neigingen luistert. Algemener gezegd is corruptie een (moreel) onvermogen van de actor om zich op een redelijke en onbaatzuchtige wijze te engageren voor nationale symbolen en instituties die de gemeenschappelijke welvaart ten goede komen.²¹⁰ Het is een door eigen belang gedreven misbruik van beperkingen van het instituut (i.e. de staat die onmogelijk alles kan controleren). Een treffend voorbeeld dat Wabanhu aanhaalt is Joseph Mobutu's kleptheocratisch en flagrant corrupt regime in Zaïre:

“Mobutu and his cronies knowingly and shamelessly through grand corruption supplied by western mining corporations operating in Zaire, looted natural resources and national riches of Zaire for self and family and friends enrichment. Mobutu is reported to even have advised public officials saying: *If you steal, do not steal too much at a time. You may be arrested. Steal cleverly ('yiba na mayele'), little by little.*”²¹¹

Het spreekt voor zich dat Mobutu's praktijk een zeer efficiënte manier is om een corrupte cultuur te creëren. Het frustreert en verzwakt de moraal van eerlijke ambtenaren (vooral als corruptie van hiërarchisch hogere posities komt waartegenover men vaak machteloos staat). Corruptie infecteert gemeenschappen “met moreel verval en fatalisme, resulterend in hopeloosheid en inactie.”²¹²

We kunnen Hobbes' visie uitbreiden door families, gemeenschappen, naties of staten als primaire elementen van zijn natuurlijke toestand te beschouwen.²¹³ Interessant dan is de vraag die rijst: hoe zit het met internationale relaties waar geen suprême macht is, of waar een bepaalde natie of staat doorgaat als *power irresistible*? Internationale relaties worden dan authentieke relaties van oorlog of respectievelijk onderwer-

²¹⁰ Patrik Dobel samengevat door Wabanhu (2008: 82 en p132). Of gelijkaardig: “for [Colin] Leys, the existence of a standard of behavior according to which the action in question breaks some rule, written or unwritten, about the proper purposes to which a public office or a public institution may be put is one of the circumstances under which actions are called corrupt. A corrupt act must break or pervert a rule.” (Wabanhu 2008: 36)

²¹¹ Wabanhu 2008: 79

²¹² Wabanhu (2008: 120) citeert Kathleen A. Getz.

²¹³ Volgens Hoekstra (2007: 117-118) nam Hobbes hieromtrent geen consistente positie.

ping.²¹⁴ Hier raken we aan de afhankelijkheidstheorie die zegt dat het Westen de afhankelijkheidsrelaties met ontwikkelingslanden onderhoudt (al dan niet bewust, maar wel actief) door verschillende beleidsmaatregelen en initiatieven zolang ze op één of andere manier profitabel zijn. In deze context schrijft Wabanhu (2008: 50): “Robert Calderisi is correct when he suggests that if corruption in Africa binds elite together, political correctness in the West adds a final touch on Africa’s misery.”²¹⁵

Ideologie kan ook, maar moet niet, een rol spelen in de beoordeling van corruptie. Bardhan (1997: 1330) noteert bijvoorbeeld dat liberale economen zeer snel geneigd zijn de schuld voor systemische corruptie bij de over-regulariserende staat te steken. Oplossing voor corruptie is dan volgens hen privatisering en liberalisering. Dit werd reeds als een anticorruptie-maatregel toegepast in Tanzania in 1995, waar een jaar later aan het licht kwam dat corruptie, tegen de verwachting in, significant gestegen was.²¹⁶ Bij radicale verdedigers van vrije marktstructuren (i.e. libertariërs) speelt moraliteit ook een rol. Ze zijn immers van mening dat de vrije markt inherent rechtvaardig is, onafhankelijk van het gevolg ervan.²¹⁷ Anderzijds zijn meer socialistisch geaffilieerde auteurs het hier natuurlijk niet mee eens. Hun rechtvaardigheidsopvatting (i.e. ideologie) kan meespelen bij onzekere grensgevallen, en bepalend zijn voor hun uiteindelijke evaluatie.

Voorlopige conclusie

Ideologie heeft een indirecte implicatie voor corruptie. Daar corruptie noodzakelijk moraliteit impliceert, en voor zover deze moraliteit volledig afhankelijk is van de ideologie, is corruptie, naast de andere vereisten, afhankelijk van het moraliteitsbegrip van deze ideologie. Wanneer een geïnstitutionaliseerde ideologie moreel onhoudbaar wordt, dan wordt de institutie die het concretiseert als corrupt bestempeld. Dit brengt ons tevens tot de grens van onze analyse. Voor degenen die hier een ultieme ontkno-

²¹⁴ Dit is de teneur van Miller (S. 2005a: 33) wanneer hij zegt onbalans van macht zeer corruptiecon-
ductief is. Hij geeft verder een handvol voorbeelden in deze context.

²¹⁵ Verder verwijst Wabanhu (2008: 49) ook naar Robert Durward die zegt dat “the west likes corrupt,
oppressive regimes, as they are more likely to support western interests.”

²¹⁶ Wabanhu 2008: 73

²¹⁷ Kymlicka 202: 102

ping verwachtten, met winnaars en verliezers, ultieme ideologieën en schijnideologieën, spijt het ons, maar dat kunnen we niet geven. Zo'n conclusief antwoord zou zélf dreigen te vervallen in een ideologie, en ons betoog in een cirkelredenering. Volgens David Miller (1998) kan daarom het werk van een filosoof louter bestaan in het nagaan van de vooronderstellingen. En dit is juist wat we in dit hoofdstuk hebben gepoogd: vooronderstellingen van corruptie nagaan.

Ideologie scheidt ook ons beeld van corruptie. We hebben dit geïllustreerd aan de hand van de Hobbesiaanse contracttheorie, maar het moet er niet toe beperkt worden. In dezelfde lijn kunnen we argumenteren uit Rawlsiaanse of Gauthieriaanse visie op rechtvaardigheid, Gehlens opvatting van instituties, etc. Dit gaan we niet doen om niet nodeloos uit te wieden. Het voldoet hier op te merken dat de structuur van het betoog altijd dezelfde is: een ideaal wordt naar voren geschoven, corruptie perverteert die en krijgt tegelijk uit dat ideaal een betekenis. Tot slot willen we nog bemerken dat veel definities van corruptie, maar tegelijk ook afkeuringen ervan, hun oorsprong vinden in zulke ongeëxpliciteerde, maar wel impliciet aangenomen ideologieën.

5.2.2. Corruptie en het individueel doel

Sommige vormen van instituties lijken op het eerste gezicht oncorrumpeerbaar. Vaderschap is er zo één. Een gevalschets illustreert dit.

Stel u een gedramatiseerd voorbeeld voor van een slechtbetaalde politieagent die met zijn werk zijn kinderen amper een respectabel leven kan garanderen. Volgens Searle's theorie is het politieagentschap een institutie, daar het de agent bepaalde vermogens, plichten, rechten en verantwoordelijkheden toekent. Maar wat vaak over het hoofd gezien wordt is dat deze persoon ook een andere rol heeft, namelijk vader zijn. Vaderschap is ook een institutie, in Searle's termen, daar het de agent ook bepaalde vermogens, plichten, rechten en verantwoordelijkheden oplegt, en zeker in traditionelere samenlevingen waar vaders nog een strikte rol hebben (bv. persoon die primair voor inkomen zorgt.) Zo is onze politieagent een dubbelrolbekleder.²¹⁸ En, zoals we zullen

²¹⁸ Op rollen en de daaruitvloeiende belangenconflicten komen we uitvoerig terug in hoofdstuk 5.3.1.

zien, zijn dubbele rollen zeer geleidend voor corruptie. Het is duidelijk dat indien er een belangenconflict ontstaat, en onze agent voor zijn familie kiest, hij de politionele institutie ondermijnt, en indien moreel verantwoordelijk, we terecht ook kunnen spreken van corruptie. Wanneer hij echter “de andere weg” kiest (i.e. als hij voor politie kiest en zijn vaderschap ondermijnt), zal niemand geneigd zijn om over corruptie te spreken.

We kunnen deze ondermijning van vaderschap ook veel plastischer voorstellen. Neem gewoonweg een dronkaard die zijn kinderen systematisch verwaarloost en geen enkele verantwoordelijkheid opneemt voor hun welzijn. Hij zal veroordeeld worden door zijn directe sociale omgeving (i.e. denk terug aan het feit dat meeste instituties ook een formeel en/of informeel sanctiemechanisme hebben), maar niemand zal hem corrupt noemen. Natuurlijk rijst dan de vraag waarom men het geen corruptie noemt. Waarom kan het vaderschap niet gecorrumpeerd worden, en het politieagentschap wel? Waar ligt het probleem? Is onze opvatting van instituties te simpel, of is onze alledaagse opvatting van corruptie gewoonweg fout? Beide zijn eigenlijk problematisch. Indien we analyseren wat het verschil is tussen het politieagentschap en het vaderschap, dan zien we dat ze beide in kader en dienst van een hoger doel staan. Maar het soort doel is anders. Het vaderschap staat in dienst van het opvoeden van eigen nageslacht (i.e. individueel belang), het politieagentschap in dienst van de sociale veiligheid (i.e. collectief belang). Deze tweede strookt veel beter met corruptie in onze context voor zover het een sociaal karakter heeft. Het is ook de vorm van corruptie waar veruit het meest over geschreven is. Maar rechtvaardigt dit het “niet-corrupt-zijn” van het eerste geval?

We kunnen onze hypothese (i.e. dat corruptie alleen te maken kan hebben met collectief belang) toetsen aan de hand van een gedachte-experiment waarbij we het vaderschap in het kader van een collectief doel steken, en kijken of er dan bij ondermijning sprake kan zijn van corruptie. Stel u dan voor dat de statusfunctie ‘vader’ instaat voor opvoeding van kinderen van een bepaalde sociale groep (i.e. gelijkaardig aan een kleuterleider; maar dan met vaderlijke functies in de klassieke betekenis). Door de belangen dat anderen hebben in de functie van deze vorm van ‘vader’ zullen ze veel

sneller geneigd zijn om over corruptie te spreken indien hij via zijn rol de institutie begint te ondermijnen. Dit suggereert dat ons hypothese juist is.

We kunnen ze verder staven aan de hand van verschillende standpunten van observeerders van de institutie. Standpunten kunnen we in drie groepen verdelen: enerzijds het interne en externe standpunt, en het interne standpunt kan nog onderverdeeld worden in het primaire en secundaire standpunt.²¹⁹ Nemen we als voorbeeld het huwelijk. Het huwelijk is een institutie daar het collectief aanvaard en functioneel is, en het aan de gehuwden een aantal plichten en rechten verleent. Vanuit het standpunt van de gehuwden (i.e. primaire interne deelnemer), versterkt het huwelijk een belofte van levenslange verbintenis. Uit hun standpunt dient het dus alleen hun belang. Indien één van de partners overspel pleegt zijn we niet geneigd om over corruptie te spreken. Maar een bisschop (als secundaire interne deelnemer) ziet uit zijn standpunt het huwelijk als een vereering van God en een institutie dat sociale stabiliteit produceert. Met andere woorden: hij ziet het huwelijk wel in dienst van het collectief belang, en uit zijn standpunt kan hij overspel als corruptie van dat ideaal bestempelen. Tot slot zou een externe observeerder, zoals de antropoloog Claude Lévi-Strauss bijvoorbeeld, eventueel huwelijk uit zijn structuralistisch paradigma als een vorm van symbolische communicatie kunnen zien. Voor zover overspel zo'n structuur perverteert is het ook corruptie.

Nu, het feit dat wij (als niet-deelnemers) niet geneigd zijn om zulke gevallen als corrupt te zien, maakt nog niet dat ze effectief niet corrupt zijn. Het vaderschap, net als het huwelijk, zijn morele instituties voor zover iedereen ze kent en accepteert, en niet irrationeel vindt erdoor geleid te worden.²²⁰ Indien hun ondermijning bewerkstelligd wordt door een corruptor, dan hebben we geen voldoende redenen om niet over corruptie te spreken. Voor de ondermijning van zo'n vaderschapinstitutie is natuurlijk veel meer dan één 'ontrouw' persoon nodig. Corruptie geschiedt hier veel gemakkelijker op individueel (i.e. persoonlijk) niveau, en de rede hiervoor is heel simpel: insti-

²¹⁹ Distinctie en voorbeelden gebaseerd op Searle 1995: 98-9

²²⁰ Gert (2008), en zie ook p53 voor definitie van moraal.

tuties (noteer: eender welke soort) zijn constitutief voor onze identiteit. Dit is zo, daar agenten in verschillende institutionele rollen participeren. Ons gehuwde persoon kan tegelijk ook een Belg zijn, Hells Angel, christen, liberaal, etc. Voor zover een individu deze institutionele feiten internaliseert en zich er genoeg mee identificeert, wordt het een zaak van integriteit voor dat individu om zich te gedragen conform de overeenkomstige instituties, en een potentieel gevaar voor zijn individualiteit indien hij het niet doet. Seumas Miller (2001: 139-140) verwijst in deze context naar moreel recht-schappen politieagenten die verleid worden, vervallen in corrupte activiteiten en uiteindelijk ontmaskerd worden. Zelfmoord blijkt in zo'n gevallen geen ongewoon resultaat te zijn.

Kritiek hier is dus gelijkaardig in vorm met die door Caiden (1977) gemaakt tegen revisionisten.²²¹ Wanneer er geen organisatorische corruptie bestaat, wil het nog niet zeggen dat er geen corruptie bestaat. Corruptie kan bestaan, maar onder een andere vorm. In dit geval persoonlijke en/of "individuele" corruptie. Indien we ons beeld van corruptie beperken tot slechts de organisatorische, en door allerlei anticorruptie-maatregelen alleen de organisatorische volledig uit ons samenleving bannen, dan kan het neveneffect hiervan zijn dat we corruptie slechts verplaatsen van organisatorische instituties naar instituties met individuele doelen. Japan bijvoorbeeld wordt vaak afgebeeld als een natie waar bedrijven op de eerste plaats komen, en familie op het tweede. Dit is een perfect geïnstitutionaliseerd geloof (als norm dat de actoren leidt) dat kan dienen om organisatorische corruptie in te perken. Maar let op: elke keer er een belangconflict rijst zal de actor voor zijn bedrijf kiezen en daarmee zijn familie ondermijnen; een act die uit deze analyse als corrupt gezien kan worden.

5.2.3. Corruptie en de afwezigheid van het doel

Structurele instituties zijn niet uit de hemel gevallen. Volgens de teleologische opvatting van instituties zijn alle instituties oorspronkelijk ontstaan uit oplegging en collectieve acceptatie van statusfuncties aan sociale objecten. Het is volkomen aannemelijke

²²¹ "Corruption does not disappear when it becomes entrenched and accepted: rather it assumes a different form [...]" (Caiden 1977: 306) Caiden vestigt aandacht op de corruptievorm die in deze thesis systemische corruptie genoemd wordt.

dat de oorspronkelijke actoren morele actoren (i.e. actoren met morele en instrumenteel rationele redenen) waren. Nu is het doel verdwenen (i.e. latent of impliciet geworden)²²² en zijn alleen institutionele vormen overgebleven als deelvorm van cultuur. Ze worden in stand gehouden omdat de actoren er zich sterk mee identificeren en lange termijnverbintenissen maken.²²³ Maar daar we geen eenduidig doel meer hebben kunnen we alleen veronderstellen dat er ooit achter een ideologie schuilde.²²⁴

We eten op bepaalde manieren, kleden ons afhankelijk van waar we heengaan, spreken een bepaald dialect, zijn geneigd om bij bepaalde gelegenheden giften te geven, etc.²²⁵ Het zijn stuk voor stuk allemaal traditioneel doorgegeven instituties die ons handelen structureren en waarbij we ons (meestal) het doel niet afvragen. Iemand die ze niet navolgt handelt ongepast, maar is daarom nog niet corrupt. Daar we geen eenduidig doel meer hebben, maar slechts de structuren (bestaande uit regels, conventies en sociale normen waarvan men niet (meer) de rationele basis kent), hebben we nog enkel de moraal waaraan we deze instituties kunnen onderwerpen. Zo werd bijvoorbeeld nepotisme vóór de Franse Revolutie en de scheiding van het publieke en het private niet gezien als corrupt, maar eerder als een cultureel aanvaarde praktijk die de basis van regeren vormde.²²⁶ Maar tegelijk werd het op moreel-rationele gronden negatief geëvalueerd. Na de Franse Revolutie werd nepotisme stilaan verdrongen uit de

²²² Het collectief doel is volgens Seumas Miller (2007a) altijd bewust, latent of impliciet in handelen van actoren aanwezig. Daar het doel nooit weg is zijn de gezamenlijke acties van deze actoren gewijd aan de realisatie van dit collectief doel.

²²³ Volgens Searle (1995: 117) is het omdat mensen institutionele feiten blijven erkennen. Bijvoorbeeld, van het moment dat een gemeenschap eigendomsrechten stopt te aanvaarden, zoals in een revolutie, stopt de institutie van het eigendom ook met bestaan.

²²⁴ Foucault van genealogie is iemand die deze visie aanhangt. (Visker 2007: 126-7) Daar hij nog machtsrelaties constitutief ziet voor menselijke acties, zijn zo'n instituties altijd ten voordele van iemand. Instituties lijken dan op ideologieën in Marxistische zin.

²²⁵ Hier wordt bedoeld op de handelingen en de rituelen gebaseerd op gewoonte, traditie en cultuur. Van het moment dat mythen (in de vorm van rechtvaardiging of verklaring) een rol beginnen spelen, hebben we te maken met organisatorische instituties.

²²⁶ "Nepotism, venality, exploitation of public function for private profit, were not only usual but also served needs of the crown which could not be fulfilled through more legitimate channels." (Caiden 1977: 305)

publieke sfeer daar het het onpartijdigheidsideraal perverteerde (i.e. organisatorische corruptie veroorzaakte).²²⁷

Het is wel zo dat een externe observator, zoals een antropoloog, die in deze instituties wel een functie of doel ziet (zoals het behoud van sociale orde en cohesie) de ondermijning van structurele instituties als corruptie kan zien.

5.3. Institutionele structuur en corruptie

Structuur is een wezenlijk component van de institutie. We argumenteerden eerder dat instituties menselijk gedrag structureren. Voor zover we deelnemen aan bepaalde instituties kan van ons gezegd worden dat we rollenbekleders zijn van die instituties. Rollen leiden ons gedrag en zijn formeel (meestal bij organisatorische instituties) of informeel (meestal bij structurele instituties) gespecificeerd. Rollen sturen ons gedrag aan de hand van regels, conventies en sociale normen (waaronder ook morele normen). Ze vormen de structuur van de institutie.

5.3.1. Corruptie in organisatorisch structuur

Miller (S. 2001: 28; 2007a) definieert de institutionele structuur als bestaande uit een aaneenkoppeling van (formele en van) elkaar afhankelijke rollen gevestigd in een kader bepaald door wetten, conventies en sociale normen. Deze rollen zijn op hun beurt gedefinieerd door abstractie (of specificatie) van taken en (gezamenlijke) procedures.²²⁸ Miller doelt hier vooral op organisaties. In organisaties (als systemen van instituties)²²⁹, worden taken en (gezamenlijke) procedures voorgeschreven in formele reguleringen of de officiële doctrine van de organisatie. Het moreel aspect wordt toegelicht door beroepsethiek (bv. politie-ethiek, medische ethiek, etc.), *codes of conduct*, etc. Deze specificeringen bepalen de omschrijving van de rol en de al dan niet toelaatbare acties van agenten qua rolbekleders.

²²⁷ cf. Caiden 1977: 304. De corruptor is hier een structurele institutie: corruptie is systemisch. We behandelen systemische corruptie veroorzaakt door structurele instituties in hoofdstuk 5.3.2.

²²⁸ Op hun beurt staan ze in functie van de realisatie van het institutioneel doel. (Miller S. 2001: 172)

²²⁹ cf. voetnoot 260.

We koppelen hier Millers visie van rollen aan Searle's meer algemene opvatting van instituties aan de hand van het concept van belangen. Het hebben van belangen is een consequentie van institutionele feiten. Zoals geargumenteed (p72), verlenen staatsfuncties mensen bepaalde vermogens, plichten, rechten en verantwoordelijkheden. We noemen ze samen de belangen. Voor zover dat personen participeren in die instituties, en er dus rolbekleders zijn, zijn ze onderworpen aan een formeel of informeel, maar wel door de rolbekleider gekend belang. Een belangenconflict ontstaat wanneer (1) het belang van de rol in conflict komt met het eigen belang of (2) wanneer het belang van de rol in conflict komt met een ander belang van een rol.²³⁰

Prototypische gevallen van belangenconflicten zijn vaak psychologisch gestimuleerd (i.e. ideologie, keuze, etc.) en dus zelfgecreëerd. In navolging van onze analyse van corruptie zullen we hier spreken van al dan niet moreel verantwoordelijk zijnde van persoon X voor de creatie van belangenconflicten. Maar niet alle belangenconflicten zijn zelfgecreëerd. Soms zijn ze ook inherent aan een institutionele structuur, en is moreel verantwoordelijke dan ook ver te zoeken. Zo'n vorm van belangenconflict zal besproken worden in het laatste deel.

Ideologie en belangenconflicten

Institutionele corruptie kan veroorzaakt worden door ideologische redenen. In de inleiding hebben we het voorbeeld gegeven van een journalist die constant ongegronde en ongunstige informatie verschaft over een bepaalde politieke partij met als doel de beïnvloeding van het electoraal proces. Op zich is dit een ondermijning van zijn rol als journalist en de journalistiek als institutie. Daar journalistiek moreel verantwoord is en hij moreel verantwoordelijk is voor zijn acties, is dit een ondubbelzinnig geval van corruptie. Indien de journalist dit doet omdat hij het volledig oneens is met het beleid van die partij, dan handelt hij uit ideologische redenen.

Zelfgecreëerde multirol-belangenconflicten

²³⁰ Definitie is geïnspireerd door Seumas Miller 2005a: 46. Noteer dat bij (2) verschillende belangen niet noodzakelijk verschillende rollen veronderstellen.

De klassieke gevallen van zelfgecreëerde corruptie zijn rolbekleders wiens rolvereisten conflicteren met hun private belangen. Zulke rolbekleders verlenen zich tot corrupte praktijken voor zover ze zich in hun handelen laten leiden door hun private belangen. Het faillissement van Enron is hier een uitstekend voorbeeld van. We hebben in de inleiding (p8) reeds de gevolgen beschreven. De vraag die we hier stellen is hoe zoiets kon gebeuren. Uit onderzoek van het faillissement bleek dat verschillende sleutelfiguren grote baat hadden in (of zelfs verblind waren door) het succes van Enron en systematisch daartoe hun institutionele rollen in functie ervan perverteerden. Grote belangenconflicten speelden mee. Hier volgt een overzicht.

“Wendy Gramm, voorzitter van [Enrons] intern auditcomité en echtgenote van senator Phil Gramm, werd in haar liefdadigheidswerk uitgebreid gesteund door Enron. Het bedrijf was bovendien hoofdsponsor in de campagne van de senator. Lord Wakeham, voormalig Brits minister en een ander belangrijk extern lid van het intern auditcomité, was tegelijk ook een actief consulent voor Enron. De externe auditor, Andersen [i.e. een bedrijf dat gelijkaardige functies vervulde bij andere grote bedrijven], bleek niet alleen de boekhouding te controleren, maar trad tevens op als consulent voor Enron. Voor boekjaar 2000 ontving Andersen van Enron 25 miljoen dollar voor pure auditing en 27 miljoen dollar voor consulentopdrachten. [...] Tegenover beleggers bleven investeringsbanken een koopadvies verstrekken tot net voor de instorting van Enron. [...] Ten slotte heeft het topmanagement, dat via optiepakketten belangrijke hoeveelheden Enron-aandelen had, nooit het initiatief genomen om de situatie recht te zetten. Blijkbaar was de mogelijkheid van grote kortetermijnwinsten, een rechtstreeks gevolg van de beloningsstrategie via optiepakketten, belangrijker dan het langetermijnoverleven van het bedrijf. [...]”²³¹

Het systeem heeft hier ook zijn steentje bijgedragen: beursgedreven kapitalisme waarin *earnings per share* centraal staan zet managers onder grote druk om cijfers te presenteren die beter zijn dan wat ze in werkelijkheid zijn. Koppel aan de rol van de manager de rol van de boekhouder en je krijgt de dubbele rol (en dus belangenconflict) die bij Andrew Fastow, Enrons financieel directeur en manager van *Special Purpose Entities* (SPEs) die de hoofdoorzaak waren van Enrons faillissement, ontspoorde in systematisch foezelen met de boekhouding.²³² Grote investeringsrisico's met hoge

²³¹ Van Gerwen e.a. 2007: 185-6

²³² Miller S. 2005a: 49-50

opbrengsten werden genomen, en boekhoudkundige methoden geëxploiteerd om ze in te dijken.²³³ Het feit dat iedereen die een rol in Enron had, tegelijk ook financieel belang had in Enrons succes, verklaart voor een groot stuk hoe zulk corrupt beleid systematisch goedgekeurd werd door Enrons raad van bestuur, bedrijfsrevisors en audit-bedrijf Andersen.²³⁴

Vaak zijn zo'n belangenconflicten te wijten aan zelfgekozen rollen. Maar niet altijd kunnen rolbekleders daar moreel voor verantwoordelijk gesteld worden. Neem terug ons gedramatiseerd voorbeeld van de politieagent, maar die nu extra bijwerkt als veiligheidsagent voor een bedrijf. Een belangenconflict ontstaat bijvoorbeeld wanneer zijn commissariaat vraagt om een onderzoek naar de bedrijfsleider uit te voeren. We komen dicht bij 'nobel motief'-corruptie indien dit belangenconflict bijdraagt tot het ondermijnen van zijn onderzoek. Dan rijst de vraag voor hoever we gerechtvaardigd zijn om over corruptie te spreken. Zulke kwesties zijn vaak niet eenvoudig op te lossen.

Kunnen we iets tegen belangenconflicten doen? Een particulier voorval bij Enron suggereert hoe we erop kunnen anticiperen:

“Andrew Fastow’s dual role as CFO of Enron and manager of the SPEs involved a serious conflict of interest, one that Fastow, as the company's financial watchdog in his role of CFO, should have avoided. When Jeffrey McMahon, the company's treasurer, complained to Skilling [i.e. at that time Enron’s CEO] about the conflict of interest, he was first confronted by Fastow, who was told of the complaint by Skilling; and then, a week later, he (McMahon) was transferred to another part of the company and replaced by Ben F. Glisan, a close aid and associate of Fastow.”²³⁵

Wat McMahon hier doet noemt men *whistleblowing*. Ook al is er heel wat controversie over de juiste definitie ervan, wordt het algemeen aanvaard dat *whistleblowing* aan een aantal eisen voldoet. *Whistleblowing* is (1) een bewuste bekendmaking (2) van

²³³ Wat dit laatste betreft: Seumas Miller (2005a: 131-3) noteert hoe investeringen werden verzekerd met eigen kapitaal en de drie procent regel gebruikt werd om schulden in te dekken en bedrijfsresultaten op te blazen.

²³⁴ Miller S. 2005a: 132

²³⁵ Miller S. 2005a: 36

bepaalde wanpraktijken (3) door een geprivilegieerd persoon (4) aan degene die het kan corrigeren.²³⁶ (1) doelt erop dat de bekendmaking niet verplicht wordt, (2) dat de wanpraktijken verder ongespecificeerde ethische of legale standaarden overtreden, (3) dat de *whistleblower* effectief toegang heeft tot de relevante wanpraktijk en (4) doelt op de overste, overheid, pers of een proxy. Volgens Miller (S. 2005a: 163) zijn wanpraktijken waartegen gereageerd wordt vaak, om niet te zeggen meestal, gevallen van corruptie. Rede te meer om ze dus serieus te nemen.

Whistleblowing als praktijk is geen franco remedie voor institutionele corruptie. Enerzijds, indien er als gevolg van *whistleblowing* het wangedrag opgeheven wordt, dan kunnen nog altijd spanningen in menselijke relaties overblijven tussen *whistleblower* en degene die voor het wangedrag verantwoordelijk was. Anderzijds, indien het wangedrag in de doofpot gestoken wordt, dan wordt de *whistleblower* gezien als iemand die iets “meer” weet, en wordt meteen een verdachte persoon. McMahon past in dit tweede kader. Vaak loopt het natuurlijk ook goed af. Maar naast de succesverhalen van *whistleblowers* zoals Cynthia Cooper (WorldCom), Coleen Rowley (FBI), Sheron Watkins (Enron) zijn er veel meer onfortuinlijke gevallen die de populaire media niet halen.²³⁷ Hoe dan ook, *whistleblowing* blijft een remedie, en organisaties hebben er belang bij om in hun eigen structuren mechanismen te creëren om *whistleblowing* te faciliteren (zij het alleen maar om schandalen te voorkomen).

Structurele multirol-belangenconflicten

Soms zijn belangenconflicten inherent aan de rolstructuur. Het volgend voorbeeld van geneesmiddelenonderzoek dient ter illustratie.²³⁸ Ethische comités²³⁹ zien erop toe dat klinisch onderzoek aan enkele (moreelgeïnspireerde) voorwaarden voldoet. Het on-

²³⁶ Gebaseerd op Wim Vandekerckhove's definitie gebruik in presentatie van 30 april, UA. Seumas Miller (2005a: 163) voegt nog extra vereisten: vijandige omgeving, goede bedoelingen en institutionele rolbekleder. Miller voegt ook nog de noodzaak om het publiek te maken, terwijl dit voor Vandekerckhove niet noodzakelijk is. We sluiten ons aan bij Vandekerckhove.

²³⁷ Deze drie *whistleblowers* zijn door *Time Magazine* in 2002 verkozen tot “persons of the year”.

²³⁸ Het volgende voorbeeld is gebaseerd op Miller S. 2005a: 53-5

²³⁹ Ethische comités in België staan onder FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. Clinical Trials Directive is een in 2001 voorgestelde en in 2003 geïmplementeerde harmonisatie van Ethische comités in Europa.

(cf. http://ec.europa.eu/enterprise/pharmaceuticals/clinicaltrials/clinicaltrials_en.htm)

derzoeksvoorstel moet in de eerste instantie wetenschappelijk onderbouwd zijn, bijdragen tot de medische theorie, methode of praktijk. Men kan niet om het even wat op dieren gaan testen. In de tweede instantie is het belangrijk dat bij onderzoek op mensen de deelnemers voldoende geïnformeerd worden. Dit wil zeggen dat ze kennis moeten hebben van alle zaken die uit hun standpunt relevant zijn om toe te stemmen aan het onderzoek (bv. over mogelijke bijwerkingen van het geneesmiddel). Op zich verloopt dit vaak vlekkeloos. Meeste onderzoeken worden eerst extensief op dieren uitgevoerd en pas wanneer er voldoende kennis omtrent het medicijn vergaard is, wordt er op mensen overgegaan. Maar u ziet de mogelijke complicatie al aankomen: wat als er onvoorziene neveneffecten ontstaan waarvan enkel de onderzoeker kennis heeft (bv. via systematisch bloedonderzoek), de deelnemer niet en die informatie, mocht de deelnemer ze te weten komen, potentieel het onderzoek in gevaar kan brengen (bv. als deelnemer hierdoor uit onderzoek zou stappen). Daar geneesmiddelenonderzoek meestal een zeer kostbare, tijdrovende en arbeidsintensieve bezigheid is, ontstaat de neiging bij onderzoekers om de deelnemer(s) toch niet te informeren.

Het hier geschetst belangenconflict ontstaat “krachtens het methodologisch ontwerp van klinisch onderzoek.”²⁴⁰ Men heeft een rolbekleder (i.e. de onderzoeker) met twee conflicterende plichten: enerzijds een deontologische plicht om zijn onderzoekssubject voldoende te informeren zodat deze voldoende geïnformeerd, zijn toestemming kan geven, en anderzijds een toevertrouwd plicht om het onderzoek tot een goed einde te brengen. Wat de onderzoeker(s) ook doen, ze creëren corruptie. Het echte probleem hier is dat onderzoekers dubbelrolbekleders zijn. Ze zijn enerzijds de informanten en anderzijds de onderzoekers. Daarom is het belangrijk om een goed uitgedachte rollenstructuur uit te denken en te implementeren om zo’n gevallen in potentie te vermijden. Het principe dat hiertoe kan gevolgd worden, is de scheiding en verdeling van verantwoordelijkheden. We zien dit reeds verwezenlijkt in de *trias politica*: scheiding van machten binnen een staat in wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht. Zon-

²⁴⁰ Miller S. 2005a: 55 — eigen parafrase

der deze scheiding zijn situaties mogelijk waar een hooggeplaatste politicus zijn politieke tegenstander berecht, zoals vroeger koningen de macht toe hadden.²⁴¹

Natuurlijk zijn perfect uitgedachte harmonieuze rolstructuren onmogelijk. Hiermee rekening houdend kunnen we wel structuren uitdenken om op conflicten te kunnen anticiperen. De eerste mijnwerkers bijvoorbeeld namen een kanarie in een kooi mee in de mijn. Als de dodelijke gassen aanwezig waren, zou de kanarie sterven, en de mijnwerkers gealarmeerd worden alvorens het voor hen te laat was. In dezelfde lijn zijn organisaties en beleidsmakers uitgenodigd om *whistleblowing* te faciliteren op formele en informele manieren, door telefonische hulpdiensten of om andere preventieve controlemechanismen in te bouwen. Wat *whistleblowing* betreft is er vooruitgang. Sinds de jaren zeventig is er veel onderzoek gedaan naar de sociologische en psychologische aspecten van *whistleblowing*.²⁴² Positieve resultaten hebben geleid tot juridische bescherming van *whistleblowers*. Vanaf eind jaren negentig volgen de meeste wetgevingen hieromtrent het UK PIDA model dat stelt dat de werknemer juridische bescherming geniet op voorwaarde dat hij zijn bezorgdheid eerst intern uit, dan aan een proxy (organisatie of ombudsman die de samenleving representeert) en dan eventueel nog aan de media.²⁴³ Meeste huidige wetgevingen beschermen de eerste twee stappen, maar derde meestal niet.

Voorlopige conclusie

De suggestie is dat door de aard van de institutie (i.e. statusfuncties), belangenconflicten de wezenlijke oorzaken van (organisatorische) corruptie zijn. We hebben ze in twee vormen verdeeld: enerzijds degene die een aan institutie externe oorsprong hebben (i.e. niet-institutioneel stimulus), en anderzijds degene die een aan institutie interne oorsprong hebben. Tevens hebben we ook enkele mogelijke preventieve maatregelen gesuggereerd.

²⁴¹ cf. Miller S. 2005a: 48-9

²⁴² Bijvoorbeeld dat ze in termen van “wij” spreken als het over hun bedrijf gaat, dan te niet uit zijn op schandaal maar dat de wanpraktijk gecorrigeerd wordt, etc.

²⁴³ We baseren ons hier op Wim Vandekerckhove presentatie, 30 april 2009, UA. Een studie hiervan kan men vinden in Vandekerckhove 2006, 163-278.

5.3.2. Corruptie door structurele instituties

De centrale vraag hier is op welke manier structurele instituties corruptie kunnen veroorzaken. In hoofdstuk 5.2.3 hebben we reeds geargumenteed dat het doel van structurele instituties niet gecorrumpeerd kan worden daar het onbekend is. Niettemin zijn er voldoende aanwijzingen dat in bepaalde landen structurele instituties, in vorm van geïnstitutionaliseerde (culturele) praktijken in stand gehouden door het feit dat actoren zich ermee identificeren, corrupt zijn. Hoe kan dan een institutie, dat vermoedelijk ooit een moreel verantwoord doel had, ontsporen in een corrupte praktijk? Het antwoord hier komt erop neer dat instituties evolueren. We zullen met een voorbeeld van Searle beginnen om dit te illustreren:

“Consider for example a primitive tribe that initially builds a wall around its territory. The wall is an instance of a function imposed in virtue of sheer physics: the wall, we will suppose, is big enough to keep intruders out and the members of the tribe in. But suppose the wall gradually evolves from being a physical barrier to being a symbolic barrier. Imagine that the wall gradually decays so that the only thing left is a line of stones. But imagine that the inhabitants and their neighbors continue to *recognize* the line of stones as marking the boundary of the territory in such a way that it affects their behavior. For example, the inhabitants only cross the boundary under special conditions, and outsiders can only cross into the territory if it is acceptable to the inhabitants. The line of stones now has a function that is not performed in virtue of sheer physics but in virtue of collective intentionality. Unlike a high wall or a moat, the wall remnant cannot keep people out simply because of its physical constitution. The result is, in a very primitive sense, symbolic; because a set of physical objects now performs the function of indicating something beyond itself, namely, the limits of the territory.’ The line of stones performs the same *function* as a physical barrier but it does not do so in virtue of its physical construction, but because it has been collectively assigned a new *status*, the status of a boundary marker.”²⁴⁴

Deze muur, eens opgenomen in de symbolische orde en een netwerk van andere institutionele feiten, wordt een zeer dynamisch gegeven. Waar het oorspronkelijk in functie van toe-eigening stond, krijgt het in symbolische orde allerlei andere functies onder economische, politieke, juridische en nationale kaders. De muur wordt een symbolisch grens van een rechtstaat. De primaire functie van de omlijning van een toege-

²⁴⁴ Searle 1995: 39-40

eigend territorium van de gemeenschap wordt vervangen door allerlei andere functies gezien uit economische, juridische en politieke perspectieven. In zulke constellaties kan de oorspronkelijke functie en/of structuur een op moreel-rationele gronden negatief effect creëren. Onder het verdrag van Schengen bijvoorbeeld, werd het vrije verkeer van personen mogelijk gemaakt. Onder dit nieuwe ideaal heeft de oude ‘muur’-institutie, die misschien zelfs zijn oorspronkelijke functie lang kwijt is geraakt, geen nut meer en kan ze zelfs de institutionalisering van dit nieuw ideaal belemmeren.

Daar structurele instituties op zich niet gecorrumpeerd kunnen worden, kunnen ze wel corruptie veroorzaken. Omdat het instituties zijn, is de corruptie die ze veroorzaken systemisch van aard. Hoe kunnen structurele instituties corrupt zijn? Er lijken hier twee mogelijkheden. Ofwel, in de lijn van onze ‘muur’-institutie, beginnen ze bepaalde organisatorische instituties te ondermijnen. Ofwel (algemener) beginnen ze immoreel te worden (in moreel-rationele zin).

Structurele instituties en organisatorische rollen

We hebben reeds vermeld dat in ontwikkelingslanden giftuitwisseling een ingewortelde praktijk is in de economische sfeer. Volgens Mauss, die in zijn *Essai sur le don* uit 1924 een crossculturele comparatieve studie uitvoert naar de giftuitwisselingspraktijken, zijn zulke rituelen een universeel fenomeen, onafhankelijk van het spatio-temporele.²⁴⁵ Mauss’ analyse is een interessant voorbeeld van hoe reciproque giftuitwisselingen sociale orde, cohesie en communes²⁴⁶ creëren, volledig bouwend op het reciprociteitprincipe gepaard met socio-culturele normen, waarden en interessen. Deelnemers worden hier niet gedreven door Hobbesiaanse wetten maar door een sa-

²⁴⁵ Naast de talloze voorbeelden die Mauss geeft, gaande van Indiaanse potlatchfeest, Eskimo’s, Oostenrijkse jagers en Oceanische giftpraktijken, verwijst Verhezen (2005: 94) in dezelfde context naar giftpraktijken van Javaanse koningen in traditionele landelijke Indonesië. Verder zijn sporen van reciprociteit ook vindbaar in grote religies zoals het Confucianisme, het christendom en het jodendom. (Verhezen 2005: 40) Kortom, reciprociteit lijkt dé norm van menselijke uitwisseling.

²⁴⁶ Volgens Concise Oxford English Dictionary (11e editie) komt het Engels woord ‘commune’ oorspronkelijk van middeleeuws Latijns woord *communia*, waarbij volgens Verhezen (2005: 26) ‘munia’ (neutrum: ‘munus’, cf. Verhezen (2005: 243) voor bespreking omtrent ambiguïteit van dit historisch begrip) kan vertaald worden door ‘gunsten’ of ‘giften’ en ‘com-’ door ‘gezamenlijk’ of ‘samen’. Samengesteld betekent het dan ‘de plaats waar giften worden uitgewisseld’.

menspel van geloofsopvattingen, gewoontes en reputatiezorg.²⁴⁷ De pointe nu is dat zulke rituelen onder welbepaalde omstandigheden als het ware een kweekplaats voor corruptie (als omkoping) vormen.

Het hoofdidee is dat omkoperij een vorm van geëconomiseerd reciproque giftuitwisseling is, dat schijnbaar doorgaat als authentieke giftuitwisseling en gebruik maakt van het gecreëerd vertrouwen en reciproque verplichtingen (en eventueel nog de reeds opgebouwde reputatie).²⁴⁸ Het zijn juist deze informele mechanismen, die normalerwijze giftuitwisselingen faciliteren, die ook gebruikt kunnen worden om omkoping te vergemakkelijken. Maar ook al maakt omkoperij gebruik van de giftstructuur, is het nog geen gift. Hierbij willen we twee belangrijke perverteringen van gift, veroorzaakt door omkoping, vermelden. Enerzijds transmuteert bij omkoping de reciprociteit van gegeneraliseerde reciprociteit naar één van gelijkwaardigheid.²⁴⁹ Anderzijds verschuift de aandacht van ‘act van geven’ naar het ‘uitwisselingsobject’ zelf.²⁵⁰ Omdat omkoping het vaakst buiten het publieke en legale oog gebeurt, en er geen sociale noch legale (i.e. publieke), maar louter private druk bestaat om overeenkomsten na te komen, is vertrouwen het enige mechanisme dat opvolging enigszins garandeert.²⁵¹ Vandaar dat het omkopingsprocedé gretig gebruik maakt van het reeds geïnstitutionaliseerd vertrouwen. Omkoping floreert daarom in traditionelere samenlevingen waar

²⁴⁷ Specifiek voor het *kula*-ritueel noteert Mauss dat hij geen etnografische data over de echte motivatie die deze deelnemers drijft om de ceremoniële regels te volgen. (Mauss 2002: 34) Wel noteert hij dat niet ver vandaan, in Polynesië bij de Maōri waar, een minder rivaliserend vorm van giftuitwisseling heerst, informatie had van een informant omtrent het waarom van uitwisseling. Deze informant zijn rede om te reciproceren en regels te volgens kan men lezen als bestaande uit twee componenten: enerzijds zijn eerbied voor de wet van de geest (*hau*) en anderzijds uit vrees voor de (mogelijk dodelijke) wraak van de geest (*hau*). (Mauss 2002: 14-6) Onder andere uit deze observatie noteert Mary Douglas die de inleiding van de Engelse vertaling schreef, dat het giftensysteem in alle gevallen zijn energie haalt uit “individuals who are due to lose from default heaping obloquy on defaulters and from beliefs that the spirits would punish them. The system would not be total if it did not include personal emotions and religion.” (Mauss 2002: xii)

²⁴⁸ Verhezen 2005: 239-40, 245

²⁴⁹ Dit maakt dat omkoping ook niet behoort tot het marktmechanisme gezien zijn noodzakelijk verborgen karakter. (Verhezen 2005: 241)

²⁵⁰ Men geeft om en gunst, niet om een relatie af te sluiten. Waar het bij giftuitwisselingen het geven zelf is dat relaties en allianties creëert, is het bij economische uitwisseling de ‘gift’ die centraal staat. (Verhezen, p220) Vandaar ‘economizatie’ van gift.

²⁵¹ Bij elke overeenkomst tussen meerdere partijen, waar overeenkomst niet afgedwongen wordt door een overkoepelende instantie (sociale norm of wet), dreigt men te vervallen in niet-coöperatieve toestanden. (cf. prisoner dilemma) Vertrouwen speelt daarom een belangrijke rol als een vorm van verzeke-
baar voor coöperatie. (cf. ‘The Paradox of Self-interest’ en ‘Trust and Uncertainty’ in Verhezen 2005)

er zwakke instituties en vormen van gegeneraliseerd vertrouwen heersen,²⁵² terwijl het in onze meer geïndividualiseerde en pluralistische Westerse samenlevingen, waar vertrouwensrelaties minder ugesproken en eerder particularistisch van aard zijn, minder slaagkansen heeft.²⁵³

Volgens Verhezen zijn het de globalisatie en internationale handelstrends die deze traditionele systemen onder druk zetten.²⁵⁴ De vrije marktstructuren gepaard met legaliseringprocessen die de globalisatie met zich meebrengt worden ofwel als onbezield ervaren, ofwel druisen ze in tegen de sterke en waardevolle loyaliteitsrelaties die deze gemeenschappen hechten aan verwanten, meerderen en traditionele gebruiken waar bijvoorbeeld giften meerbepaald gezien worden als beloningen voor hulp en diensten.²⁵⁵ Waarden als meritocratie en gelijkheid van kansen en behandeling botsten hier met traditionele waarden als loyaliteit en voorkeur. Maar ook door economizatie van deze ethisch verantwoorde netwerken, gekarakteriseerd door betrouwbare relaties, loyaliteit en respect, dreigen ze om te slagen in corrupte nepotische netwerken, doordrongen van instrumenteel zelfzoekend opportunisme.²⁵⁶ En eens deze netwerken gefundeerd worden door economisch winstbejag, zal het de gewoonte worden om smeergeld te betalen. Macht, in vorm van sociaal of symbolisch kapitaal, wordt in zulke samenlevingen koopwaar.

Structurele instituties en moraal

²⁵² “The decline of the traditional patrimonial institutions in Java shifted the focus to wealth-maximizing, economically-calculating individuals who – [Verhezen believes] – barely existed in a traditional Javanese community. And if individual greed existed, it was heavily restrained by customs, the local *adat*.” (Verhezen 2005: 244) Verhezen beweert niet dat deze vorm van corruptie een nieuw fenomeen is, maar louter dat het de dag van vandaag meer verspreid en atypisch is geworden.

²⁵³ Volgens Verhezen (2005: 193-4) wordt gebrek aan vertrouwen in instituties, ambtenaren en professionelen en het daarmee gepaard wantrouwen van medeburgers een grote bekommernis in de Westerse wereld.

²⁵⁴ Verhezen 2005: 230

²⁵⁵ Verhezen 2007: 1. Elders zegt hij: “Where loyalty still plays an important social role, such traditional societies are logically more prone to favor corruption as a way to express their personal relationship. Ironically, such cultures would consider the very impersonal nature of the markets as strange and unnatural, even as ‘illegitimate’ and ‘morally bankrupt’. Loyalty, friendship, kinship and personal obligations are considered far more appropriate, relevant and valuable than those distinct codified responsibilities.” (Verhezen 2005: 247)

²⁵⁶ Verhezen 2005: 228

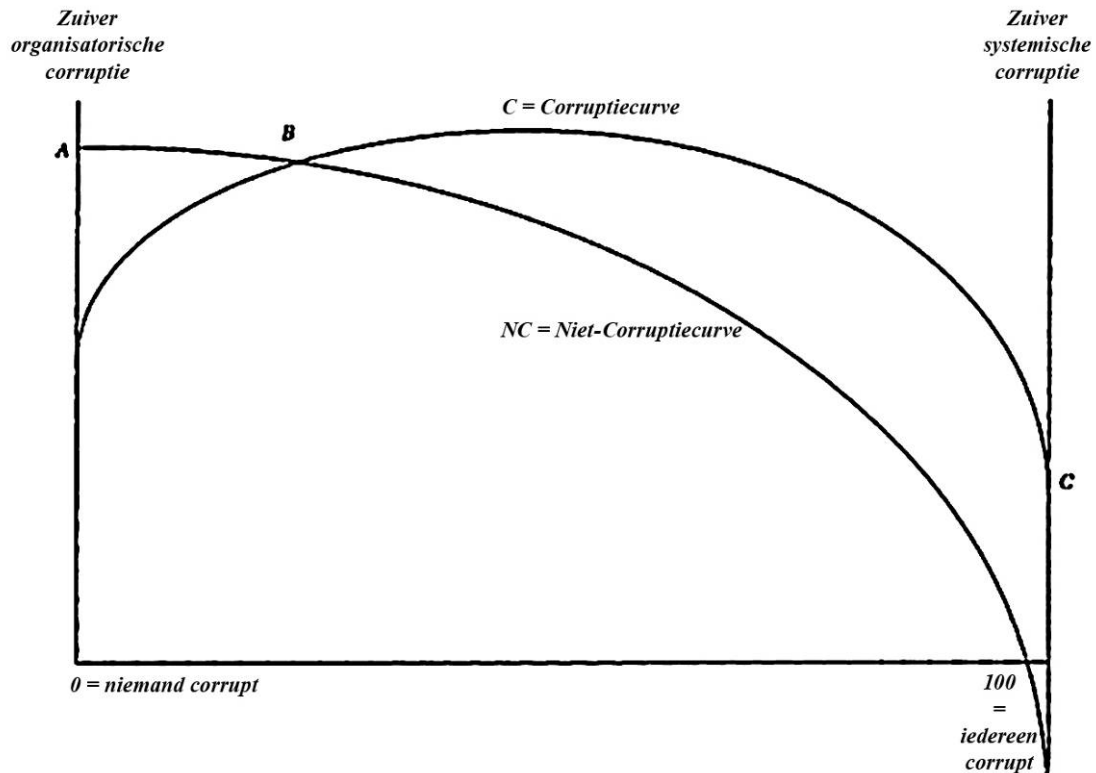
Naast het feit dat institutionele structuren andere instituties kunnen ondermijnen, kunnen institutionele structuren op zich ook in immorele praktijken evolueren. Dit geldt dus niet alleen voor structurele instituties, maar voor alle instituties. Ten overvloede: de conditie van corruptie bestaat alleen ten opzichte van een niet-gecorrumpeerde conditie, i.e. een moreel standaard als een ideaal of een moreel-rationele minima.

Persistentie van systemische corruptie

De vraag die men zich bij systemische corruptie kan stellen is waarom men gewoon niet stop als men toch ziet dat de weg die gevolgd wordt corrupt is. Er zijn minstens twee conceptuele modellen die de persistentie van systemische corruptie trachten te vatten. Men moet ze als elkaars complement zien. Ze vatten beide een interessant gegeven van die persistentie.

Het eerste is het speltheoretisch model.²⁵⁷ Dit model is gebaseerd op het Schellingdiagram (zie Figuur 4, p104) dat rust op drie vooronderstellingen: (1) dat elke actor keuze heeft tussen twee opties, (2) dat de utiliteit van de keuze afhankelijk is van de keuzes van anderen en (3) dat de keuze van een actor sterk afhangt van de totale verhouding tussen de keuzes van anderen. Wat een dergelijk model toelaat is om systemische corruptie uit speltheoretisch paradigma te benaderen. De horizontale as stelt het percentage voor van mensen die corrupt zijn. De verticale as stelt de utiliteit voor. De C-curve en NC-curve representeren de utiliteit van respectievelijk een corrupt persoon en een niet-corrupt persoon in functie van totale corruptie. Het achterliggend idee is dat corruptie voordeliger is naarmate meer mensen corrupt zijn, en omgekeerd; als veel mensen eerlijk zijn, zijn de pakkansen veel groter en is corruptie niet voordelig. Er zijn twee frequentieafhankelijke evenwichtpunten: A en C. In punt A is iedereen eerlijk, is het de moeite niet om corrupt te zijn, en hebben we te maken met zuivere organisatorische corruptie. In punt C is iedereen corrupt, en is het de moeite niet om eerlijk te zijn. Punt B is een onevenwichtig punt. Iedereen is onverschillig tegenover eerlijk en corrupt zijn, maar eens iemand corrupt wordt dreigt de situatie te escaleren in evenwichtspositie C, en omgekeerd in A.

²⁵⁷ Inspiratie is hier voornamelijk gehaald uit Bardhan 1997.

Figuur 4: Een vorm van Schellingdiagram, genomen uit Bardhan (1997: 1331) en met commentaar bijgevuld. De horizontale as stelt het percentage voor van mensen die corrupt zijn. De verticale as stelt de utiliteit voor. De C-curve en NC-curve representeert de utiliteit van respectievelijk een corrupt persoon en een niet-corrupt persoon in functie van totale corruptie.

Dit model probeert het belang van een initiële situatie te verbinden met organisatorische en systemische corruptie. Indien onze initiële situatie zich rechts van het punt B (i.e. het “kritiek niveau”) bevindt, dan zal de situatie geneigd zijn te escaleren in systemische corruptie. Weinig mensen zullen geneigd zijn om niet corrupt te handelen, ook al keuren ze de uiteindelijke systemisch corrupte situatie af. Omgekeerd, als we links van het punt B beginnen, dan zal corruptie veel efficiënter aangepakt worden, en zullen we ontwikkelen naar een moreel verantwoorde situatie, met sterke instituties en waar alleen sporadisch organisatorische corruptie kan bestaan. Volgens Bardhan (1997: 1332) illustreert dit model op een elementaire manier hoe twee gelijkaardige landen toch naar verschillende corruptietoestanden kunnen evolueren.

Het probleem van zulke theoretische modellen is dat men niet juist weet welke variabelen van belang zijn en welke niet. Bardhan (1997: 1332-4) refereert naar verschillende zulke modellen die variabelen op doordachte manieren proberen in te vullen. Hierbij wordt bijvoorbeeld rekening gehouden met corruptie op verschillende hiër-

chische niveaus, pakkansen, leerprocessen, geïnduceerde desinformatie, collectieve reputatie, etc.

Het tweede conceptuele model legt de nadruk op instituties en sociale normen. Instituties kunnen zeer moeilijk uitroeibaar zijn, zeker als ze oud zijn en ingeworteld in een sociale realiteit. De institutie van het koningschap tijdens de Franse Revolutie laat treffend zien hoe sterk instituties ingeworteld kunnen zijn in de sociale orde en verandering bemoeilijken.²⁵⁸ Jarenlang mismanagement door de monarchie, een lege schatkist als gevolg van de zevenjarige oorlog in Noord Amerika, hongersnood en explosieve populatiegroei waren het begin van dit sociale fiasco dat aan duizenden onschuldige mensen het leven kostte. Lodewijk XVI's subsidies aan de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijders en de omhoogschietende broodprijzen in de winter van 1788 gooiden als het ware olie op het vuur en markeerden het begin van de Revolutie. Verlichte denkers begonnen de monarchie, aristocratie en hiërarchie in twijfel te trekken. Koningschap als institutie zagen ze als dé oorzaak van alle onheil dat Frankrijk in die tijden overkwam.

Iemand die zich niet bewust is van het institutioneel karakter van het koningschap zou geneigd zijn te zeggen dat de liquidatie van Koning (en zo van monarchie) simpelweg de oplossing van het probleem zou zijn. Maar de realiteit toonde anders. De 'koning' als institutioneel feit was zo sterk verankerd in het netwerk van institutionele en sociale feiten (i.e. sociale realiteit) dat de revolutionairen hem voor vier jaar lang gevangen hielden en niet durfden guillotineren, ondanks het feit dat hij als spion (van Oostenrijkers die toen in oorlog met Frankrijk ontspoorde), en ook als een gevaar voor de Revolutie gezien werd. Naast deze twee feiten had hij ook compleet geen plaats in de verlichte ideologie. Lodewijk XVI werd gevangen genomen en moest alle wetten tekenen, en zijn macht stuk voor stuk opofferen het volk, gerepresenteerd door de Nationale Vergadering. Declaratie van de rechten van de mens vindt hier zijn oorsprong. Frankrijk werd een constitutionele monarchie. Pas in 1793, wanneer het koningschap

²⁵⁸ Het volgende is geïnspireerd door de documentaire *The French Revolution* van History Channel (2005).

volledig ontankerd was uit de sociale realiteit, werd de moed gevonden om Lodewijk XVI effectief ook te guillotineren.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de persistentie van systemische corruptie te wijten is aan collectieve actieproblematiek en/of ingewortelde (structurele) instituties. Wat kan eraan gedaan worden? Klassieke oplossingen zijn de dreigementen: de juridische weg (i.e. de *stick approach*). Maar deze weg is inefficiënt, tenminste om twee redenen. Ten eerste omdat de juridische aanpak sterke instituties vooronderstelt. Maar als we kijken naar Figuur 1 (p10), dan zien we dat vaak in landen waar systemische corruptie heerst de instituties ook zeer zwak (i.e. corrupt) zijn. In Schellingdiagram kunnen we ook aflezen dat het vaak niet in de interesse van regeringen is om anticorruptie-maatregelen te promoten. Dit is een punt dat Leff reeds in zijn artikel uit 1964 maakte. Ten tweede is er de principiële onmogelijkheid om alle aspecten van het leven te legaliseren. Vandaar dat er volgens socioloog Elinor Ostrom, die Verhezen (2005: 214) aanhaalt, altijd plaats zal overblijven voor informele regels om de lacunes van formele wetten op te vullen. Anders gezegd is de juridische weg niet de oplossing daar het het probleem niet bij de wortel pakt.

Daarentegen suggereert ons concept van systemische corruptie en onze opvatting van instituties wel een oplossing. Als we kijken naar welke zaken de institutie in stand houden, dan zien we dat het collectieve acceptatie en functionaliteit zijn (cf. p72). Functionaliteit van een institutie verminderen (i.e. de *carrot approach*), is die institutie tegelijk oplossen. Men kan bijvoorbeeld de kost van corruptie vergroten en zo de artificiële B-punt naar rechts verschuiven. Mensen zullen dan uit instrumentele redenen minder geneigd zijn om corrupt te handelen. Tegelijk is hier verondersteld dat het collectieve actieprobleem niet het essentiële probleem van systemische corruptie is, maar eerder de instituties zelf. Of tenminste: de instituties spelen een even grote rol. Dit brengt ons tot de collectieve acceptatie van een bepaalde institutie. Acceptatie reduceren is tegelijk ook die institutie oplossen. Uit het Schellingdiagram bekeken betekent dit dat mensen meer geneigd zullen zijn om voor niet-corrupt handelen te kiezen, en dus de B-punt naar rechts zal verschuiven. Er zijn verschillende manieren waarop we aan acceptatie van bepaalde institutionele feiten kunnen sleutelen. De opvoeding is er zo één. Zoals Wabanhu (2008: lxxxv) bijvoorbeeld zegt, moet men niet zozeer ana-

lytische managers creëren, als ethisch bewuste managers. Vandaar zijn nadruk op deugd in de opvoeding. Andere meer radicale manieren zijn bloedbaden in de lijn van de Franse Revolutie. Zulke bloedbaden zijn zeer efficiënt in het oplossen van acceptaties van institutionele feiten, zij het misschien maar tijdelijk. Anticorruptie-campagnes voeren en mensen bewust maken van hun acties is ook een manier. Kortom: er bestaat geen één juiste oplossing voor systemische corruptie. Er zijn er haast zoveel als dat er institutionele feiten zijn. Efficiëntie van een anticorruptie-maatregel zal afhangen van de soort corruptie en de ermee gerelateerde institutie. Vandaar dat al die internationale initiatieven, besproken in hoofdstuk 1.2, een goede anticorruptie-strategie zijn.

Voorlopige conclusie

Structurele instituties kunnen als het ware organisatorische instituties infecteren, of (algemener) in een immoreel praktijk evolueren, en zo systemische corruptie veroorzaken. De persistentie van corruptie is vooral te wijten aan de collectieve actieproblematiek en de ingenestelde instituties. Tevens volgt hier ook uit dat de “carrot and stick approach”, dat voornamelijk menselijke zelfinteresses exploiteert, niet voldoende is om (systemische) corruptie in te dijken. Het is niet voldoende omdat het rust op de veronderstelling dat zelfinteresse de ultieme menselijke motivatie is. Het overziet het feit dat menselijk handelen ook voor een groot stuk door structurele instituties geleid wordt. Vandaar dat een institutioneel aanpak even belangrijk is. Maar tegelijk is een zuiver institutionele aanpak ook niet voldoende. Het is niet voldoende “omdat zelfinteresse een onuitroeibaar en doordrongen kenmerk is van elk menselijk gemeenschap.”²⁵⁹ Een mengeling van deze twee is de enige juiste anticorruptie-aanpak.

5.4. Corruptie en organisatiecultuur

Organisaties (zoals bedrijven, overheidsinstituties, NGO's, etc.) zijn systematische ordeningen van organisatorische en structurele instituties,²⁶⁰ maar ook van niet-institutionele sociale normen, conventies en regels. Dit laatste aspect vormt (naast het formeel niveau van rollen) de informele organisatiecultuur of beperkter: *ethos*. Orga-

²⁵⁹ Miller S. 2005a: 18

²⁶⁰ “[...] organizations, i.e. systematic arrangements of status-functions.” (Searle 1995: 117)

nisatiecultuur is een reeks waarden, overtuigingen, normen en manieren die ons denken en handelen beïnvloeden en die tot uiting komt in de manier de leden problemen oplossen en met elkaar omgaan.²⁶¹ Bijvoorbeeld, de rolomschrijving zegt niets over “geheimzinnig” zijn, of dat men “zijn kameraden, ongeacht de kost, trouw moet blijven”, maar zo’n gedrag maakt wel deel uit van de organisatiecultuur. Zulk cultuur kan corruptiegeleidend zijn en organisatorische structuur aantasten. Professionele groepen, zoals de politie waar er sterke vormen van solidariteit en loyaliteit heersen, en een diep gevoel van collectieve interesse, zijn zeer geleidend voor corruptie.²⁶² Neem de volgende situatieschets als voorbeeld:

“A young police officer just started working in the narcotics area. Keen to ‘fit in’, he foolishly accepts a minor ‘gift’ of money from a senior police officer without knowing what it is for; he has committed a relatively minor legal infraction. Later on at a drunken party he reluctantly agrees to smoke a cannabis joint with some of his new colleagues (another minor legal infraction). Still later he is informed that the payment was his ‘cut’ of an unlawful drug deal. This is done in the context of his being enthusiastically welcomed as ‘one of them’, albeit the dire consequences of ‘ratting’ on one’s fellow police officers are also made clear. Confused and scared he fails to report this unlawful payment; now he has committed a serious offence. The police officer is compromised, and compromised in a corrupt and intimidating police environment. He is on the proverbial slippery slope.”²⁶³

Elke organisatie kampt met zulke mogelijke problemen. Wat concreet deze nieuwe agent betreft: hij is moreel verantwoordelijk voor de ondermijning van zijn rol, en daarbij de politionele institutie. Zijn actie is corrupt (maar niet noodzakelijk berispbaar). Wat Enroncultuur betreft: die was reeds van in het begin volledig geleid door profijt- en koers maximalisatie.²⁶⁴ Werknemers waren amorele “dealmakers”, geleid door directe bonussen. Morele principes en ethische waarden (als die er al waren) kwamen op de ongelukkige tweede plaats, met desastreuze gevolgen als resultaat.

We kunnen dit veralgemenen. Elk bedrijfscultuur dat corrupt en onethisch gedrag aanmoedigt zal als het ware elk rechtschapen persoon die er werkt in meer of mindere

²⁶¹ cf. Wabanhu 2008: 89-90. Wabanhu verwijst naar een aantal courante definities.

²⁶² Miller S. 2005a: 74

²⁶³ Miller S. 2005b

²⁶⁴ Miller S. 2005a: 34: 73

mate infecteren. Recent onderzoek in criminologie en organisatiemanagement wijst erop dat de organisatiecultuur en het ethische klimaat principiële componenten van socialisatie zijn. Wabanhu (2008: 90) noteert hierbij dat deze studies geïnspireerd zijn door Edwin H. Sutherlands differentiële associatietheorie, de meest gecorroboeerde theorie van misdadig gedrag. Volgens Sutherland wordt misdaad geleerd (net zoals we bijvoorbeeld filosofie leren) in een proces van communicatie met andere personen. Toegepast op bedrijfscultuur suggereren verschillende auteurs dat organisatiecultuur door proces van wederzijdse beïnvloeding, een positieve of negatieve invloed kan hebben op (ethische) beslissingen die genomen worden en deugden die nagestreefd worden.²⁶⁵ Specifiek voor onze politionele gevalschets kan het gebruik van morele taal (of moreelgeladen woorden zoals integriteit, eerlijkheid, billijkheid, correctheid – of liegen, bedriegen, stelen) aanzetten tot moreel denken en zulke ontsporingen inperken.²⁶⁶ Wat dit in het algemeen noodzaakt is dat er in elke organisatie een ethisch agenda op tafel moet liggen met als doel het creëren, institutionaliseren en behouden van een ethisch verantwoord organisatiecultuur.

Cultuur heeft natuurlijk ook invloed op institutionele controlemechanismen die we voorgesteld hebben als oplossing voor belangenconflicten.²⁶⁷ Wat specifiek het *whistleblowing*mechanisme betreft zal de efficiëntie afhangen van een organisatorisch doel en structuur, maar ook van aspecten van de organisatiecultuur: communicatie tussen collega's, departementen en doorheen de hiërarchie. De communicatiecultuur kan grofweg verdeeld worden in open, uitnodigende cultuur en gesloten, controlerende, waarschuwende of vermanende cultuur. Verder kan men nog de types van organisatieculturen in Zeus, Apolo, Athene en Dionysius onderscheiden.²⁶⁸ De Zeuscultuur bestaat uit de baas en machtclubs er rond. De Apolocultuur draait volledig rond de functiegraad en specifieke roluitoefening. Bij de Athenecultuur ligt de nadruk op

²⁶⁵ cf. Wabanhu 2008: 91-3

²⁶⁶ Wabanhu (2008: 92) verwijst hierbij naar onderzoek van Linda K. Treviño and Katherine A. Nelson die zeggen dat zulke morele taal en woorden “usually trigger moral thinking because these moral terms are attached to existing cognitive categories that have moral content.”

²⁶⁷ Volgende is geïnspireerd door Wim Vandekerckhoves presentatie, 30 april, UA.

²⁶⁸ Onderscheid is van Britse sociaalfilosoof Charles Handy. Net zoals de Grieken polytheïstisch waren, zo zijn volgens hem alle vier organisatieculturen tegelijk (weliswaar in verschillende mate) aanwezig binnen een organisatie.

mandaten en welomschreven opdrachten die personen hebben. Tot slot, bij de Dionysiuscultuur staan de individuen centraal en speelt management een secundaire rol. *Whistleblowing* kan men dan rangschikken als minst succesvol bij de Apolo- en de Zeuscultuur, en meest succesvol bij de Athene- en de Dionysiuscultuur. Tot slot spelen ook de omgevings- en tijdscontext, persoon en zijn/haar karakter (egoïstisch, carrièrejager, etc.), etc. belangrijke rollen.

6. Conclusie

We vatten hier enkele hoofdpunten van onze analyse samen. We zijn begonnen met enkele courante definities en prototypische gevallen van corruptie. In onze zoektocht naar een domeinonafhankelijke definitie hebben we hieruit vier elementen gedestilleerd, namelijk de corruptor, de institutie, de ideologie en de moraliteit, waarvan we overtuigd zijn dat ze allemaal een unieke rol spelen in corruptie. In ons verdere uitwerking hebben we specifiek deze drie laatste elementen geanalyseerd. Wat de moraal betreft was geargumenteed dat het vooral de moreel-rationele opvatting is, en niet zozeer de moreel-emotionele, die meespeelt in het corruptiefenomeen. Wat instituties betreft was geargumenteed dat hun rol dubbel is. Ze sturen ons handelen, maar geven er tegelijk ook betekenis aan. Verder was ook geargumenteed dat voor een deel van instituties, ideologieën een wezenlijke rol spelen voor zover ze onze instituties “adviseren, rechtvaardigen en bekrachtigen.”²⁶⁹ Tevens was geargumenteed geweest dat ideologieën ook invloed hebben op een deel van onze moraliteitsopvattingen.

Uiteindelijk heeft onze analyse ons, in het kader van institutionele corruptie, vier vormen van corruptie opgeleverd. Ten eerste hebben we de organisatorische corruptie. Dit is veruit de meest besproken vorm van corruptie. Het veronderstelt een naar een doel gerichte en moreel verantwoorde institutie, die geperverteerd wordt door een rolbekleder en waarbij de rolbekleder tevens voor deze ondermijning moreel verantwoordelijk is. Naast deze vorm hebben we nog persoonlijke corruptie onderscheiden. Persoonlijke corruptie vertoont kenmerken van een (on)deugd. Wat het specifiek tot ondeugd maakt is het immorele karakter ervan. Ook al is er geen eenduidig verband tussen organisatorische corruptie en persoonlijke corruptie, kunnen we wel zeggen dat organisatorische corruptie meestal gepaard gaat met persoonlijke corruptie daar (organisatorische) instituties gedragen zijn door actoren, en de actoren tevens via institutionele rollen hun persoonlijke identiteit verkrijgen. Verder hebben we nog in onze analyse van instituties een onderscheid gemaakt tussen instituties die voornamelijk gericht zijn naar een collectief belang, en instituties die voornamelijk gericht zijn naar

²⁶⁹ Freedon (1998)

een individueel belang. Deze tweede conceptie van instituties opende de deur naar wat we individuele corruptie hebben genoemd. Onze hypothese was dat deze individuele corruptie even wezenlijk een vorm van corruptie is als organisatorische corruptie, maar vaak ten onrechte niet zo gepercipieerd wordt. Des te meer hebben we gewezen op het gevaar van een mogelijke verschuiving van organisatorische corruptie naar individuele en/of persoonlijke corruptie, indien we ons anticorruptie-maatregelen uitsluitend voor organisatorische corruptie afstellen. Tot slot is er nog de systemische corruptie. Systemische corruptie is in wezen veroorzaakt door instituties zelf die het menselijk handelen sturen. We hebben geargumenteed dat de oorzaken hiervan tweevoudig zijn. Enerzijds is zo'n corruptie te danken aan botweg immorele instituties. Anderzijds kan zo'n corruptie ook ontstaan doordat het in het kader van morele instituties begint te opereren, en hierdoor het oorspronkelijke moreel-rationele doel begint te ondermijnen. Al dit is gebeurd in de overtuiging dat een beter verstaan van het corruptiefenomeen niet alleen een beter anticorruptie-beleid mogelijk maakt, maar ook betere manieren suggereert om corruptie te beoordelen en te verhinderen.

7. Referenties

- Bardhan, Pranab (1997). 'Corruption and Development: A Review of Issues', in *Journal of Economic Literature*, Vol. 35, Nr. 3: 1320-1346
- Caiden, E. Gerald (1977). 'Administrative Corruption' in *Public Administration Review*, Vol. 37, Nr. 3: 301-309
- (1981). 'Public maladministration and bureaucratic corruption' in *Hong Kong Journal of Public Administration*, Vol. 3, Nr.1: 56-71
- Carroll, Archie B. & Ann K. Buchholtz (1999). *Business and society: ethics and stakeholder management* (Mason, Thomson), 4de editie
- De Pater, Wim & Roger Vergauwen (2005). *Logica: formeel en informeel* (Leuven, Universitaire pers Leuven)
- Deflem, M. (1995). 'Corruption, Law and Justice: A Conceptual Clarification' in *Journal of Criminal Justice*, Vol. 23, Nr. 3: 243-258
- Freeden, Michael (1998). 'Ideology' in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Gert, Bernard (2008). 'The Definition of Morality' in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- Glynn, P. e.a. (1997). 'The Globalization of Corruption' in Kimberly Ann Elliott (ed.), *Corruption and the Global Economy* (Washington D.C., Institute for International Economics)
- Heidenheimer, Arnold (2002). *Political Corruption* (Transaction Publishers)
- Hoekstra, Kinch (2007). 'Hobbes on the Natural Condition of Mankind' in Patricia Springborg (ed.), *The Cambridge companion to Hobbes' Leviathan* (Cambridge, Cambridge university press), p109-127
- Kaufmann, Daniel e.a. (2006). 'Measuring governance using cross-country perceptions data' in Susan Rose-Ackerman (ed.), *International handbook on the economics of corruption* (Cheltenham, Edward Elgar), p52-104
- (2008). 'Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2007', World Bank Policy Research Working Paper No. 4654, Beschikbaar op SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1148386>
- Kirkham, Richard (1997). *Theories of truth: a critical introduction* (Cambridge Massachusetts, MIT press)

- Kymlicka, Will (2002). *Contemporary political philosophy: an introduction* (Oxford, Oxford university press)
- Lambsdorff, Johann Graf (2006). 'Causes and consequences of corruption: What do we know from a cross-section of countries' in Susan Rose-Ackerman (ed.), *International handbook on the economics of corruption* (Cheltenham, Edward Elgar), p3-51
- Leff, Nathaniel (2002). 'Economic Development through Bureaucratic Corruption' in Arnold Heidenheimer, *Political Corruption* (Transaction Publishers), p307-20 [Oorspronkelijke uitgave (1946) in *American Behavioral Scientist*, Vol. 8, Nr. 3: 8-14]
- Mauro, Paolo (1997). 'Why Worry About Corruption?' in *Economic Issues*, Vol. 6
- Mauss, Marcel (2002). *The Gift*, vert. Mary Douglas (London, Routledge) [Oorspronkelijke uitgave (1950): *Essai sur le don*]
- Miller, David (1998). 'Political Philosophy' in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Miller, Seumas (2001). *Social Action: A Teleological Account* (Cambridge, Cambridge university press)
- e.a. (2005a). *Corruption and Anti-Corruption: A Study in Applied Philosophy* (New Jersey, Prentice Hall)
- (2005b). 'Corruption', *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- (2007a). 'Social Institutions' in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- (2007b). 'Corruption, institutions and transcultural interaction' in Helen James (ed.), *Civil society, religion and global governance* (London, Routledge), p130-146
- Pintore, Anna (1998). 'Institutionalism in law', vert. D.N. MacCormick in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Plant, Raymond (1998). 'Political philosophy, nature of' in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Prinz, Jesse J. (2007a). 'Is Morality Innate' in W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral Psychology, Volume 1: Evolution of Morals* (Cambridge Massachusetts, MIT Press), p367-406

- Rose-Ackerman, Susan (1997). 'The Political Economy of Corruption' in Kimberly Ann Elliott (ed.), *Corruption and the Global Economy* (Washington, Institute for International Economics), p31-60
- (ed.) (2006). *International handbook on the economics of corruption* (Cheltenham, Edward Elgar)
- Rossant, Johan (1995). 'Dirty Money' in *Business Week*, 18 december 1995
- Ryan, Alan (1996). 'Hobbes' political philosophy' in Tom Sorell (ed.), *The Cambridge companion to Hobbes* (Cambridge, Cambridge University press), p208-245
- Searle, John R. (1995). *The Construction of Social Reality* (London, Allen Lane The penguin press)
- Skorupski, John (1998). 'Morality and ethics' in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Sorell, Tom (1998). 'Thomas Hobbes' in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York, Routledge), CD-ROM Version 1.0
- Smith, Barry & John Searle (2003). 'An Illuminating Exchange: The Construction of Social Reality' in *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 62, Nr. 1: 285-309
- Sypnowich, Christine (2001). 'Law and Ideology', *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- Van Gerwen, Jef & Johan Verstraeten & Luc Van Liedekerke (2006). *Business en ethiek: spelregels voor ethisch ondernemen* (Tielt, LannooCampus)
- Vandekerckhove, Wim (2006). *Whistleblowing and organizational social responsibility: a global assessment* (Aldershot, Ashgate)
- Verhezen, Peter (2005). *Gifts and Bribes: An Essay on the Limits of Reciprocity* (Leuven, K.U.Leuven Hoger instituut voor wijsbegeerte)
- (2007). 'Why Bribe', Unpublished
- Visker, Rudi (2007). *Lof der zichtbaarheid: een uitleiding in de hedendaagse wijsbegeerte* (Amsterdam, SUN)
- Wabanhu, Emanuel (2008). *Confronting Corporate Corruption: A Virtue Ethics Approach* (Leuven, K.U.Leuven Faculteit Godgeleerdheid)
- Wei, Shang-Jin (2000). 'How Taxing Is Corruption On International Investors' in *Review of Economics and Statistics*, 2000, Vol. 82, Nr. 1: 1-11